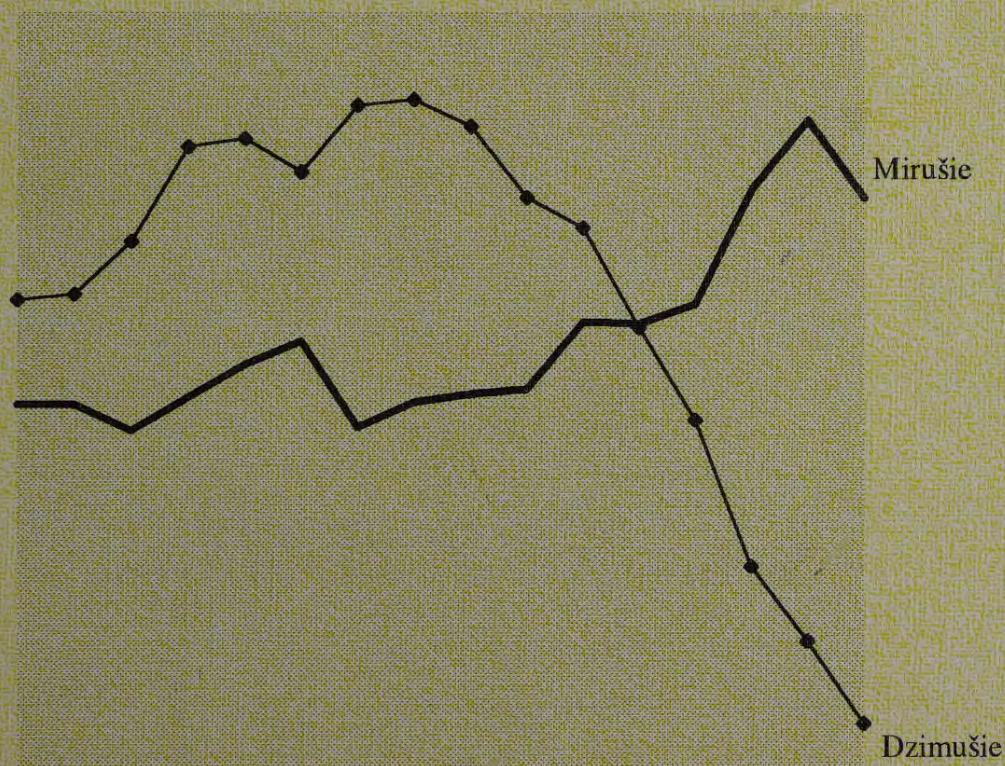

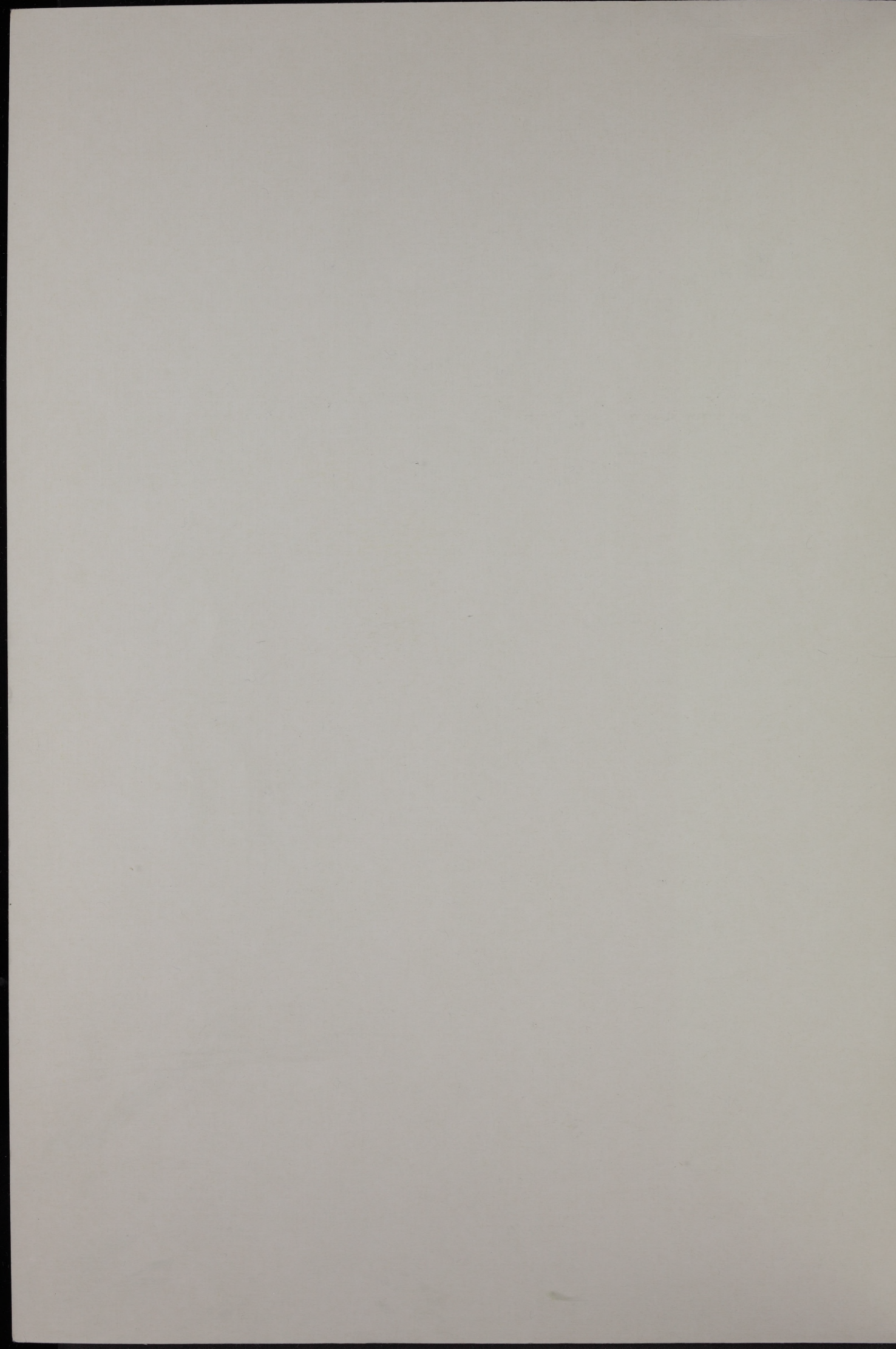
Redaktors

Pēteris Zvidriņš

Latvijas iedzīvotāju paaudžu nomaiņa

Rīga 1996

Redaktors

Pēteris Zvidriņš

Latvijas iedzīvotāju paaudžu nomaiņa

Autori:

Ligita Ezera
Zigrīda Goša
Inta Krūmiņa
Juris Krūmiņš
Māra Zvidriņa
Pēteris Zvidriņš

Rīga 1996

Latvijas Nacionālā

BIBLIOTĒKA

~~96-13.136~~

0308045806

Redaktors

Pēteris Zvidriņš

Latvijas iedzīvotāju paaugstināšanās

Autors

Līga Ezeriņa

Zigfrīds Goša

Inta Krūmiņa

Juris Krūmiņš

Māris Zvidriņš

Pēteris Zvidriņš

Rīga 1996

Saturs Contents

Redaktora priekšvārds	5
Editor's preface	
Summary	7
1. Latvijas republikas sociālekonomiskā attīstība	16
Socio-economic development of the Republic of Latvia	
1.1. Iekšzemes kopprodukta dinamika 90. gados	16
Dynamics of gross domestic product in the 1990s	
1.2. Iedzīvotāju dzīves līmeņa dinamika	17
Dynamics of standard of living	
1.3. Iedzīvotāju nodarbinātība	23
Employment	
1.4. Veselības aizsardzība un iedzīvotāju attīstība	26
Health care and population development	
2. Laulātības un ģimenes attīstība	29
Formation and development of family	
2.1. Ģimeņu skaits un sastāvs	29
Number and composition of families	
2.2. Laulību noslēgšana	30
Nuptiality	
2.3. Laulību šķiršanas raksturojums	35
Marital dissolution characteristics	
3. Dzimstības dinamika un diferenciācija	40
Dynamics and differentiation of fertility	
3.1. Dzimstības līmenis, tā evolūcija XX gadsimtā.....	40
Level of fertility, its evolution in the 20th century	
3.2. Dzimstības diferenciācija.....	43
Differentiation of fertility	
3.3. Dzimstības demogrāfiskie faktori.....	48
Demographic determinants of fertility	

4. Iedzīvotāju veselības stāvoklis	50
Health	
4.1. Iedzīvotāju veselības stāvokļa vispārinošie rādītāji.....	50
General indicators of health	
4.2. Iedzīvotāju saslimstība	52
Morbidity	
4.3. Iedzīvotāju invaliditātes dinamika.....	59
Trends of disability	
5. Mirstība un mūža ilgums.....	61
Mortality and life expectancy	
5.1. Mirstības uzskaites pilnīgums un ticamība.....	61
Completeness and reliability of death registration	
5.2. Mirstības un mūža ilguma vispārējās tendences.....	61
General trends of mortality and life expectancy	
5.3. Mirstība pa vecuma grupām un galvenajiem nāves cēloņiem	64
Mortality by age groups and causes of death	
5.4. Mirstības un mūža ilguma atšķirības pēc dzīvesvietas	67
Territorial differences of mortality and life expectancy	
5.5. Mirstības un mūža ilguma sociāli ekonomiskās atšķirības.....	69
Socio-economic differences of mortality	
6. Iedzīvotāju atražošanās un dabiskais pieaugums	71
Population replacement and natural increase	
Pielikumi	77
Appendix	
Literatūras saraksts	85
Bibliography	

Redaktora priekšvārds

Jau 1994. gadā, izstrādājot Latvijas zinātnes finansējuma projektu 1995. gadam, sevišķa vērība tika pievērsta ilglaicīgu pētījumu programmu izstrādei. Latvijas Zinātnes padome (LZP) 1995. gada 10. janvārī pēc pieņemtā valsts budžeta 1995. gadam nolēma finansēt piecas pētījumu programmas, tai skaitā programmu "Latvijas iedzīvotāji un tautas veselība". Kopš 1995. gada otrās puses vairāki zinātniskie kolektīvi uzsāka pētījumus šīs programmas izpildē. Latvijas Universitātes demogrāfi piedalījās konkursā apakšprogrammas "Latvijas iedzīvotāju paaudžu nomaīņa" izpildei un saņēma LZP atbalstu.

Šis informatīvais krājums ir pirmais izdevums, kuru nododam Jūsu vērtējumam, veicot teorētiskas izstrādes par iedzīvotāju paaudžu nomaīņas jautājumiem. Šī izdevuma galvenais mērķis ir iepazīstināt lasītāju ar paaudžu nomaīņas stāvokli Latvijā 90. gados. Lai labāk raksturotu atsevišķu procesu norisi šodien, mēs ieskatījāmies arī laulības un ģimenes, dzimstības un mirstības, kā arī iedzīvotāju atražošanās rezultējošo rādītāju attīstībā pagātnē. Divās nodaļās (1. un 4.) analizējam valsts sociālekonomiskās attīstības gaitu un tautas veselības stāvokli, kas neapšaubāmi nosaka iedzīvotāju atražošanās dinamiku.

Izdevumu sagatavoja Latvijas Universitātes zinātnieki: ekon. zin. dokt. Z.Goša (1.1., 1.2., 1.3.), ekon. zin. dokt. M.Zvidriņa (1.4.), ekon. zin. dokt. L.Ezera (2.), ekon. zin. dokt. I.Krūmiņa (4.), habil. ekon. zin. dokt. J.Krūmiņš (5.) un habil. ekon. zin. dokt., LZA akad. P.Zvidriņš (3. un 6.) .

Pateicos LU darbiniekiem Atim Bērziņam, Daigai Dārziņai, Anitai Jankovskai un Lūcijai Paeglei par ieguldījumu šī izdevuma sagatavošanā.

Ceram, ka šis pētījums būs noderīgs demogrāfiem, sociologiem, ekonomistiem, vēsturniekiem, mediķiem, ministriju un departamentu darbiniekiem, studentiem un visiem tiem, kuri interesējas par iedzīvotāju attīstību un dzīves kvalitāti.

1996. gada septembris

Pēteris Zvidriņš

The Editor's Preface

Already in 1994 when the draft funding of the Latvian science development was under discussion special attention was paid to the implementation of long-term research projects. The Latvian Council of Science (LCS) on January 10, 1995 taking into account the accepted budget for 1995 decided to provide financing of five research programmes, including the programme "Latvian population and people's health". Since the middle of 1995 several scientific research groups started the implementation of the programme. The Latvian University scientists - demographers took part in the competition for the rights to carry out the sub - programme "Population replacement in Latvia" and won the support from LCS.

This informative collection of materials **"Population replacement in Latvia"** is the first publication of the theoretical foundation concerning the issues of the population reproduction. The main aim of the publication is to acquaint the reader with the situation in population replacement in Latvia in the 1990s. To give a deeper characteristics of some processes going on today the authors have discussed also the situation in marriage and family matters, fertility and mortality as well as the historic view on the development of the population reproductive indices. Two chapters (1 and 4) analyse the socio-economic development of the Republic and situation in the field of people's health which definitely influence the dynamics of the population reproduction.

The authors of the publication are: Dr. oec. Z.Goša (1.1., 1.2., 1.3.), Dr. oec. M.Zvidriņa (1.4.), Dr. oec. L.Ezera (2.), Dr. oec. I.Krūmiņa (4.), Dr. habil. oec. J.Krūmiņš (5.) and Dr.habil. oec., Full member of Latvian Academy of Sciences P.Zvidriņš (3. and 6.) .

I would like to thank also the staff members of the University of Latvia Atis Bērziņš, Daiga Dārziņa, Anita Jankovska and Lūcija Paegle for their support.

We hope that the investigation would be helpful to the demographers, sociologists, economists, historians, medical researchers, ministry and department employees, students and all those who are interested in the population development and life quality problems.

September, 1996

Pēteris Zvidriņš

SUMMARY

Socio - economic development of the Republic of Latvia

Now there are big changes in the economy of Latvia - the market economy instead of planned national economy is introduced. Despite the regained political independence, the number of employed persons in national economy, volume of industrial and agricultural output and total gross domestic product (GDP) systematically decreases and it unfavourably influences the standard of living of nation and demographic processes. If in the 1980s the amount of GDP per capita systematically increased (in average prices of 1993 from 783 lats in 1980 to 1,160 lats in 1990 or 41%) then in the 1990s a sharp gradient of it was observable. **In 1995 the produced GDP on the average per capita (578 lats) was 26% less than in 1980.** International comparisons testify that the gradient rate of GDP in Latvia was bigger than on the average in other European countries in transition. In Latvia GDP per capita at an average during last years was more than 10 times and according to the parity of purchasing power it was 3-6 times less than in richer European countries and considerably lower than in many countries with economies in transition.

Comparing the level of inflation with increase rates of average salary one can conclude that the purchasing power of the employed persons in national economy essentially fell in 1991 and 1992. Nevertheless in last years it slightly increased however considerably lags behind the level of the last years of 1980s and of 1990. The purchasing power of the population increases only for insignificant part of inhabitants, the economic stratification of population continues. Some families spend accumulations, sell more valuable household objects and live on credit.

The population reproduction greatly depends on the character of their employment. In employment of the population of the Republic of Latvia one can notice several negative tendencies, there is a decrease of employed persons, the proportion of employed persons decreases, the share of women decreases in total of employed persons, the number of employed persons in old - age has been sharply decreased. **The employment has been essentially increased in private sector** by partial compensation of dissolution of working places in state industrial enterprises and in collective farms. The proportion of unemployed persons, who receive unemployment benefit, diminishes sharply and the proportion of long - term unemployed persons increases proportion. The number of registered unemployed persons

in 1994 - 1996 oscillated from 76 to 90 thousand of people. The unemployment rate (6 - 7% 1994 - 1996) in Latvia is not very high in comparison with other European countries. In Finland, Sweden, Denmark, France, Poland, Hungary and in some other countries it is higher, however in Estonia, Lithuania, Belorussia and in several other countries it is lower. The regional peculiarities in prevalence of unemployment is a striking evidence. Unemployment mainly concerns to Latgale where it several times exceeds the average level of unemployment in Latvia. Just in Latgale, also one can observe the most essential aggravation of demographic situation in the 1990s.

The last years have been characterised by essential change in the traditional state - dominated housing sector. Output in the construction has fallen faster than most other sectors. Rent reform and privatization of housing stock have worsened housing conditions for the poorest families.

Latvia ranks low in terms of the share of the GDP allocated to health sector. For longer time Latvia was notable for high indices of physicians and medical personnel as well as for indices of number of hospital beds. In the 1990s these characteristics systematically decreased. It influenced both the health of population and demographic processes.

The development of marriage and family

The formation of families and households in the 1990s is defined by negative tendencies in contract marriages and in the stability of families. A crude marriage rate in Latvia has been decreased from 8.8‰ in 1990 to 4.4‰ in 1995. The total marriage rate at the age of 16-59 in 1995 for women was 0.64, but for men - 0.61 indicating that at the present intensity of contract marriages at least a half of women and men will not have a registered marriage in general. Very low marriage rate is one of the reasons of fertility decrease. **In Europe Latvia distinguishes with rapid decrease of the first marriages** - the number of men and women in the first marriage in 1995 were approximately 2 time less than in 1990. From 1980 to 1995 the proportion of the first marriages in total contracted marriages has been decreased for women from 74.9% in 1980 to 71.8% in 1995, for men correspondingly from 73.7% to 72.1%. The decrease of the first marriages is connected with value orientation changes of youth. The acquisition of good education (or profession), which in the future will give a possibility for material well-being is considered as a priority in comparison with formation of family and children upbringing.

The decrease of special marriage rates is partially connected with the increase of not officially registered cohabitation (so called consensual unions). Nowadays the cohabitation of persons without an official registration has been spread in many economically developed countries. The Fertility and Family survey (FFS, September 1995) of women and men at reproductive age is evidence on dissemination frequency of consensual unions (2/3 of respondents were married, 4/5 of them in officially registered marriage but 1/5 - in consensual union. Indirect evidence of the spread of cohabitation is the proportion of extramarital births.

In Latvia like in many multiethnic countries one can observe considerably high rate of ethnically mixed marriages. In 1995 33.9% of marriages have been registered among partners of different nationalities. The rate of ethnically mixed marriages among Latvians is lower than the mean in the country (in 1995 in the country 18% of Latvian brides and bridegrooms were married in mixed marriages). Most frequently Ukrainians, Belorussians, Lithuanians and Poles (4/5) are married in ethnically mixed marriages. Special marriage indices of *sympathy* (attraction) or *antipathy* (aversion) are evidence of it which show the degree of priority in order to choose a spouse in comparison with a choice of partner by chance. Nevertheless in common in the country the ethnic *attraction* (*sympathy*) is characteristic among the representatives of one and the same nationality. Especially expressed ethnic *attraction* is characteristic for marriages of Latvians (in 1994 - 1995 +0.59), of Russians (+0.42) and Jews (+0.24). For these mentioned nationalities already since the 1930s comparatively high ethnic *attraction* indices are characteristic, however their numerical value has been decreased.

High level of divorce has been one of most actual demographic problems since the mid of 1960s. Permanently it has been one of the highest in the world. Both general and special divorce indices were evidence of a rapid increase of divorce intensity to the end of the 1970s. It was also high in the 1980s but with a tendency to decrease. Rather quickly the rate of divorce increased in 1992. This occurred because of the change of old USSR passports for passports of the Republic of Latvia, i.e., with official registration of divorces in the previous years.

In 1990 - 1992 the total divorce rates have been increased for men from 0.61 to 0.84 and for women from 0.57 to 0.79. After 1992 the corresponding divorce rates have been decreased for men to 0.50 and for women to 0.47 (in 1994).

Investigating the relation of divorced and contracted marriages one can state that ethnic Latvians divorce more seldom than other representatives of numerically biggest nationalities in Latvia. In the 1990s per 100 contract marriages the number of calculated divorced

marriages is less than the mean index in the Republic (in 1990 - 1994 48.6 versus 60.5). Meanwhile very high divorce indices were recorded to Ukrainians (122.9 divorces per 100 contracted marriages), Belorussians (104.9) Jews (82.8) and Russians (76.5).

Ethnically mixed marriages are divorced somewhat more often than ethnically homogeneous marriages. In 1990 - 1994 per 100 contracted ethnically mixed marriages 63 cases of divorce of ethnic mixed marriages have been registered, the corresponding index for ethnically homogeneous marriages was 59. In 1990 - 1994 the rate of ethnically homogeneous marriages composed 65.0% in total number of contract marriages, but the rate of ethnically homogeneous divorces in number of divorced marriages was 63.7%.

According to the FFS data the men in Latvia noted the *different mental values and life positions* (43.7% from total number of divorces noted by men) as the main reason of divorces. Women have numerated this reason in the second place (21.5%), but alcoholism (28.6%) is mentioned most frequently as the reason of divorce. Adultery of the partner is noted by women in 17.5% cases, and by men 20.0%. Delight to a new partner by the respondent was mentioned by 2.9% of women and 7.4% of men.

Fertility

Already shortly before the First World War and between the two world wars the fertility rate in Latvia was very low. The overall and marital fertility indicators demonstrated a relatively linear decrease down to a very low level in the mid-1930s when the declining trend temporarily ceased. The total fertility rate in the 1930s fluctuated between 2.0 and 2.4.

Latvia experienced a moderate baby boom after the Second World War, followed by a fertility decline. The tremendous demographic losses of the 1940-1941 year of terror, the war years and afterwar deportations and executions scathingly made impact on future demographic development. Latvia for many years was the republic in the former USSR with the lowest fertility rates.

In the mid-1960s, the low fertility rate became the central population problem. In 1965 the crude birth rate fell to 13.8 which was one of the lowest in the world. Women, by the age of 40 - 50, had had only 1.6 - 1.7 children, and even fewer in towns and cities (1.5). The low fertility, insufficient for mere generation replacement, was determined by low marital activity, low marital fertility, as well as unsteady marital - family relations.

After the introduction of some measures for stimulating fertility it increased perceptibly, and in the second part of the 1980s was slightly above the average European. The total fertility rate, which had fluctuated between 1.7 and 1.9 for an extended time period, again rose above 2.0 in the mid -1980s and in 1986 - 1988 reached a maximum (2.15). For ethnic Latvians this indicator was higher than the average for other nationalities. Special calculations revealed that various factors promoted the increase of specific birth rate in the 1980s , but the most important were positive changes in women's age structure and marital fertility rates. **Latvia is a unique example of how the purposeful involvement of specialists and policy makers in stimulating fertility produced undeniable results.**

In the 1990s, the situation aggravated rapidly. Since 1988 the indicators for number of births and also special indicators of fertility are falling. The total fertility rate dynamic for 1988 to 1995 was as follows: 2.11, 2.05, 2.01, 1.86, 1.73, 1.51, 1.39, 1.25. **Never before in Latvia's history has fertility rate been as low as it is now.** As a result, **Latvia has one of the lowest fertility in the world.** Only some countries have even lower level. The decreasing trend in fertility will most likely continue in the near future.

Statistics reveal that fertility significantly dropped in all regions and cities of Latvia, although more rapidly in Latgale and Rīga. The lowest fertility rate still is in Central part of Latvia, especially in Rīga, Jūrmala, Jelgava and regions (rayons) of Rīga and Ogre. The highest level of fertility is in the Western part of Latvia.

In Latvia , like in Estonia, the mean age of child - bearing remained almost unchanged and fluctuated between 25 and 26 years from 1980 to 1990 and then slightly decreased. However, since 1994 it has increased again. A little less than 23 years is the mean age of women at first birth. The most children are born to mothers who are 21 years old. One - eighth of children are born to mothers 19 years old and younger, and only 7% to those over 35.

The number of births to out of wedlock mothers continue to rise. If in 1980 the percentage of live births out of wedlock was 12.5 and in 1990 16.9, then in 1995 it went up to 28,9%.

Fertility rates for Latvians have been higher than for the Russians, and above the average. In 1993 - 1994, total fertility rate of Latvian women was 1.72 and it 1.6 times exceeded indicator of Russian women (1.07). According to the Latvian fertility and family survey data, average number of children for women aged 40 - 49 years were: for Latvians 1.91, Russians 1.61, Belorussians 1.66, Ukrainians 1.65, Lithuanians 1.79, Poles 1.75, Jews

1.57. The differentiation depends partly on the proportions of ethnic groups living in cities and rural areas. After the standardization procedure (eliminating the influence of the structural factor) the differentiation of indices reduces but does not diminish.

Health and mortality

Health and mortality conditions are affected by an interaction of social, economic and environmental factors. The fact of secular mortality increase during the Soviet period is evidence of a serious failure in social policy and particularly - in health policy. During a post-war period Latvia started more and more to lag behind life expectancy indicators of European countries, including Eastern Europe as well.

Liberation from Soviet rule and moving in the transition to a market economy, that proves by data during 1990s, is not a sufficient condition to rise a life expectancy and improve people's health in Latvia. From 1990 till 1995 life expectancy decreased in Latvia by four years for males and by two years for females. In 1995 male's life expectancy was 60.2, but female's - 73.1 years.

More than 80% of the total life expectancy decrease in 1991-1994 both for men and women is due to mortality increase in working ages (especially in ages over 35 years). Diseases of circulatory system contributed in that decrease by almost 50 percent, but accidents, poisonings and injuries - by 36% for males and 29% for females.

Abolition of State alcohol monopoly and increase of alcohol consumption, brought about increase of alcoholic psychosis. Alcohol-related morbidity has increased considerably, particularly in rural areas. Drug abusers are on the increase, too. Chances per 1,000 persons of eventually dying from injury and poisoning in Latvia for males (204) and females (67) are among highest in Europe.

Excessively high rates of cardiovascular disease, lung cancer, respiratory problems, and accidents are attributed to the high prevalence of risk factors such as smoking, alcohol consumption, consumption of highly saturated fats, inappropriate nutrition, and environmental pollution in certain areas of country. Prevention programs to attack risk factors for adult health are poorly developed.

Several studies involving an epidemiological cross-section of the most prevalent chronic non-infectious diseases revealed that not only objective statistical data, but also the psychological attitude of the population towards health is negative. According the study realised in Latvia in 1991 only 30% of men and 18% of women considered their health to be

"good". A survey, carried out in Latvia during an April 1995, showed that people of working age put the highest value on money, then career, and only then the health in the third or fourth place.

As the health care system in Latvia is now radically transformed, more attention has to be paid to all factors that allegedly contribute to high mortality and morbidity as well as factors leading to differences between population groups. Rural population excess mortality in 1994 realised 0.6 years of urban-rural difference in life expectancy for men and 0.5 years for women. Life expectancy continues to be lower in Eastern Latvia than in the other parts of country. The great difference in a life expectancy exists among central towns of administrative regions and neighbouring administrative districts.

Differences in life expectancies are also observed among educational and ethnic groups. The results of analysis show us the decline in mortality with increasing level of education. Urban-rural standardised life expectancies of both sexes for Latvians have had 0.1-1.7 years higher life expectancies compared to Russians for the entire postwar period. The high proportions of immigrants coming from rural areas who have not adapted to urban conditions might partly explain this phenomenon.

Latvia need to mount carefully designed programs, including mass media campaigns and education for teachers, and medical staff, and to increase the excise taxes on alcohol and tobacco to reduce their consumption. The government of Latvia is setting up a guidelines for the implementation of reforms. The old concepts of centralization and emphasis on treatment have been replaced by principles of decentralization, quality of care, strengthened education of professionals, prevention, health promotion, and attention to broader environmental issues in health protection.

The situation of people's health can be improved by a radical revision of the whole system of measures aimed at providing normal functions in activities in all spheres of life. A radical change in the system of health care and social security in the country is necessary. General economic growth, social welfare, and security may play a much more important role in health than medicine ever can. Provision of accessible health care, serious health promotion strategies dealing with social and environmental issues would affect health status. These problems are no less complex, and greater in size than those faced by countries in the West, and furthermore, there are fewer resources available for tackling them.

Reproduction of population and the balance of births and deaths

During all this century, excluding very brief period in the beginning of the century, only some calendar years after the two world wars and 1986 - 1988, fertility rate was lower than needed for a full replacement of generations. Already in the early 1920s, the net reproduction rate declined below one, but during the economic crisis of the mid - 1930s it fell as low as 0.84. In other words, for simple replacement of generations, considering the level of mortality at that time, it was necessary for births to increase by 16%. The threat of depopulation (when the number of deaths exceeds the number of births) appeared. In the cities in 1929, 1933 - 1935 deaths in fact exceeded births, while in rural areas the birth rate was still sufficiently high to ensure a moderate rise in natural growth in the country.

The decline of fertility after the Second World War caused the situation that the net reproduction rate was systematically below one (since the early 1950s below 0.90). In the mid - 1960s net reproduction rate was about 20% below the replacement level. Yet, later, fertility increased a little, and in spite of stagnation and even moderate increase of mortality, reproduction rates slightly increased, especially in the early 1970s. As a result, natural increase dropped from more than 14,000 persons in 1960 to 8,432 in 1965 and 2,521 in 1979. In 1978 - 1979, the coefficient of the natural increase fell to 1 promille, which was considerably lower than the respective level in other Soviet republics and countries of Europe. Among Latvians, the natural increase during the period 1973 - 1981 was even negative.

In 1980, the authorities in Latvia approved a complex set of measures for the improvement of the demographic situation, particularly stimulating the natural increase of the population. In 1987, a new resolution on the improvement of the demographic situation was passed.

The trend of decrease in the natural growth of population had been stopped. Furthermore, during the 1980s the fertility rate approached the level of simple population reproduction, and in 1986 - 1988 even surpassed it. Mortality decreased and life expectancy grew perceptibly, although these indicators remained among the more unfavourable ones in Europe. Natural increase rose significantly, surpassing 10,000 persons in 1986. The average rate of natural increase in 1983 - 1988 was 3.3 promilles.

Since the end of the 1980s a sharp decline of fertility has determined the decrease of intensity of reproduction. The net reproduction rate decreased from 1.03 in 1986 - 1987 and 0.96 in 1989 - 1990 to 0.66 in 1994 and less than 0.60 in 1995 - 1996. Only in the former

GDR and San Marino the figure is more lower. As a result, **Latvia since 1991 has negative balance between births and deaths**, and the excess of deaths over births sharply increased, surpassing 17,000 persons in 1994 and 1995. In relative terms, **the negative rate (minus 7 promilles) is the highest in the world.**

Although in 1991 deaths exceeded births in only eight (from 26) rayons, in 1993 in 23 rayons and in all seven of the major cities, **in 1995 - 1996 in all 33 larger administrative - territorial units this depopulation situation could be observed.**

Since 1992 ethnic Latvians again have negative balance of births and deaths. The difference has increased with every year, and reached 7,730 in 1995. All other larger ethnic groups (Russians, Belorussians, Ukrainians, Poles, Lithuanians, Jews) have negative natural increase too.

Summing up, we may conclude that **at present in Latvia exists deep depopulation situation.** The review clearly shows that **never before have the fertility and population reproduction levels been so low.** This is the demographic (people's) response to economic and social hardship as well as to inactivity of the authorities in the field of the regulation of population development. Moreover, the most probable variant of demographic projections is that the population reproduction and natural increase rates will continue at about the same level in the near future. However, there are certain grounds to predict that future governments will act more vigorously to stem the erosion of Latvian people vitality.

1. Latvijas Republikas sociālekonomiskā attīstība

1.1. Iekšzemes kopprodukta dinamika 90. gados

Latvijas ekonomikā pašreiz notiek lielas pārmaiņas - plānveida tautsaimniecības vietā valstī tiek ieviesta tirgus ekonomika. Rezultātā sistemātiski samazinās tautsaimniecībā nodarbināto skaits un ražošanas apjomi, kas savukārt ietekmē dzīves līmeni un demogrāfiskos procesus.

Ja 80. gados iekšzemes kopprodukta apjoms¹ (tālāk tekstā - IKP) uz vienu iedzīvotāju strauji palielinājās (1993. gada vidējās cenās no 783 Ls 1980. gadā līdz 1106 Ls 1990. gadā jeb 41 %), tad 90. gados vērojams straujš tā kritums (1.1. tabula).

1.1. tabula

Iekšzemes kopprodukta dinamika Latvijā (1993.gada vidējās cenās)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Uz vienu iedzīvotāju, Ls: IKP	1105,7	993,6	654,8	567,3	579,6	577,8
mājsaimniecību gala patēriņa izdevumi	742,7	551,3	315,0	296,6	310,7	327,0
Procentos pret 1990. g.:						
iekšzemes kopprodukts	100	89,6	58,4	49,7	50,0	49,2
mājsaimniecību gala patēriņa izdevumi	100	74,0	41,8	38,7	39,9	41,5
Mājsaimniecību gala patēriņa izdevumi, % no IKP	67,2	55,5	48,1	52,3	53,6	56,6

1995.gadā ražotais IKP vidēji uz vienu iedzīvotāju bija par 26 % mazāks nekā 1980.gadā. Starptautiskie salīdzinājumi liecina, ka Latvijas IKP krituma temps ir bijis lielāks nekā vidēji citās Eiropas pārejas ekonomikas valstīs. Sevišķi strauji saruka rūpnieciskā ražošana 1992. - 1995. gadā.

¹ Iekšzemes kopprodukts ir noteiktā laika periodā ražoto preču un pakalpojumu pievienotā vērtība naudas izteiksmē.

1995. gadā mājsaimniecību personiskie gala patēriņa izdevumi bija par 1161 milj.Ls mazāki nekā 1990. gadā. Tikai pēdējos gados mājsaimniecību gala patēriņa izdevumi valstī palielinājās. 1994.gadā salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu mājsaimniecību gala patēriņa izdevumi valstī palielinājās par 24,4 milj. Ls jeb 3,2 % un 1995. gadā - par 31,1 milj. Ls jeb 3,9%.

Latvijā nacionālais kopprodukts² vidēji uz vienu iedzīvotāju 1993.gadā bija 10 -18 reizes un pēc pirktpējas paritātes 3 - 6 reizes mazāks nekā Eiropas bagātākajās valstīs un ievērojami zemāks nekā daudzās bijušās sociālisma bloka valstīs (1.2. tabula).

1.2. Iedzīvotāju dzīves līmeņa dinamika

Iedzīvotāju dzīves līmeni raksturo materiālo un garīgo vajadzību apmierināšanas pakāpe. Katras ģimenes, katra cilvēka dzīves līmenis ir cieši saistīts ar naudas ieņēmumiem darba samaksas, pensiju, pabalstu un citu ieņēmumu veidā, kā arī preču un pakalpojumu cenām un tarifiem. Galvenais mājsaimniecību naudas ieņēmumu avots ir darba samaksa, bet tās nozīme pakāpeniski mazinās un arvien lielāka nozīme ir pensijām, pabalstiem, stipendijām u.tml. ieņēmumiem.

Pieaug mēneša vidējās darba samaksas atšķirības atsevišķās tautsaimniecības nozarēs. Budžeta iestādēs nodarbinātajiem mēneša vidējā darba samaksa pieaug ievērojami lēnāk nekā valstī kopumā. Vismazākā tā ir izglītības, veselības aizsardzības, sociālās aprūpes, kultūras, atpūtas, mākslas un sporta jomā nodarbinātajiem. Tātad valsts ekonomikas krīze visvairāk skar inteliģenci. Turpretim darba samaksa strauji palielinās nozarēs, kuru uzņēmumi bieži ir monopolisti Latvijā. 1995. gadā zemākās un augstākās darba samaksas attiecība pa nozarēm bija 1,0 : 3,6.

Statistika liecina par reģionālām atšķirībām iedzīvotāju darba samaksā un ienākumos. Tikai Ventpilī, Rīgā un Rīgas rajonā nodarbināto mēneša vidējā darba samaksa ir lielāka nekā vidēji valstī. Šeit arī ir augstākais labklājības līmenis. Vismazākais darba samaksas līmenis ir Latgales rajonos, īpaši Ludzas, Rēzeknes un Preiļu rajonā.

Vidējā darba samaksa sievietēm ir gandrīz par trešdaļu zemāka salīdzinājumā ar vīriešiem, tāpēc mājsaimniecības, kurās nav vīrieša - peļņitāja ir ievērojami smagākā

² Nacionālo kopproduktu iegūst, ja iekšzemes kopproduktam pieskaita no citām valstīm saņemtos īpašuma ieņēmumus un atlīdzību nodarbinātajiem, bet atņem citu valstu saņemtos īpašuma ieņēmumus un atlīdzību nodarbinātajiem.

ekonomiskā situācijā.

Budžeta iestāžu darbinieku mēneša vidējā darba samaksa ir zemāka par viena strādājošā pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtību, kas nodrošina cilvēkam sabiedrībā pieņemto minimālo iztikas līmeni. Līdz ar to veidojas stāvoklis, ka daudzi budžeta iestāžu darbinieki nevar nodrošināt pilnu iztikas minimumu paši sev, taču lielai daļai no strādājošajiem ir arī apgādājami bērni, vecāki pensijas vecumā.

Krīzes iztikas minimums valstī, kurš paredz tikai pašu nepieciešamāko vajadzību apmierināšanu ekonomiskās krīzes apstākļos, ir 1,5 reizes lielāks nekā minimālā mēneša darba samaksa. Tas neveicina vēlēšanos strādāt. Par to liecina pieaugošais cilvēku skaits, kuri nekur nestrādā un nemācās (it sevišķi pusaudži un jaunieši), ubagi, u.tml., kas veicina noziegumu izplatību utt.

Skaitliski vislielākā mazaizsargātā sociālā grupa ir pensionāri. To skaits (neskaitot LR Iekšlietu ministrijas uzskaitē esošos) ir palielinājies no 609,8 tūkst. 1990. gada beigās līdz 666,0 tūkst. 1995. gada beigās jeb par 9,2%. Lielākā daļa no tiem saņem vecuma pensijas (497,0 tūkst. 1995. gada beigās) vai invaliditātes pensijas (103,4 tūkst.).

Tagad 26 - 27% no valsts iedzīvotājiem ir pensionāri un to īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā pieaug (1990.gada beigās - 22,9%). Lielais pensionāru īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā ir tāpēc, ka pensijas minimālais vecums ir zems, kāda nav nevienā rietumvalstī. Tomēr relatīvi augsts ir arī Latvijas iedzīvotāju novecojuma līmenis. Turklāt pensijas vecuma iedzīvotāju īpatsvars sistemātiski pieaug (19,9% 1980. g., 20,8% 1990. g. un 22,5% 1995.g.). Uz 1000 tautsaimniecībā nodarbinātajiem 1990. gadā bija 433 pensionāri, bet tagad jau ir vairāk nekā 562. Augstā demogrāfiskā slodze negatīvi ietekmē paaudžu nomaiņu, jo katram tautsaimniecībā nodarbinātajam, ģimenei, valstī kopumā liela daļa no mājsaimniecību gala patēriņa izdevumiem ir jāizlieto pensionāru uzturēšanai.

Pārejot uz tirgus ekonomiku, valstī strauji pieauga cenas. 1995. gadā salīdzinājumā ar 1990. gadu preču un pakalpojumu cenas bija palielinājušās 102 reizes. Visaugstākais tarifu kāpums raksturīgs maksas pakalpojumiem (410 reizes) un uztura produktiem (68 reizes). Stingrās fiskālās un monetārās politikas rezultātā inflācijas tempi ir mazinājušies, tomēr tie joprojām ir pietiekami augsti. Salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu 1993. gadā cenas bija palielinājušās 2,1 reizi, 1994. gadā - par 35,9% un 1995. gadā - par 25,0 procentiem. Salīdzinot mēneša vidējās darba samaksas augšanas tempus ar patēriņa cenu (inflācijas)

tempiem, jāsecina, ka strādājošo pirktpēja valstī ir samazinājusies. Tā būtiski nokritās 1991. un 1992. gadā. Pēc tam tā nedaudz palielinājās 1993. un 1994. gadā, bet 1995. un 1996. gadā

1.2. tabula

Nacionālais kopprodukts uz vienu iedzīvotāju 1993.gadā

Valsts	Pēc Atlasa metodes ³ , ASV dolāros	Pēc pirktpējas paritātes ⁴ , starptautiskajos dolāros
Šveice	36410	23620
Luksemburga	35850	29510
Dānija	26510	18940
Norvēģija	26340	19130
Zviedrija	24830	17560
Islande	23620	17160
Vācija	23560	20980 ⁵
Austrija	23120	18800
Francija	22360	19440
Beļģija	21210	18490
Ungārija	3330	6260
Igaunija	3040	6860
Baltkrievija	2840	6360
Čehija	2730	7700
Krievija	2350	5240
Polija	2270	5010
LATVIJA	2030	5170
Ukraina	1910	4030
Slovākija	1900	6450
Lietuva	1310	3160

³ Pasaules Bankas konversijas standarta metode, lai novērstu cenu un valūtas kursu svārstību ietekmi uz nacionālo kopproduktu. To panāk, koriģējot dotā gada un divu iepriekšējo gadu valūtas kursu ar inflācijas izmaiņām konkrētajā valstī un "G - 5" valstīs (Francija, Vācija, Japāna, Lielbritānija un ASV).

⁴ Pirktpējas paritāte ir koeficients, kas raksturo valsts naudas vienību skaitu, kas nepieciešams, lai nopirktu savā valstī to pašu preču un pakalpojumu daudzumu, ko var nopirkt par vienu dolāru ASV.

⁵ Bez bijušās VDR.

patēriņa preču un pakalpojumu cenas pieaug straujāk nekā mēneša vidējā darba samaksa. Iedzīvotāju pirktspēja ievērojami atpaliek no 80. gadu beigu un 1990. gada līmeņa (1.3. tabula).

1.3. tabula

**Tautas saimniecībā nodarbināto darba samaksa
un patēriņa cenu indekss vidēji gadā**

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Mēneša vidējā darba samaksa, Ls	1,61	3,00	21,50	47,23	71,87	89,50
Procentos pret 1990.gadu:						
patēriņa cenu (inflācijas) indekss	100	272	2861	5986	8135	10169
mēneša vidējā darba samaksa	100	186	1335	2934	4464	5559
strādājošo pirktspējas indekss	100	68	47	49	55	55
Procentos pret iepriekšējo gadu:						
patēriņa cenu (inflācijas) indekss	100	272	1051	209	136	125
mēneša vidējā darba samaksa	100	186	717	220	152	125
strādājošo pirktspējas indekss	100	68	68	105	112	99,6

Pensionāriem pensija ir galvenais ieņēmuma avots. Ar to nepietiek pašu nepieciešamāko vajadzību apmierināšanai. Pensionāru pirktspējas indekss, ko aprēķina, attiecinot mēneša vidējās pensijas indeksu pret patēriņa cenu (inflācijas) indeksu, rāda būtisku viņu dzīves līmeņa pasliktināšanos (1.4. tabula). Tieši mūsu pensionāri veido prāvu nabadzīgo slāni, kurš veido apmēram trešdaļu no iedzīvotāju kopskaita.

1.4. tabula

**Vecuma pensijas mēneša vidējā apmēra
un pensionāru pirktspējas dinamika**

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Vecuma pensija gada beigās, Ls	0,50	2,16	13,40	20,22	28,37	33,76
Vecuma pensionāru pirktspējas indekss:						
procentos pret 1990.gadu	100	119	70	78	87	84
procentos pret iepriekšējo gadu	100	119	59	112	111	97

Salīdzinot inflācijas līmeni ar mēneša vidējās darba samaksas un vecuma pensijas pieauguma tempiem, jāsecina, ka iedzīvotāju pirktspēja palielinās tikai nelielai iedzīvotāju daļai. Mājsaimniecību budžetu apsekojuma dati liecina, ka vērojama iedzīvotāju mantiskā noslāņošanās, valstī strauji palielinās maznodrošināto iedzīvotāju skaits un to īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā. Ja 1990. gadā naudas ieņēmumus, kas bija zemāki par pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtību, saņēma tikai 18% un 1991. gadā - 35% iedzīvotāju, tad 1992. gadā tādu bija 83% no visiem iedzīvotājiem. Bet ar naudas ieņēmumiem, kas bija zem krīzes iztikas minimuma, 1992. gadā bija spiestas eksistēt trīs ceturtdaļas Latvijas iedzīvotāju. Mazturīgo mājsaimniecību ienākumi 1995. gadā veidoja tikai 48% no krīzes iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtības (1993. gadā - 60%; 1994. gadā - 52%).

Materiālā stāvokļa pasliktināšanās īpaši vērojama ģimenēs ar bērniem. Neskatoties uz to, ka cenas nepārtraukti palielinās, bērnu pabalsti nebija paaugstināti kopš 1992. gada un tie veidoja tikai 2-3% no mājsaimniecību naudas ieņēmumiem. Bērnu iestāžu tīkla divkārtēja sašaurināšana ierobežo vecāku, it sevišķi mātes, darba iespējas bērnu pirmajos dzīves gados. Šiem nosacījumiem ir būtiska nozīme demogrāfisko procesu norisē, it īpaši dzimstības līmeņa kritumā.

Latvijas mājsaimniecību labklājības līmenis krasi diferencējas pēc ģimenes tipa un apgādājamo ģimenes locekļu (bērnu, bezdarbnieku, nestrādājošo u.tml.) skaita.

Mājsaimniecības ar dažādu naudas ieņēmumu līmeni vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli vai patērētāju vienību savas materiālās un garīgās vajadzības var apmierināt visai atšķirīgi:

- jo lielāks ir tautsaimniecībā nodarbināto īpatsvars mājsaimniecībās, jo lielāki ir naudas ieņēmumi vidēji uz mājsaimniecības locekli mēnesī;
- jo lielāks ir bērnu īpatsvars mājsaimniecībās, jo mazāki ir naudas ieņēmumi uz mājsaimniecības locekli mēnesī. Materiāli nodrošinātās ģimenēs tikai 11% no mājsaimniecības locekļiem ir bērni, bet mazturīgās mājsaimniecībās - 40 procenti;
- visaugstākais ienākumu līmenis vidēji uz mājsaimniecības locekli ir vieniniekiem (ieskaitot vientuļos pensionārus) un kopā dzīvojošiem diviem un trim pieaugušajiem bez bērniem. Vienīgi šīm iedzīvotāju grupām vidējie ienākumi uz mājsaimniecības locekli

pārsniedz krīzes iztikas minimumu, bet vieniniekiem un kopā dzīvojošiem 2 pieaugušajiem - pat pilnu iztikas minimumu;

- vidējie ienākumi uz vienu cilvēku mājsaimniecībās ar bērniem, īpaši ar diviem un vairākiem, ir zemāki nekā jebkura cita sastāva mājsaimniecībās. Mājsaimniecībās ar bērniem līdz 18 gadu vecumam, izņemot vienbērna mājsaimniecības, vidējie ienākumi uz vienu mājsaimniecības locekli ir zemāki par krīzes iztikas minimumu, kas ļoti uzskatāmi raksturo šo mājsaimniecību zemo pārtikas līmeni un maksātspēju. Pastāv likumsakarība: jo bērnu mājsaimniecībā vairāk, jo vidējais ienākumu līmenis uz vienu mājsaimniecības locekli ir zemāks, un starpība starp ienākumu līmeni un krīzes iztikas minimumu palielinās. Katra nākamā bērna ienākšana mājsaimniecībā tik lielā mērā pasliktina mājsaimniecības materiālo situāciju, ka apdraud pat pārējo mājsaimniecības locekļu pilnvērtīgu fizisko izdzīvošanu. Mājsaimniecību materiālais stāvoklis būtiski ietekmē bērnu skaitu mājsaimniecībā un straujo dzimstības samazināšanos. Laukos mājsaimniecībām ar bērniem līdz 18 gadu vecumam vidējais ienākumu līmenis ir par 40% zemāks nekā pilsētās un līdz ar to reālā maksātspēja par bērnu izglītību un veselības aizsardzību ir ievērojami zemāka.

Pēdējos gados ir notikušas izmaiņas mājsaimniecību izdevumu struktūrā, jo iedzīvotāju naudas ieņēmumu augšanas tempus apsteidzošais dzīves dārdzības pieaugums ir deformējis viņu patēriņa struktūru. Lai nodrošinātu mājsaimniecību iztiku, arvien lielāku naudas ieņēmumu daļu ir jānovirza pašam nepieciešamākajam - pārtikai, kā arī dzīvoklim un ar to saistītiem maksājumiem (ieskaitot kurināmo), transportam un sakariem. Šo trīs galveno grupu īpatsvars mājsaimniecību patēriņa struktūrā ir palielinājies no 49% 1990. gadā līdz 66% 1995. gadā. Pie tam mājsaimniecībās ar zemiem ieņēmumiem, tai skaitā mājsaimniecībās ar bērniem, šo izdevumu īpatsvars ir ievērojami lielāks nekā mājsaimniecībās ar augstiem ieņēmumiem. Tādējādi mājsaimniecības ar zemiem ieņēmumiem savas vajadzības pēc atpūtas, izglītības, veselības aprūpes, apģērba un apaviem nevar apmierināt vai arī var apmierināt minimāli.

Mājsaimniecību budžetu pētījumi liecina, ka gandrīz visu pārtikas produktu patēriņš 1995. gadā salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem ir samazinājies. Galvenokārt ir samazinājies to produktu patēriņš, kuru cenas ir turpinājušas celties un ir relatīvi dārgāki (gaļas un gaļas produktu, piena un piena produktu, maizes un labības produktu, cukura, kartupeļu, augļu un ogu patēriņš). Tajā pašā laikā ir palielinājies relatīvi lētāku un pieejamāku produktu patēriņš - augu eļļas, zivju un zivju produkcijas, margarīna un citu taukvielu

patēriņš. Mazturīgās mājsaimniecībās gandrīz visu pārtikas produktu patēriņš, izņemot maizi, labības produktus un kartupeļus, ir par 29% līdz 38% mazāks nekā minimālā patēriņa grozā noteiktais līmenis. Sistemātiska nepieciešamība taupīt uz pārtikas rēķina, sliktie dzīves apstākļi ietekmē iedzīvotāju, it sevišķi bērnu, veselības stāvokli un fizisko attīstību. Pieaugot naudas ieņēmumiem vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, pieaug izdevumu īpatsvars gaļai un gaļas produktiem, augļiem un ogām, dārzeņiem, cukuram, konditorejas izstrādājumiem, medum, turpretim samazinās izdevumu īpatsvars maizei, kartupeļiem, olām.

Strauji samazinājies pārtikas kaloriju patēriņš. 1989. gadā viens iedzīvotājs dienā patērēja 2617 kilokalorijas, 1992. gadā - 2491, 1993. gadā - 2372, bet 1994. gadā tikai 2290 kilokalorijas. Ļoti strauji samazinājies dzīvnieku izcelsmes produktu (piena, gaļas, olu) patēriņš.

Daudzās mājsaimniecībās izdevumi pārsniedz ienākumus, tāpēc tiek tērēti naudas uzkrājumi, ja tādi ir, pārdotas ģimenes vērtīgākās mantas un vērtslietas, rodas parādi. Pēc mājsaimniecību dzīves apstākļu pašnovērtējuma 1996.g. I ceturksnī tikai 2,9% mājsaimniecību savu pašreizējo stāvokli vērtē kā ļoti labu vai samērā labu. Turklāt 61,0% mājsaimniecību to vērtē kā samērā sliktu vai sliktu un 36,1% mājsaimniecību kā vidēju. Laukos dzīvojošās mājsaimniecības savus dzīves apstākļus ir novērtējušas pozitīvāk nekā pilsētās dzīvojošās mājsaimniecības. Pašreizējos dzīves apstākļus kā ļoti labus vai samērā labus novērtējušas 2,3% pilsētu mājsaimniecības un 4,3% lauku mājsaimniecības, kā vidējus - attiecīgi 30,1 un 50,1% un kā samērā sliktus vai sliktus - attiecīgi 67,6 un 45,6 procenti.

1.3. Iedzīvotāju nodarbinātība

Iedzīvotāju materiālā labklājība un demogrāfisko procesu raksturs ir cieši saistīts ar iedzīvotāju nodarbinātību. Saskaņā ar pēdējās tautskaites (1989. g.) datiem, Latvijā bija nodarbināti 98% darbspējas vecuma iedzīvotāji. Relatīvi augsts īpatsvars vīriešu un sieviešu strādāja arī pēc pensijas vecuma sasniegšanas. Sieviešu nodarbinātības līmenis bija viens no visaugstākajiem pasaulē. Sievietes veidoja pat vairāk nekā 50% no darbaspēka.

Nodarbinātības līmenis 90. gados ir samazinājies, būtiski izmainījies nodarbināto sadalījums starp valsts uzņēmumiem, uzņēmējsabiedrībām un privātuzņēmumiem, kā arī pēc darbības veida. Būtiski paplašinājusies nodarbinātība privātajā sektorā, daļēji kompensējot darba vietu likvidēšanu valsts rūpniecības uzņēmumos un kolektīvajās lauku saimniecībās. Ja 1990. gadā 81% no visiem nodarbinātajiem strādāja valsts un pašvaldību uzņēmumos,

iestādēs un organizācijās un tikai 2% privātajās saimniecībās, tad 1995. gada beigās attiecīgie lielumi bija 31 un 25% , bet visvairāk darbaspēks tika nodarbināts uzņēmēj sabiedrībās - 44%. Turklāt ļoti liels iedzīvotāju īpatsvars tagad strādā pakalpojumu sektorā (apmēram 60%), kas pēdējos gados strauji attīstījies. Tajā pašā laikā nodarbinātība rūpniecībā un celtniecībā ir būtiski sarukusi.

Latvijas Republikā iedzīvotāju nodarbinātībā var saskatīt vairākas tendences, kuras pamatos ir ar negatīvu ievirzi:

- samazinās nodarbināto skaits (no 1408,7 tūkst. cilvēku 1990. g. līdz 1189,0 tūkst. cilvēku 1995. g.);
- samazinās nodarbināto īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā (no 53% 1990. g. līdz 47% 1995. g.);
- samazinās sieviešu īpatsvars kopējā nodarbināto skaitā;
- strauji samazinājies pensijas vecumā nodarbināto skaits un to īpatsvars šī vecuma iedzīvotāju skaitā;
- samazinās nodarbināto īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaitā (no 99,5% 1990. g. līdz 93,2% 1995. g.);
- tautsaimniecībā nodarbināto īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā republikas pilsētās ir ievērojami augstāks nekā laukos (no nepilniem 30% Daugavpils un Rēzeknes rajonos līdz 58% Rīgā, Ventspilī un Rēzeknē 1994. g.).

Kopš 1992. gada 25. februāra, kad pirmoreiz bija publicēti dati par bezdarbnieku skaitu Latvijā, tad strauji pieaugušais reģistrēto bezdarbnieku skaits 1994. un 1995. gadā svārstījās no 76 līdz 87 tūkstošiem cilvēku. Tomēr oficiāli reģistrētais bezdarba līmenis (6-7% 1994. - 1995. g.) Latvijā salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm nav visai augsts. Somijā, Zviedrijā, Dānijā, Francijā, Polijā, Ungārijā un vairākās citās tas ir augstāks, taču Igaunijā, Lietuvā, Baltkrievijā, Čehijā un atsevišķās citās valstīs - zemāks.

Bezdarba izplatība ietekmē plašu iedzīvotāju slāņu labklājību, noskaņojumu, kā arī iedzīvotāju reproduktīvo uzvedību. Bezdarba līmeņa paaugstināšanās rezultātā palielinās bezdarbnieku un to ģimeņu materiālie un morālie zaudējumi (pazeminās to dzīves līmenis, ilgstoša bezdarba gadījumā zūd kvalifikācija, nav drošības sajūtas par nākotni), zaudējumus cieš sabiedrība kopumā (sarūk saražotais iekšzemes kopprodukts, pieaug izdevumi bezdarbnieku sociālai palīdzībai). Ilgstošais bezdarbs ir viens no galvenajiem iemesliem sociālās spriedzes pieaugumam, noziegumu skaita pieaugumam. Bezdarba līmeņa

paaugstināšanās periodos parasti sarūk noslēgto laulību skaits, pieaug laulību nestabilitāte, samazinās dzimstība un palielinās saslimstība un mirstība.

Iedzīvotāju dzīves limeni negatīvi ietekmē tas, ka strauji samazinās bezdarbnieku īpatsvars, kuri saņem pabalstu, un pieaug ilgstošo bezdarbnieku⁶ īpatsvars kopējā bezdarbnieku skaitā. 1992. gada beigās četri no pieciem bezdarbniekiem saņēma pabalstu, bet 1995. gada beigās tikai 42% (1.5. tabula).

Pirmie ilgstošie bezdarbnieki Latvijā reģistrēti 1992. gada 1. oktobrī - 0,5 tūkst. cilvēki jeb 2,8% no visiem bezdarbniekiem. Kopš 1993. gada ilgstošo bezdarbnieku skaitam ir tendence palielināties, aizvien vairāk ir arī bezdarbnieku, kuri jau gadu nevar iekārtoties darbā. 1996. gada jūlija beigās 6 mēnešus un ilgāk darbu nevarēja atrast 45,6 tūkst. cilvēku jeb 51 % no kopējā bezdarbnieku skaita, no tiem vairāk nekā gadu bez darba bija 25 tūkst. cilvēku.

Bez oficiāli reģistrētā bezdarba Latvijā pastāv slēptais, tas ir, neregistrētais bezdarbs. Tas izpaužas uzņēmumu piespiedu dīkstāvēs, darbinieku piespiedu dīkstāvēs, darbinieku piespiedu bezalgas atvaļinājumos un saīsināto darba nedēļu, dienu un maiņu darbā, kas radies dažādu ekonomisko un finansiālo iemeslu dēļ. Par slēptajiem bezdarbniekiem var uzskatīt tos cilvēkus, kuri vairs nesaņem pabalstu un ir pārstājuši reģistrēties Nodarbinātības valsts dienestā.

1.5. tabula

Reģistrēto bezdarbnieku skaita dinamika (perioda beigās)

	Bezdarbnieku skaits, cilvēki	Tai skaitā, %			Bezdarba līmenis, %
		sievietes	bezdarbnieki, kuri saņem pabalstu	ilgstošie bezdarbnieki	
1992. XII	31 284	59	80	12	2,3
1993. XII	76 744	53	58	33	5,8
1994. XII	83 946	52	51	43	6,5
1995. XII	83 231	52	42	45	6,6
1996. VII	89 938	52	45	51	7,1

⁶ Ja bezdarbnieks ir bez darba ilgāk par sešiem mēnešiem, tad to uzskata par ilgstošo bezdarbnieku.

1994. gada septembrī LR VSK sadarbībā ar Norvēģijas Lietišķo pētījumu institūtu (FAFO) veic iedzīvotāju dzīves apstākļu izlases veida apsekojumu. Reprezentatīvā apsekojuma rezultāti liecina, ka valstī nestrādāja un aktīvi darbu meklēja 17% ekonomiski aktīvo iedzīvotāju, no kuriem tikai ceturtdaļa bija reģistrējušies Nodarbinātības valsts dienestā. Ņemot vērā arī slēpto bezdarbu, 1996. gada sākumā valstī nestrādāja vairāk nekā 100 tūkst. cilvēku, kas veido apmēram desmito daļu no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem.

Latvijā ir spilgti izteiktas reģionālās īpatnības bezdarba izplatībā. Bezdarbs visvairāk skāris Latgali, kur tas vairākas reizes pārsniedz vidējo bezdarba līmeni valstī. Ja Latvijā vidēji 1996. gada jūlija beigās bezdarba līmenis bija 7,1% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita, tad Latgales rajonos - vidēji ap 20% (Rēzeknes rajonā 28,7%), Daugavpilī - 8,1% un Rēzeknē - 13,3%. Tieši Latgalē ir vērojams visbūtiskākais demogrāfiskās situācijas pasliktinājums 90. gados.

1.4. Veselības aizsardzība un iedzīvotāju attīstība

Latvija ilgāku laiku izcēlās ar augstiem ārstu un vidējā medicīniskā personāla nodrošinājumu rādītājiem. 90. gados šie raksturojumi sistemātiski kritās, tomēr joprojām tie ir relatīvi augsti. Tā, piemēram, visu specialitāšu ārstu skaits 1990. gada beigās bija 12,5 tūkst., bet 1995. gada beigās 8,4 tūkst. Latvijā 1993. gadā uz 100 000 iedzīvotājiem bija 364 ārsti, bet Somijā, Norvēģijā un Zviedrijā - attiecīgi 286, 306 un 362 ārsti. Līdzīgs stāvoklis vērojams arī pēc gultu skaita slimnīcās. Turklāt Latvijā to relatīvais skaits joprojām ir augstākais Baltijas un Ziemeļvalstu vidū. Tomēr tirgus ekonomikas apstākļos, ieviešot daļēju vai pilnīgu medicīnas pakalpojumu apmaksu, plaši iedzīvotāju slāņi tos nespēj apmaksāt un līdz ar to neizmanto tos. Valsts budžeta un pašvaldību budžetu līdzekļu trūkuma dēļ atsevišķas slimnīcas vispār tiek slēgtas. 1995. gada beigās to skaits (166) bija par 22 mazāks nekā 1990. gadā, bet gultu skaits slimnīcās - par 10 tūkstošiem jeb 26%. Slimnīcu un gultu skaita samazināšanās slimnīcās liecina arī par to, ka slimnīcu personāls cenšas racionāli izmantot gultu skaitu, saīsinot slimnieku uzturēšanās laiku slimnīcā.

Raksturīga 90. gadu Latvijas iezīme ir sistemātiska iedzīvotāju skaita samazināšanās. Turklāt tas noris gan laukos, gan pilsētās. 1990. gads bija pēdējais, kad tika nodrošināts iedzīvotāju pieaugums uz dabiskās kustības rēķina. Ja 1991. gadā nomira par 116 cilvēkiem vairāk nekā piedzima, tad 1995. gadā šis negatīvais saldo sasniedza 17,3 tūkstošus.

Iedzīvotāju skaits sarūk arī starpvalstu migrācijas rezultātā. Pirmoreiz negatīvs migrācijas saldo bija 1990. gadā, kad no valsts izbrauca par 516 cilvēkiem vairāk nekā ieobra. Pēc tam negatīvais migrācijas saldo strauji pieauga līdz 46,9 tūkst.cilvēku 1992. gadā, kad Latviju atstāja prāvi Krievijas armijas kontingenti. Pēdējos gados tas pakāpeniski samazinājās - līdz 10,5 tūkst.1995. gadā.

Iedzīvotāju skaits valstī 1996. gada vidū (mazāk par 2500 tūkst.) salīdzinājumā ar 1990. gadu samazinājies apmēram) par 175 tūkst.cilv. Pilsētu un lauku iedzīvotāju proporcijas (69 un 31%) šai laikā praktiski nemainījās. Rīgā joprojām dzīvo katrs trešais valsts iedzīvotājs (826 tūkst. 1996. g. sākumā).

Iedzīvotāju dabiskās kustības un migrācijas rezultātā ne tikai samazinājies iedzīvotāju kopskaits, bet ir notikušas būtiskas izmaiņas iedzīvotāju vecumsastāvā. 90. gados pastiprinājās iedzīvotāju novecošanās process, kas izpaužas bērnu īpatsvara samazinājumā un veco cilvēku daļas pieaugumā, kā arī iedzīvotāju vidējā vecuma palielinājumā.

Raksturīgākas vecumstrukturā izmaiņas bija šādas:

- ļoti strauji samazinājies bērnu un pusaudžu skaits vecumā līdz 15 gadiem (par 62,8 tūkst. cilvēku, jeb 10,9% laikposmā no 1990. g.sākuma līdz 1996. g. sākumam) un to īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā (par 1,1 procentpunktiem). To būtiski ietekmēja straujā dzimstības samazināšanās, kā arī starpvalstu migrācija, jo kopējā emigrantu skaitā apmēram 20% ir bērni vecumā līdz 15 gadiem;

- strauji samazinājies darbības vecuma (sievietes 15 -54 gadi, vīrieši 15 - 59 gadi) iedzīvotāju skaits (par 125,7 tūkst.cilv. jeb 8,1%) un to īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā (par 1,0 procentpunktiem). Tas ir cieši saistīts ar iedzīvotāju starpvalstu migrāciju, jo izbraucēju vidū pārsvarā ir darbības vecuma iedzīvotāji (apmēram 70%), un ar mirstības pieaugumu, īpaši vīriešu, šajā vecumā;

- palielinājies iedzīvotāju skaits pensijas vecumā (par 15,4 tūkst. cilvēku, jeb 2,8%) un to īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā (par 2,1 procentpunktiem). Līdz ar to ir strauji pieaudzis arī pensijas vecuma iedzīvotāju demogrāfiskās slodzes līmenis uz 1000 darbības vecuma iedzīvotājiem.

Salīdzinot iedzīvotāju vecumsastāvu Latvijā ar citu Baltijas un Ziemeļvalstu attiecīgiem raksturojumiem, jākonstatē, ka iedzīvotāju novecojuma pakāpe Latvijā ir augstāka nekā Baltijas kaimiņvalstīs, taču zemāka nekā Ziemeļvalstīs. Šeit gan jāņem vērā, ka pensijas sasniegšanas minimālais vecums un vidējais mūža ilgums Baltijā ir jūtami zemāks. Sieviešu

sastāvs ir daudz vecāks nekā vīriešu, ko nosaka gan augstāks zēnu īpatsvars jaundzimušo kopumā, gan visai lielās atšķirības vīriešu un sieviešu dzīvotspējā. Noris arī pensijas kontingenta novecošanās.

Vīriešu īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā ir 46,3% (1990. g. 46,5%). Laukos tas ir augstāks. Vecumā līdz 30 gadiem vīriešu katrā viengadīgajā vecuma grupā ir vairāk nekā sieviešu, taču pēc 40 gadiem sievietes ir izteiktā pārsvarā, un vecumā virs 70 gadiem sieviešu skaits ir gandrīz 3 reizes lielāks par vīriešu skaitu.

Iedzīvotāju dabiskās kustības, migrācijas un asimilācijas rezultātā pakāpeniski izmainās iedzīvotāju nacionālais sastāvs. Aprēķini liecina, ka 90. gados sistemātiski palielinājās latviešu īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā un samazinājās krievu, baltkrievu, ukraiņu, poļu un citu tautību iedzīvotāju īpatsvars. Latviešiem ir relatīvi zemāks to skaita samazinājums paaudžu nomaiņas gaitā nekā daudzām citām Latvijā dzīvojošām tautībām. Turklāt ir atzīmēts neliels latviešu skaita pieaugums imigrācijas un asimilācijas rezultātā, turpretim cittautiešiem šie rādītāji pārsvarā bija negatīvi. Tomēr absolūtais latviešu skaits pēdējos gados sistemātiski sarūk. Prognozes rāda, ka šī tendence saglabāsies arī tuvākajos gados. Pamattautības (latviešu) īpatsvars Latvijā joprojām ir viszemākais Eiropā. Lielākajā daļā valstu pamattautības īpatsvars svārstās no 75 līdz 99,5%, bet Latvijā tikai 55% no visiem iedzīvotājiem ir latvieši, turklāt visās trīs lielākajās valsts pilsētās latviešu joprojām ir daudz mazāk nekā cittautiešu, īpaši Daugavpilī un Rīgā.

2. Laulības un ģimenes attīstība

2.1. Ģimeņu skaits un sastāvs

Pēdējās desmitgadēs Latvijā vērojama strauja laulības un ģimenes attiecību transformācija. Tā ir saistīta ar izmaiņām sociāli ekonomisko procesu norisē un ar valsts atbalsta samazināšanu ģimenēm ar bērniem.

Pēc Latvijas Universitātes Demogrāfijas centra pētnieku aprēķiniem 1993. gadā 2232 tūkst. jeb 86% Latvijas iedzīvotāju dzīvoja ģimenēs, 130 tūkst. (5%) bija atsevišķi dzīvojošie ģimenes locekļi, bet 245 tūkst.(9%) - vieninieki.

Latvijā ir nedaudz vairāk nekā 700 tūkst. ģimeņu. 3/4 no visām ģimenēm sastāv no viena laulātā pāra ar vai bez bērniem. Apmēram 1/5 šo ģimeņu laulātais pāris dzīvo kopā ar vienu no laulāto vecākiem vai citiem radiem. Tikai 2% ģimeņu sastāvā ietilpst 2 laulāti pāri.

Ģimeņu skaitam ir tendence samazināties.

80. gados pilno ģimeņu (šo ģimeņu kodolu veido laulāts pāris) skaita pieaugums bija neliels, bet to īpatsvars ģimeņu kopskaitā turpināja pazemināties (1979.-1989. gadā - par 3,3 procentpunktiem).

70.-90. gados augstais laulību šķiršanas un ārliulības dzimstības pieauguma rezultātā pieauga nepilno ģimeņu (ģimeņu, kuru kodolu veido bērns(-i) vecumā līdz 18 gadiem ar vienu no vecākiem) skaits un īpatsvars. 1979.-1989. gadā tas palielinājās par 11 tūkst. ģimeņu vai par 2,3 procentpunktiem. Pilsētās nepilno ģimeņu īpatsvara pieaugums bija lielāks nekā laukos. Latvijas Republikas Valsts statistikas komitejas un Norvēģijas Lietišķo sociālo pētījumu institūta dzīves apstākļu pētījuma materiāli parāda, ka vientuļie vecāki ar apgādājamiem bērniem ir sociālā grupa, kas ir īpaši neaizsargāta pret ekonomiskajām grūtībām, tāpēc nepilno ģimeņu skaita pieaugums ir negatīvi vērtējams, galvenokārt no bērnu attīstības viedokļa.

1993. gadā 393 tūkst. ģimeņu (55% no visām ģimenēm) audzināja bērnus vecumā līdz 18 gadiem. Kopīgais nepilngadīgo bērnu un pusaudžu skaits valstī bija 643,0 tūkst. 80,7% no visiem nepilngadīgajiem bērniem un pusaudžiem dzīvoja pilnās ģimenēs (ieskaitot ģimenes ar patēvu vai pamāti), bet 19,3% - ģimenēs ar vienu no vecākiem vai bez vecākiem.

Ģimeņu ar bērniem struktūra pēc nepilngadīgo skaita 1989. gadā Latvijā kopumā bija šāda: 52,5% - ar vienu, 37,4% - ar diviem, bet 10,1% - ar trīs un vairāk nepilngadīgiem bērniem. Dzimstības samazināšanās rezultātā ģimeņu, kuras audzina nepilngadīgus bērnus, un lielākoties daudz bērnu ģimeņu skaits 90. gados sistemātiski sarūk.

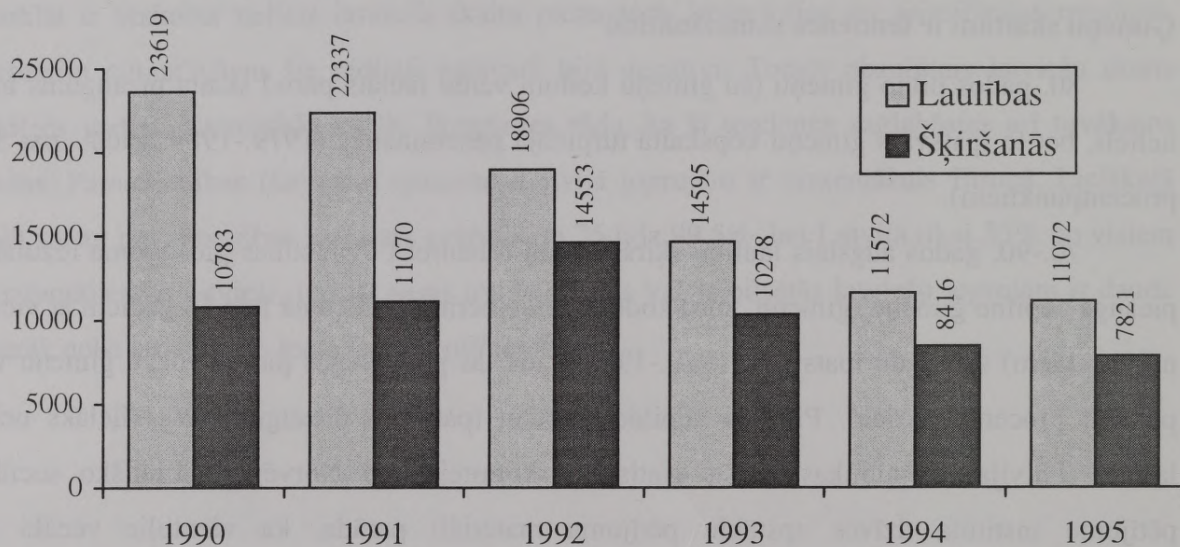
2.2. Laulību noslēgšana

Mājsaimniecību un ģimeņu veidošanās un to demogrāfiskie raksturojumi (lielums, sastāvs, tai skaitā nepilngadīgo bērnu bērnu skaits, u.c.) lielā mērā ir atkarīgi no tādiem procesiem kā laulātība un laulību šķiršana.

1995. gadā Latvijā tika reģistrētas 11 072 laulības, kas ir 2 reizes mazāk nekā 1990. gadā (skat. 2.1. attēlu). Vispārīgais laulātības koeficients samazinājies no 8,8 ‰ 1990. gadā līdz 4,4 ‰ 1995. gadā.

2.1. attēls

Reģistrēto un šķirto laulību skaits 1990.-1995. gadā.

Laulību noslēgšanas vispārīgie koeficienti 90. gadu sākumā Latvijā bija augstāki nekā Ziemeļvalstīs - Dānijā, Islandē, Norvēģijā, Somijā un Zviedrijā. 1994. gadā noslēgto laulību skaits uz 1000 iedzīvotājiem Latvijā salīdzinājumā ar Ziemeļvalstīm bija otrais zemākais aiz Zviedrijas.

Apskatot laulātības administratīvi teritoriālās atšķirības, var konstatēt, ka pēdējos gados laulātības vispārīgie koeficienti augstāki bijuši Balvu, Jelgavas, Ogres, Ventspils un Rēzeknes rajonā un Daugavpils un Ventspils pilsētā (skat. 1. pielik.). Pēc sistemātiskas laulātības vispārīgo koeficientu pazemināšanās 1990.-1994. gadā, 1995. gadā minētie rādītāji nedaudz palielinājušies Rīgā un Jelgavas, Liepājas, Ludzas, Madonas, Rēzeknes, Rīgas un

Valmieras rajonā. Pārējās administratīvi teritoriālās vienībās 1995. gadā tie turpināja samazināties.

Laulībā stājušos vīriešu un sieviešu skaits uz 1000 attiecīgā dzimuma iedzīvotājiem 16 un vairāk gadu vecumā 1990.-1995. gadā ir samazinājies 2 reizes - sievietēm no 20,9‰ 1990. gadā līdz 10,2‰ 1995. gadā, bet vīriešiem - no 25,3 līdz 12,3‰. Minētā rādītāja visstraujākais samazinājums vērojams 17-18 gadus (5-6 reizes) un 21-23 gadus (2-3 reizes) veciem vīriešiem un 16-20 gadus vecām sievietēm (2-4 reizes). Laulātības koeficients ievērojami samazinājies arī abu dzimumu personām, kuras vecākas par 30 gadiem (skat. 3.-6. pielik.).

Pilsētu iedzīvotāju laulātības intensitāte kopumā ir augstāka nekā tā ir lauku iedzīvotājiem, toties pilsētās laulātības rādītāju samazināšanās ir izteiktāka.

Vispārinātu laulību noslēgšanas raksturojumu dod kumulatīvie un summārie koeficienti. 90. gadās tie ir strauji samazinājušies. Tā, piemēram, summārais laulātības koeficients 1990. gadā 16-59 gadus veciem vīriešiem bija 1,21, bet sievietēm - 1,25. Tas nozīmē, ka ar pastāvošo laulātības intensitāti vīrieši vecumā no 16 līdz 59 gadiem vidēji stājās 1,21, bet sievietes - 1,25 laulībās. 1995. gadā attiecīgie rādītāji samazinājās līdz 0,61 (vīriešiem) un 0,64 (sievietēm). Summārais pirmo laulību noslēgšanas koeficients 16-59-gadīgiem vīriešiem ir samazinājies no 0,87 1990. gadā līdz 0,45 1994. gadā, bet sievietēm attiecīgi no 0,93 līdz 0,47, norādot uz to, ka **ar pašreizējo matrimonālo uzvedību vismaz puse vīriešu un sieviešu savas dzīves laikā vispār neiestāsies reģistrētā laulībā.** Atbilstošais rādītājs 16-30 gadus vecām personām minētajā laikposmā samazinājies no 0,80 līdz 0,40 vīriešiem un no 0,88 līdz 0,44 sievietēm. Pastāvot laulātības intensitātei 1995. gada līmenī, vecumā līdz 30 gadiem pirmajā laulībā stājušos vīriešu īpatsvars sasniegtu 2/5, bet sieviešu īpatsvars būtu 44%. Tāda laulātības attīstība negatīvi ietekmē dzimstību.

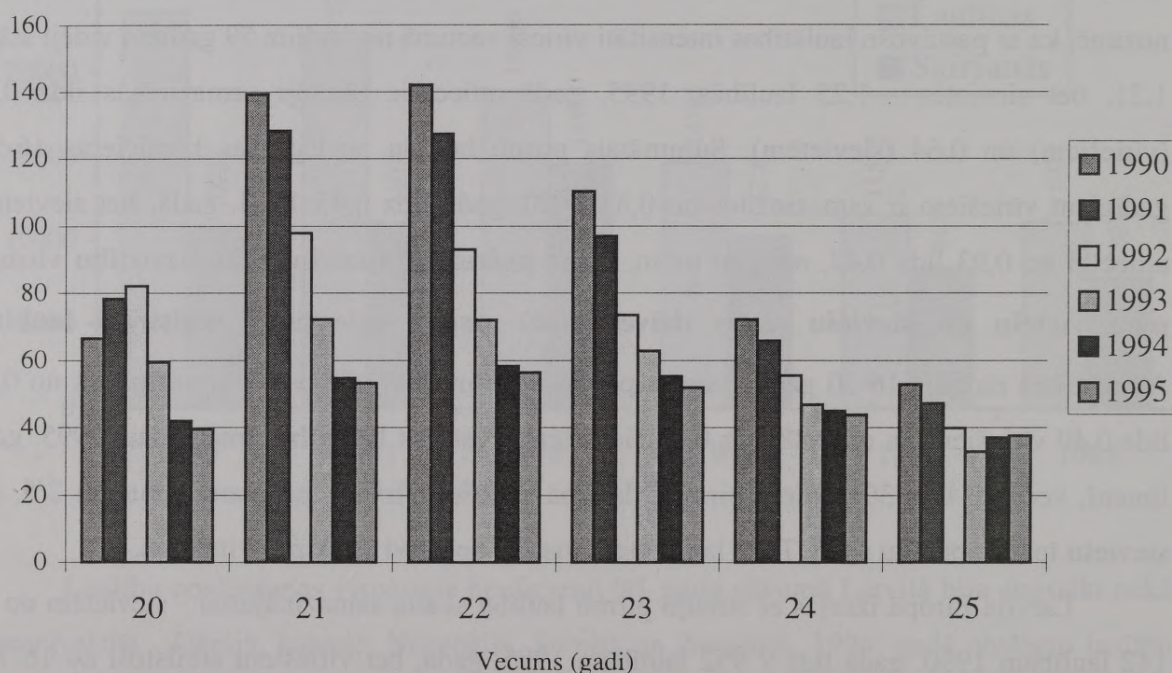
Latvija Eiropā izceļas ar strauju pirmo laulību skaita samazinājumu - sievietēm no 17 142 laulībām 1990. gadā līdz 7 952 laulībām 1995. gadā, bet vīriešiem atbilstoši no 16 782 līdz 7 984. No 1980. gada līdz 1995. gadam pirmo laulību īpatsvars kopīgajā noslēgto laulību skaitā sievietēm ir samazinājies no 74,9% līdz 71,8%, bet vīriešiem attiecīgi no 73,7% līdz 72,1%. 1990.-1995. gadā pirmo laulību skaita samazinājums uz 1000 sievietēm/vīriešiem vērojams visās viengadīgajās vecumgrupās. Vislielākais pirmo laulību speciālā koeficienta samazinājums 1990.-1995. gadā atzīmēts 21-23-gadīgajiem vīriešiem un 18-20-gadīgajām sievietēm (skat. 2.2. un 2.3. attēlu). Jāatzīmē, ka 21-23-gadīgajiem vīriešiem un 19-21-gadīgajām sievietēm raksturīga maksimālā laulātības intensitāte. 1994.-1995. gadā ir

pieauguši pirmo laulību noslēgšanas speciālie koeficienti 25-35-gadīgiem vīriešiem, tomēr šie rādītāji nesasniedz 90. gadu sākuma līmeni.

Valstī kopumā 90. gados ir vērojama laulātības, tai skaitā pirmo laulību noslēgšanas, intensitātes samazināšanās visos vecumos. Šīs parādības cēlonis ir laulības un ģimenes attiecību transformācija jaunās ekonomiskās sistēmas ietekmē un vērtīborientācijas izmaiņas sabiedrībā (īpaši jaunās paaudzes vidū). Mūsdienās jaunieši par primāro uzskata labas izglītības (vai specialitātes) iegūšanu, kura nākotnē dotu iespēju dzīves materiālajai nodrošināšanai, bet ģimenes veidošanu plāno pēc materiālās patstāvības sasniegšanas ģimenes dzīvei būtisko ekonomisko jautājumu risināšanai - dzīvokļa iegādei vai izīrēšanai, noteikta dzīves kvalitātes līmeņa nodrošināšanai u.c.

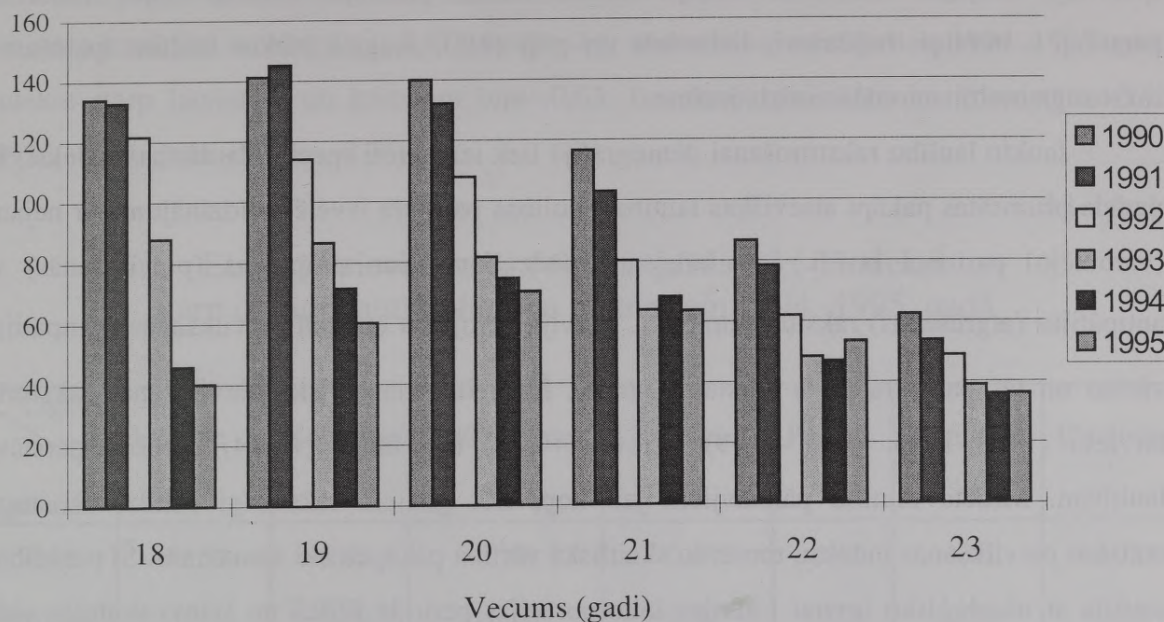
2.2. attēls

Pirmo laulību noslēgušo vīriešu skaits 1990.-1995. gadā
(uz 1000 atbilstošā vecuma vīriešiem)

Laulātības speciālo koeficientu samazināšanās saistīta ar oficiāli neregistrēto kopdzīves savienību (t.s. konsensuālo laulību) skaita pieaugumu. Mūsdienās personu kopdzīve bez laulības oficiālas reģistrācijas izplatīta daudzās ekonomiski attīstītās valstīs.

Pirmo laulību noslēgušo sieviešu skaits 1990.-1995. gadā
(uz 1000 atbilstošā vecuma sievietēm)

Latvijā 1995. gada septembrī veiktā ģimenes un dzimstības apsekojuma (skat 3. nod.) materiāli liecina, ka 2/3 vīriešu un sieviešu (18-49 gadu vecumā) sastāvēja laulībā, no tiem 4/5 oficiāli reģistrētā, bet 1/5 - konsensuālā savienībā. No bezbērnu ģimeņu kopskaita neregistrētu kopdzīves savienību bija 30,0 %, bet no ģimeņu, kurās bija bērni, kopskaita - tikai 8,3%.

Salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm, Latvijā reģistrētā laulībā sastāvošo personu īpatsvars ir augsts, bet konsensuālo laulību skaits relatīvi neliels. Pēc pēdējās tautskaites datiem redzam, ka Latvijā 30-34 gadu vecu sieviešu vidū tikai 8,3% nekad nebija sastāvējušas laulībā, turpretī Ziemeļ- un Rietumeiropas valstīs atbilstošajā vecumgrupā 1/3-1/2 sieviešu nekad nebija oficiāli precējušās. Ģimenes un dzimstības apsekojuma materiāli liecina par to, ka 88,6% no visām sievietēm, kuras aptaujas laikā dzīvoja kopā ar partneri, sastāvēja reģistrētā laulībā, bet 11,4% dzīvoja neregistrētā kopdzīves savienībā. Šie dati liecina par laulības institūta lomas samazināšanos sabiedrībā.

No visām 1995. gadā noslēgtajām laulībām tikai 2/3 bija tādas laulības, kurās gan līgava, gan līgavainis precējās pirmoreiz. 1995. gadā 81,3% laulību tika noslēgtas dzimtsarakstu nodaļās, bet 18,7% - baznīcā.

Pēdējos gados trešdaļa laulību (1995. gadā - 33,9%) tiek reģistrētas starp dažādu tautību partneriem. Etniski jaukto laulību īpatsvars latviešu vidū ir zemāks par vidējo

valsti. 90. gados latviešu līgavu un līgavaiņu īpatsvars, kuri stājās laulībā ar cittautiešiem, svārstījās no 18% līdz 19%. 90. gados, tāpat kā 80. gados, ļoti augsts etniski jaukto laulību īpatsvars vērojams nelatviešu vidū. Visbiežāk etniski jauktajās laulībās stājas minoritāšu pārstāvji - ukraiņi, baltkrievi, lietuvieši un poļi (4/5). Augsts jaukto laulību īpatsvars ir raksturīga multinacionālas valsts iezīme.

Jaukto laulību raksturošanai demogrāfijā tiek izmantoti speciāli laulātības indeksi, kas parāda prioritātes pakāpi atsevišķas tautības laulības partnera izvēlē salīdzinājumā ar nejauso (varbūtējo) partnera izvēli. Šos indeksus mēdz dēvēt par simpātijas (pievilkšanās) vai antipātijas (atgrūšanās) raksturojumiem^{*}. Latvijā vērojama etniskā pievilkšanās (simpātijas) vienas un tās pašas tautības pārstāvju starpā. Īpaši izteikta etniskā pievilkšanās raksturīga latviešu (1994.-1995. gadā +0,59), krievu (+0,42) un ebreju (+0,24) tautības pārstāvju laulībām. Minēto tautību pārstāvjiem jau kopš 30. gadiem raksturīgi salīdzinoši augsti etniskās pievilkšanās indeksi, tomēr to skaitliskā vērtība pakāpeniski samazinās. Šī parādība ir saistīta ar ideoloģisko ievirzi Latvijas inkorporācijas periodā PSRS un krievvalodīgās vides ietekmi. Jāatzīmē, ka 50. gados vislielākie pievilkšanās indeksi valstī bija atzīmēti ebreju tautības pārstāvju starpā (+0,74), bet latvieši pēc šī rādītāja ieņēma otro vietu. Tāda situācija varēja izveidoties sakarā ar ebreju tautības lielajiem zaudējumiem kara gados politisko represiju rezultātā.

Etniskās pievilkšanās rādītāju dinamika parāda, ka latviešu tautības līgavām un līgavaiņiem savstarpējās simpātijas samazinās - 1935.-1939. gadā attiecīgais indekss bija +0,80, 1959. gadā +0,68, 1976. gadā +0,61 un 1994.-1995. gadā +0,59.

Skaitliski mazajām Latvijas tautībām - ukraiņiem, baltkrieviem, poļiem un lietuviešiem 1994.-1995. gadā pievilkšanās indeksi svārstījās robežās no +0,08 līdz +0,02 (skat. 2.1. tabulu).

Dažādu etnisku grupu partneriem visbiežāk konstatēti antipātijas vai atgrūšanās. Tomēr jāpiebilst, ka trīs austrumslāvu tautību pārstāvju (krievu, baltkrievu un ukraiņu) starpā pastāv etniskā pievilkšanās. Šī parādība lielā mērā saistīta ar to faktu, ka tikai 32% baltkrievu un 49% ukraiņu dzimtā valoda ir savas tautības valoda (1989. gada tautskaites dati). Tas liecina, ka liela daļa šo tautību pārstāvju pēc būtības ir pārkrievojusies.

^{*} Atgrūšanās indeksi uzrāda maksimumu (-1), ja starp divu attiecīgu tautību pārstāvjiem vispār netika noslēgtas laulības. Minimumu (0) indekss uzrāda gadījumos, kad šādu laulību faktiskais un teorētiskais biežums sakrīt. Pievilkšanās indekss svārstās no 0, gadījumos, kad sakrīt teorētiskais un empīriskais attiecīgo laulību biežums, līdz 1, kad realizējas visas attiecīgo laulību noslēgšanas iespējas.

Latviešu un pārējo sešu Latvijas skaitliski lielāko tautību pārstāvju vidū izteikta ir antipātija. Tāpat kā pirms kara, arī tagad saglabājās ļoti augsta atgrūšanās pakāpe starp latviešiem un ebrejiem (1994.-1995. gadā indekss starp latviešiem un ebrejiem bija -0,78, bet starp latvietēm un ebrejiem -0,82), tomēr tā ir nedaudz samazinājusies. 1994.-1995. gadā indekss starp latvietēm un krieviem bija -0,63, bet starp latviešiem un krieviem -0,62 (1935.-1939. gadā -0,84 un -0,76).

2.1. tabula

Etniskās pievilkšanās (+) un atgrūšanās (-) indeksi
starp dažādu tautību laulību partneriem 1994.-1995. gadā

Līgava Līgavainis	Latviete	Krieviete	Baltkrieviete	Ukrainiete	Poliete	Lietuviete	Ebrejiete
Latvietis	+0,59	-0,62	-0,58	-0,60	-0,47	0,01	-0,78
Krievs	-0,63	+0,42	+0,10	+0,07	+0,04	-0,26	+0,01
Baltkrievs	-0,56	+0,08	+0,07	+0,03	+0,03	+0,00	-0,49
Ukrainis	-0,58	+0,07	+0,02	+0,08	-0,05	+0,01	0,00
Polis	-0,36	+0,03	+0,01	+0,01	+0,05	+0,04	0,00
Lietuvietis	-0,39	+0,02	+0,03	-0,33	+0,08	+0,02	0,00
Ebrejs	-0,82	+0,05	-0,55	+0,02	0,00	-0,17	+0,24

2.3. Laulību šķiršanas raksturojums

Viena no aktuālākajām demogrāfiskajām problēmām Latvijā jau kopš 60. gadu vidus ir augstais laulību šķiršanas līmenis. Arī 90. gados laulību šķiršanas rādītāji ir augsti. Laulību šķiršanas gadījumu skaita ziņā uz 1000 iedzīvotājiem Latvijai 90. gados ir viens no augstākajiem rādītājiem Ziemeļvalstu vidū. Savukārt postsociālisma valstu vidū Latvija 1994. gadā pēc šķiršanās vispārīgā koeficienta ieņem 5. vietu - aiz Krievijas, Baltkrievijas, Ukrainas un Igaunijas. 1990.-1995. gadā šķirto laulību skaits uz 100 noslēgtajām laulībām Latvijā ir palielinājies no 45,7 līdz 70,6, norādot uz visai augstu laulību nestabilitātes pakāpi.

Kā vispārīgie, tā arī **speciālie šķiršanās rādītāji liecina par laulību šķiršanas intensitātes palielināšanos laikposmā līdz 1992. gadam** (skat. 2. pielikumu). Laulību šķiršanas gadījumu biežuma būtisks pieaugums 1992. gadā saistīts ar veco PSRS pasu nomaiņu ar Latvijas Republikas pasēm, t.i., ar agrākajos gados faktiski izirušu laulību oficiālu reģistrāciju. **Pēc 1992. gada laulību šķiršanas intensitāte ir samazinājusies.**

Pilsētās šķirto laulību skaits uz 1000 iedzīvotājiem 90. gados ir gandrīz 2 reizes lielāks nekā lauku teritorijās. Īpaši augsti šķiršanās rādītāji vērojami lielajās pilsētās. 1992.-1995. gadā salīdzinoši augsti šķiršanās vispārīgie koeficienti republikas lielāko pilsētu starpā atzīmēti Jūrmalā un Ventspilī. Šķirto laulību skaits uz 100 noslēgtajām laulībām 1992.-1995. gadā Jūrmalas pilsētā sasniedza 97,8, bet Ventspilī - 90. Šis rādītājs relatīvi zems ir Latgales rajonos un Talsu rajonā. (skat. 1. pielik.).

1990.-1992. gadā summārie šķiršanās koeficienti 16-69-gadīgiem vīriešiem ir palielinājušies no 0,61 līdz 0,84, bet sievietēm atbilstoši no 0,57 līdz 0,79. Savukārt pēc 1992. gada attiecīgie šķiršanās koeficienti būtiski samazinājās un 1994. gadā sastādīja 0,50 vīriešiem un 0,47 sievietēm. Tādējādi 1994. gadā šie koeficienti bija mazāki nekā 1990. gadā. Šķiršanās speciālo koeficientu samazināšanās vērojama visās piecgadīgajās dzimumvecumgrupās.

Laulību iziršanas un atrautības rezultātā veidojas nepilnās ģimenes, kurās bērnus audzina viens no vecākiem. 1995. gadā 42,6% no šķirtajām laulībām laulātajiem bija viens kopīgs bērns, 32,4% - kopīgu bērnu nebija, bet 25,0% - bija 2 un vairāk kopīgi bērni.

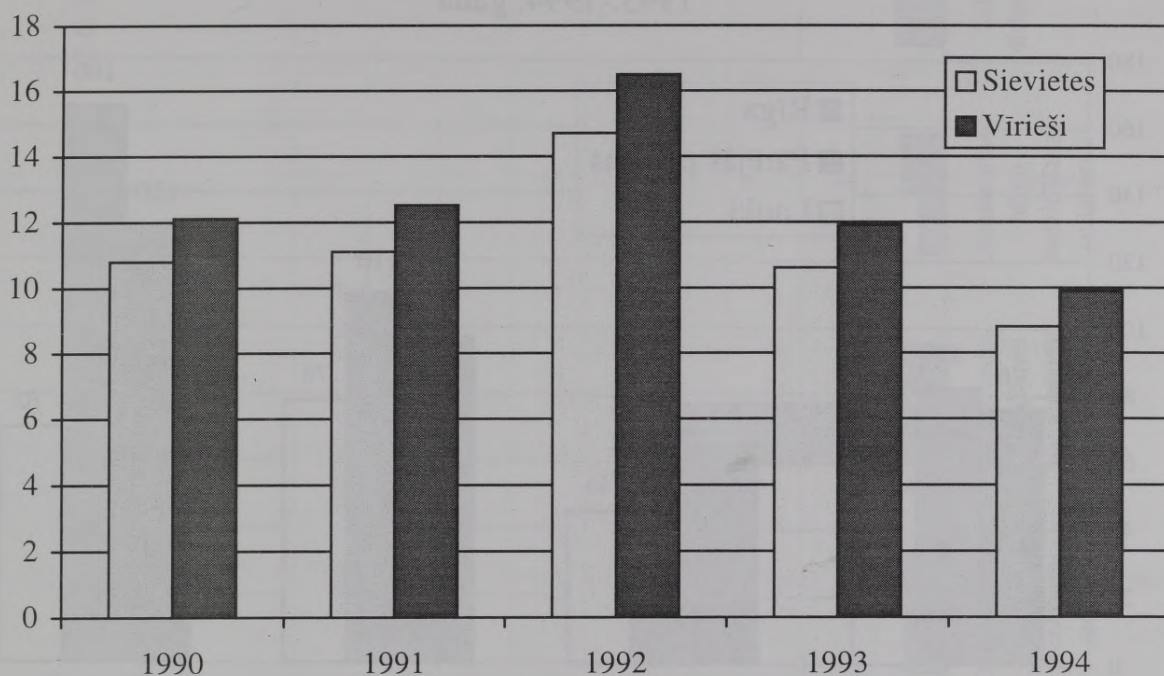
Aptuveni 1/3 šķirto laulību 90. gados ir izirušas pēc 5-9 gadu kopdzīves, nedaudz mazāks par 1/3 ir to laulību īpatsvars, kuras beigušās ar šķiršanos kopdzīves pirmajos četros gados, bet aptuveni 40% laulāto pāru bija izlēmuši oficiāli noformēt laulības iziršanu pēc 10 un vairāk kopdzīvē pavadītajiem gadiem.

Mūsu rīcībā nav pietiekami plaša statistiskā materiāla, lai detalizēti izvērtētu laulību šķiršanas etniskās atšķirības. Tomēr, izpētot šķirto un noslēgto laulību attiecību, var konstatēt, ka latvieši laulību šķir retāk nekā pārējo skaitliski lielāko tautību pārstāvji (skat. 2.5. attēlu). 90. gados uz 100 noslēgtajām laulībām šķirto laulību skaits latviešiem ir mazāks par valsts vidējo rādītāju (1990.-1994. gadā 48,6 pret 60,5). Šajā laikposmā ļoti augsti šķiršanās rādītāji atzīmēti ukraiņiem (122,9 šķiršanās uz 100 noslēgtām laulībām), baltkrievi (104,9), ebrejiem (82,8) un krievi (76,5). Šāda parādība 90. gados lielā mērā ir saistīta ar minēto tautību pārstāvju aktīvu izbraukšanu no Latvijas un pārcelšanos uz dzīvi citās valstīs.

Acīmredzot daudzos gadījumos pirms šo tautību pārstāvju izbraukšanas viņu izirušās laulības ir juridiski šķirtas.

2.4. attēls

Šķirušos skaits 16-69 gadu vecumā 1990.-1994. gadā
(uz 1000 attiecīgā dzimuma iedzīvotājiem)

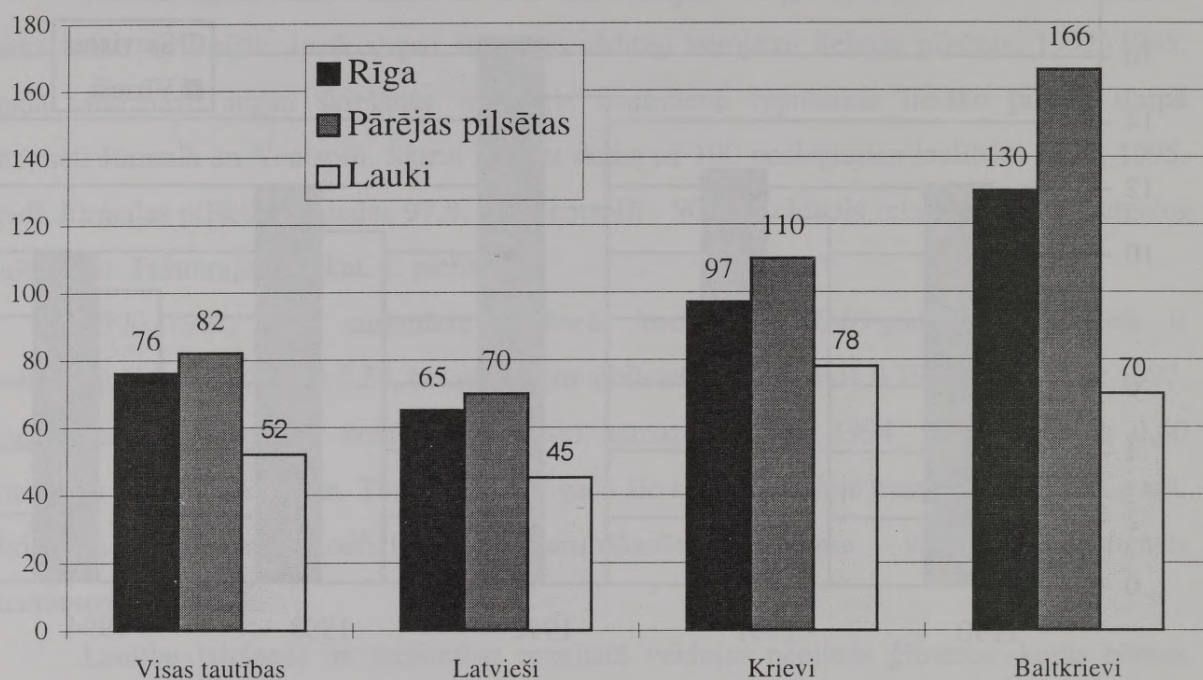
1990.-1994. gadā uz 100 noslēgtajām etniski jauktajām laulībām bija 63 reģistrēti etniski jaukto laulību šķiršanas gadījumi, etniski viendabīgajām laulībām atbilstošais rādītājs bija 59. 1990.-1994. gadā noslēgto etniski viendabīgo laulību īpatsvars kopīgajā noslēgto laulību skaitā sastādīja 65,0%, bet etniski viendabīgo laulību šķiršanas gadījumu īpatsvars šķirto laulību kopskaitā bija 63,7%. Tādējādi var izdarīt secinājumu, ka **etniski jauktās laulības tiek šķirtas nedaudz biežāk nekā etniski viendabīgās laulības.**

Pēc 1995. gadā veiktā ģimenes un dzimstības apsekojuma datiem Latvijas vīrieši kā galveno šķiršanās iemeslu atzīmējuši atšķirīgas garīgās vērtības un dzīves pozīcijas (43,7% no vīriešu atzīmēto šķiršanās iemeslu kopskaita). Sievietes šo šķiršanās iemeslu ierindojušas 2. vietā (21,5%), bet visbiežāk viņas min partnera alkoholismu (28,6%). Partnera neuzticību sievietes atzīmējušas 17,5% gadījumos, bet vīrieši - 20,0%, savukārt paša respondenta mīlestību pret jaunu partneri minēja 2,9% sieviešu un 7,4% vīriešu (skat. 2.6. attēlu). Laulību šķiršanas motivācija ir diferencēta atkarībā no tautības (skat. 7. pielikumu). Tā, piemēram,

latvietes biežāk nekā krievietes laulības šķiršanas nepieciešamību saista ar partnera alkoholismu, neuzticību, mīlestību pret citu partneri un domstarpībām ģimenes pienākumu

2.5. attēls

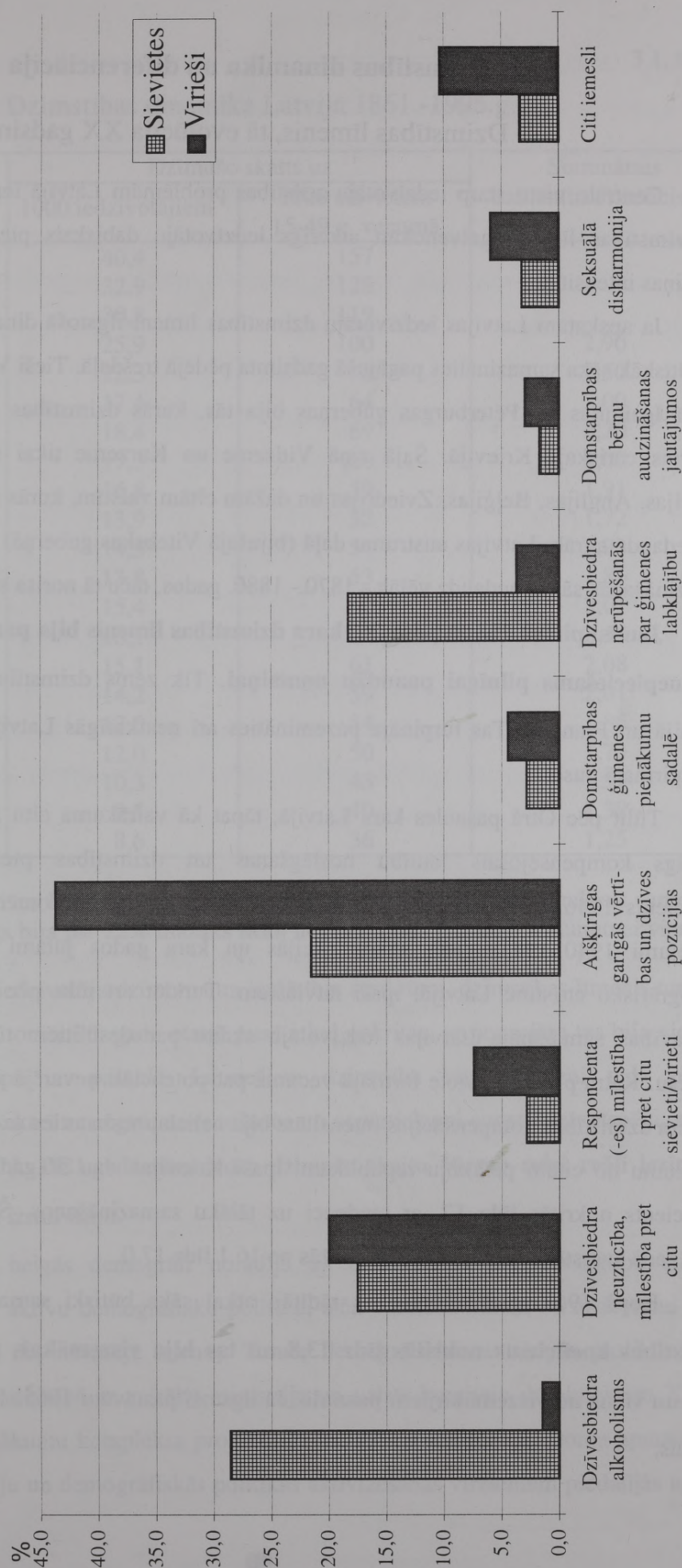
Šķirtas laulības uz 100 noslēgtām laulībām
1993.-1994. gadā

sadalē, bet retāk - ar pašas sievietes mīlestību pret citu partneri, atšķirīgām garīgām vērtībām un dzīves pozīcijām, dzīvesbiedra nerūpēšanos par ģimenes labklājību un seksuālo disharmoniju. Savukārt latviešu vīrieši biežāk nekā krievu tautības vīrieši laulību šķiršanu motivē ar mīlestību pret citu partneri, domstarpībām ģimenes pienākumu sadalē un seksuālo disharmoniju, bet retāk ar alkoholismu, laulības partneres mīlestību pret citu vīrieti, atšķirīgām garīgām vērtībām un dzīves pozīcijām, dzīvesbiedres nerūpēšanos par ģimenes labklājību un domstarpībām bērnu audzināšanas jautājumos.

Laulātības un šķiršanās procesu detalizētai pētīšanai būtu vēlams pilnveidot kārtējās statistiskās uzskaites sistēmu, īpaši pievēršot uzmanību statistisko tabulu un izstrādņu sagatavošanai par laulātības un šķiršanās etniskajiem un reģionālajiem aspektiem.

Laulību šķiršanas iemesli
(pēc 1995. gada ģimenes un dzimstības apsekojuma materiāliem)

3. Dzimstības dinamika un diferenciācija

3.1. Dzimstības līmenis, tā evolūcija XX gadsimtā

Centrālo vietu starp iedzīvotāju attīstības problēmām Latvijā ieņem dzimstība. Tieši no dzimstības līmeņa galvenokārt atkarīgs iedzīvotāju dabiskais pieaugums un paaudžu nomaiņas intensitāte.

Ja apskatām Latvijas iedzīvotāju dzimstības līmeni ilgstošā dinamikā, tad redzam, ka tas būtiskāk sāka samazināties pagājušā gadsimta pēdējā trešdaļā. Tieši Vidzeme un Kurzeme, kā arī Igaunijas un Pēterburgas guberņas bija tās, kurās dzimstības samazināšanās sākās vispirms cariskajā Krievijā. Šajā ziņā Vidzeme un Kurzeme tikai nedaudz atpalika no Francijas, Anglijas, Beļģijas, Zviedrijas un dažām citām valstīm, kurās šī tendence iezīmējās vēl nedaudz agrāk. Latvijas austrumu daļā (bijušajā Vitebskas guberņā) dzimstības būtiskāka samazināšanās sākās nedaudz vēlāk - 1870.- 1880. gados, taču tā norisa straujākā tempā.

Jau īsi pirms Pirmā pasaules kara dzimstības līmenis bija par 10% zemāks nekā bija nepieciešams pilnīgai paaudžu nomaiņai. Tik zems dzimstības līmenis bija tikai Igaunijā un Francijā. Tas turpināja pazemināties arī neatkarīgās Latvijas laikā, it īpaši 30. gadu pirmajā pusē.

Tūlīt pēc Otrā pasaules kara Latvijā, tāpat kā vairākumā citu zemju, bija vērojams īslaicīgs kompensējošais laulību noslēgšanas un dzimstības pieaugums. Dzimstības koeficients 1946. gadā sasniedza 18,7 un 1947. gadā pat 19,3. Tomēr lielie demogrāfiskie zaudējumi 1940.-1941. gada terora akcijās un kara gados jūtami ietekmēja turpmāko demogrāfisko attīstību Latvijā, īpaši latviešiem. Turklāt arī tūlīt pēc kara deportācijas un slepkavības samazināja Latvijas iedzīvotāju skaitu par desmitiem tūkstošiem vīriešu un sieviešu. Katra piektā sieviete fertīlajā vecumā pat potenciāli nevarēja iestāties laulībā, tāpēc pēckara dzimstības kompensācijas intensitāte bija neliela, neskatoties uz visai prāvo ieceļotāju daudzumu no citām padomju republikām, īpaši Krievijas. Jau 50. gadu sākumā dzimstības koeficients nokritās līdz 17, ar tendenci uz tālāku samazināšanos. Šis koeficients 1953.-1962. gadā svārstījās relatīvi šaurās robežās no 16,1 līdz 17,0.

Kopš 1962. gada dzimstības rādītāji atkal sāka būtiski samazināties. **1965. gadā dzimstības koeficients nokritās līdz 13,8 un tas bija viszemākais padomju republiku vidū un viens no viszemākajiem pasaulē.** Ja ilgstoši pastāvētu 1965.-1966. gada dzimstības līmenis,

Dzimstības dinamika Latvijā 1861.-1995.g.

Gadi	Dzimušo skaits uz		Summārais dzimstības koeficients
	1000 iedzīvotājiem	1000 sievietēm 15-49 g. vecumā	
1861 -1865	40,4	157	
1881 -1885	32,9	128	
1897 -1903	30,8	119	
1911 -1913	25,9	100	2,90
1924 -1925	22,3	78	2,50
1934 -1935	17,4	64	2,00
1938 -1939	18,4	69	2,20
1950 -1952	17,3	60	2,00
1958 -1959	16,8	59	1,91
1965 -1966	13,9	52	1,72
1969 -1970	14,3	54	1,93
1978 -1979	13,8	53	1,86
1982 -1983	15,4	60	2,01
1986 -1987	16,1	64	2,15
1988 -1989	15,1	61	2,08
1990	14,2	59	2,01
1991	13,0	54	1,86
1992	12,0	50	1,73
1993	10,3	43	1,51
1994	9,5	40	1,39
1995	8,6	36	1,25

katrai sievietei tās dzīves laikā dzimtu vidēji tikai 1,72 bērni. Tātad šis, tā sauktais summārais dzimstības koeficients bija par 22% mazāks nekā nepieciešams paaudžu atjaunotnei vienkāršā apmērā.

Uzlabojoties iedzīvotāju dzimuma un laulātības struktūrai, dzimstības līmenis turpmāk nedaudz palielinājās, tomēr 70. gadu otrajā pusē atkal nokritās, un joprojām tas bija viens no viszemākajiem Eiropā un pasaulē. Latviešiem dzimstība bija aptuveni tāda pat kā cittautiešiem, tomēr sakarā ar augstu novecošanos un nepietiekami augstu dzīvotspēju, mirušo skaits latviešiem 1973.-1981.gadā pārsniedza dzimušo skaitu. **Pirmo reizi reāli iezīmējās tendence uz latviešu izmirstību.**

Jau 60.gadu beigās demogrāfi norādīja uz neatliekamu nepieciešamību stimulēt dzimstību un īstenot aktīvu demogrāfisko politiku, taču valdības līmenī šo uzdevumu toreiz politisku apsvērumu dēļ nevarēja īstenot. Tomēr demogrāfiskās situācijas pasliktināšanās iespaidā zinātnieki sadarbībā ar vairāku ministriju un valsts komiteju darbiniekiem 70.gadu beigās izstrādāja pasākumu kompleksa projektu dzimstības stimulēšanai. Domu apmaiņā par demogrāfisko situāciju un demogrāfiskās politikas aktivizēšanas virzieniem piedalījās ne vien

zinātnieki demogrāfi, bet arī sabiedriskie un valsts iestāžu atbildīgie darbinieki. 1980. gada maijā partijas un valdības vadība pirmo reizi pieņēma lēmumu par pasākumiem demogrāfiskās situācijas uzlabošanai, akcentējot pasākumus dzimstības un dabiskā pieauguma veicināšanai. 1981.gada sākumā tika ieviesti atsevišķi pasākumi valsts palīdzībai ģimenēm ar bērniem PSRS mērogā.

Tādējādi 70.gadu beigās aizsāktā darbība dzimstības stimulēšanā tika papildināta ar dažiem vissavienības pasākumiem. Efektīvi izrādījās vairāki lokālie pasākumi rajonos, pilsētās, lauku saimniecībās, utml. 1983. gadā sākās darbs ar republikas komplekso programmu par iedzīvotājiem. Programmu apstiprināja 1986. gadā un to sāka īstenot kā republikas sociālās un ekonomiskās attīstības plāna sastāvdaļu. Četrus apakšprogrammu vidū bija arī dzimstības palielināšanas un laulību stiprināšanas apakšprogramma.

Šo demogrāfiskās politikas pasākumu īstenošanas rezultātā dzimstības līmenis būtiski pieauga. Dzimstības koeficients pieauga no 13,8 70. gadu beigās līdz 16,1 1986. gadā. Summārais dzimstības koeficients 80. gadu vidū pārsniedza 2,0, bet 1986.-1987. gadā pat nedaudz pārsniedza vienkāršai paaudžu nomainībai nepieciešamo jaundzimušo bērnu skaitu (2,15). Pieauga otro un trešo bērnu dzimšanas biežums. Tika apturēta dabiskā pieauguma samazināšanās tendence, kas 1979. gadā sasniedza draudīgu robežu (1,0 ‰). Turklāt atkal pozitīvs kļuva (kopš 1986. gada) iedzīvotāju dabiskais pieaugums latviešiem. **Pozitīvas pārmaiņas notika arī dažos citos demogrāfiskajos procesos, norādot uz reālu iespēju apzināti ietekmēt to intensitāti.**

Tādējādi Latvija ir unikāls piemērs tam, ka mērķtiecīga programmatiska pieeja demogrāfisko procesu regulēšanā var dot neapšaubāmu efektu. Sabiedrībai 80. gados izdevās paaugstināt dzimstības līmeni, kas pasīvas demogrāfiskās politikas apstākļos stabili turējās zem paaudžu nomainībai nepieciešamajiem raksturojumiem.

Maksimālais dzimstības līmenis tika sasniegts 1987. gadā, kad summārais dzimstības koeficients bija 2,16 (1978.-1979.g. - 1,86, 1984.-1985.g. - 2,07, 1986.g. - 2,14). Taču 80. gadu beigās sākās Atmoda un cīņa par valstiskās neatkarības atgūšanu. Diemžēl pasliktinājās valsts un prāvas ģimeņu daļas ekonomiskā situācija, pieauga psiholoģiskā spriedze sabiedrībā un daudzās ģimenēs, it īpaši etniski jauktajās.

Rezultātā kopš 1988. gada ik gadus dzimušo skaits un arī speciālie dzimstību raksturojošie rādītāji kritās. Summārā dzimstības koeficienta dinamika 1988.-1995. gadā bija

šāda : 2,11 , 2,05 , 2,01 , 1,86 , 1,73 , 1,51 , 1,39 , 1,25. Kā redzams, neatkarības atgūšana šo dinamiku izmainīja maz. Faktiski dzimstības samazināšanās temps 90. gados vēl pastiprinājās.

Tautskaites materiāli un speciālie aprēķini reālo paaudžu skatījumā liecina, ka **nevienas sieviešu kohortas summārais dzimstības koeficients nerasniedz 2,0**. 1920. gados dzimušajām sievietēm tipiskākais rādītājs ir robežās no 1,7 līdz 1,8 , 1930. un kara gados dzimušajām tas bija vēl nedaudz zemāks. Tūlīt pēc kara dzimušo paaudzes raksturojas ar nedaudz paaugstinātu dzimstību, tomēr nevienai no tām šis rādītājs nepārsniedz 1,9.

Gan summārais dzimstības koeficients, gan arī atražošanās bruto koeficients tagad Latvijā ir viens no viszemākajiem pasaulē. Eiropā vēl zemāka dzimstība 90. gadu vidū ir Austrumvācijā (bij. VDR) un pundurvalstiņā Sanmarīno, bet atsevišķās valstīs (Itālijā, Spānijā, Slovēnijā un Igaunijā) dzimstības līmenis ir tāds pats kā Latvijā vai minimāli zemāks. Tomēr visās šajās valstīs ir augstāka iedzīvotāju dzīvotspēja. Tāpēc Igaunijā paaudžu nomaiņa noris pat nedaudz labvēlīgāk nekā Latvijā. Zema dzimstība tagad ir arī Lietuvā, kur kopš 1994. gada mirušo skaits pārsniedz dzimušo skaitu, tomēr kopējā iedzīvotāju dabiskās kustības balance Dienvidu kaimiņzemē ir nedaudz labāka nekā Igaunijā un, it īpaši Latvijā.

Veiktais dzimstības evolūcijas apskats skaidri liecina, ka nekad Latvijas vēsturē dzimstība nav bijusi tik zemā līmenī kā tagad. Visticamāk, ka arī tuvākajos gados tā saglabāsies pašreizējā līmenī vai vēl nedaudz samazināsies. Tomēr ir sagaidāms, ka jau gadsimta (un tūkstošgades) beigās dzimstība pieaugs. Uz to norāda ekonomiskās atdzīvošanās pirmie asni. Arī iedzīvotāju aptaujas, tai skaitā 4200 reprodūktīvā vecuma sieviešu un vīriešu aptauja 1995. gadā, liecina, ka joprojām divu un triju bērnu ģimene tiek uzskatīta par visvēlamāko ģimenes modeli (ideālu). Ir zināms pamats prognozēt, ka nākamās valdības enerģiskāk rīkosies, nepieļaujot tālāku tautas dzīvā spēka izsīkumu.

3.2. Dzimstības diferenciacija

Statistiskie dati liecina, ka noris dzimstības atjaunināšanās process. Aizvien lielāka daļa bērnu dzimst mātēm līdz 20 gadiem un sarūk dzimušo bērnu īpatsvars pēc 30 gadiem. Tagad katrs septītais - astotais bērns dzimst mātēm līdz 20 gadu vecumam un tikai 7- 8% - vecumā pēc 35 gadiem. Sievietēm no 20 līdz 30 gadiem dzimst 2/3 bērnu. Maksimālā dzimstība (arī lielākais dzimušo skaits) ir 21 gadu vecām mātēm (skat 3.1. attēlu). Vidējais mātes vecums, dzimstot pirmajam bērnam, svārstās no 22 līdz 23, bet visiem bērniem - ap 25

gadiem, un tie ir vieni no zemākajiem Eiropā. Šiem rādītājiem ir tendence uz samazināšanos, īpaši sakarā ar trešo un augstākas kārtas dzimušo īpatsvara samazināšanos. Puse no dzimušajiem ir pirmie bērni, otro bērnu īpatsvars ir ap 30%, bet trešo un turpmāko bērnu īpatsvars ir nepilni 20%.

Dzimstības atjaunināšanās process spilgti izpaužas reālo paaudžu skatījumā. Pēc LU demogrāfa A.Bērziņa aprēķiniem, 1930. gados dzimušajām līdz 20 gadu vecumam dzima mazāk par 70 bērniem uz 1000 sievietēm, 1946.-1950. gadā dzimušajām 110, 1961.-1965. gadā - 189, bet 1971.-1975.gadā - 224 bērni. Vidējais mātes vecums 1931.-1935. gada reālajai paaudzei bija 27,4 gadi, 1941.-1945. gada paaudzei 26,7 gadi, bet 1956.-1960. gada paaudzei vecumā līdz 35 gadiem tas bija 24,8 gadi un līdz reproduktīvā vecuma beigām tas varētu pieaugt par nepilnu gadu. No 3.2. attēla redzams, ka dzimušo struktūrā sistemātiski pieaugusi jaunāka vecuma sieviešu loma un tā sarukusi vecumā pēc 25 gadiem.

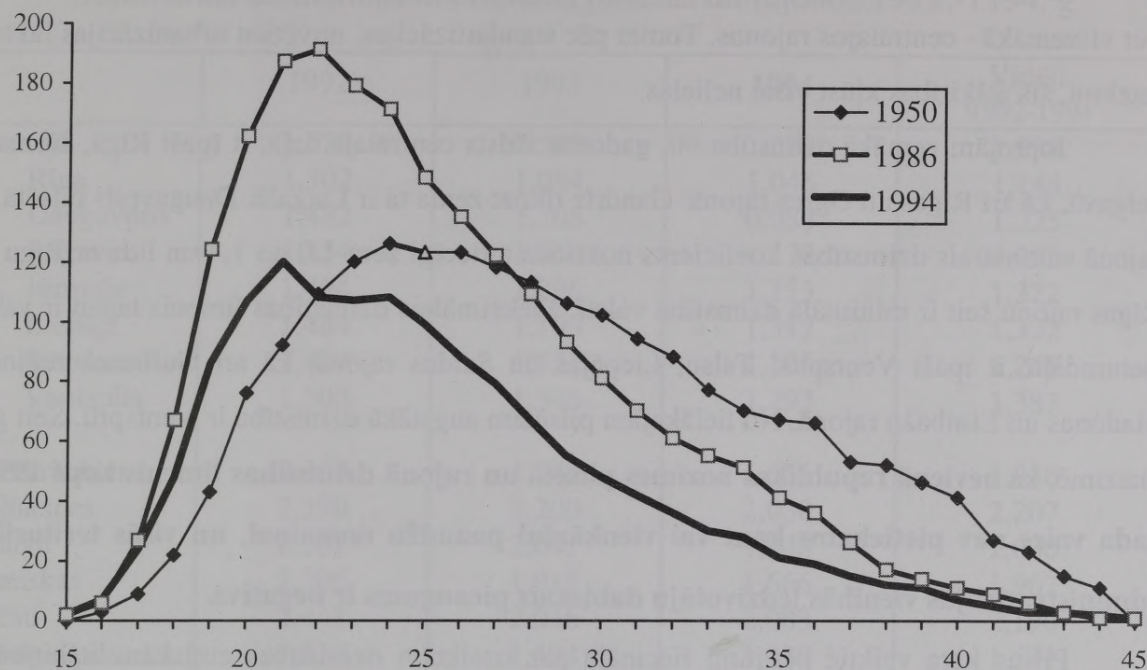
Sistemātiski palielinās dzimušo īpatsvars reģistrētā laulībā nesastāvošām sievietēm. Ja 1980. gadā tas bija 12,5%, tad 1990. gadā 16,9%, 1994. gadā 26,4% un 1995.gadā 28,9%. Lauku apvidos šis īpatsvars ir vēl lielāks. Apmēram pusē no šiem gadījumiem bērnu reģistrē pēc vecāku kopīga iesnieguma, tomēr vismaz katrs desmitais jaundzimušais dzimst ārļaulībā. 1995.gada ģimenes un dzimstības apsekojuma materiāli liecina, ka, piedzimstot pirmajam bērnam, 7,4% mātes dzīvoja konsensuālā laulībā, bet 9,6% bija vientuļās mātes. Jaunākajās vecumgrupās ārļaulības dzimstība ir izplatītāka. Tā, piemēram, 18-19 gadus vecās pirmdzimto mātes 14,3% gadījumos dzīvoja konsensuālā laulībā un 28,6% gadījumos bija vientuļas, bet 20-24 gadu vecumā attiecīgi 10,6 un 16,8%.

Lielākajā daļā Eiropas valstu ārļaulības dzimstības rādītāji ir augstāki nekā Latvijā, īpaši Zviedrijā, Dānijā, Islandē, Norvēģijā, Igaunijā.

Laukos dzimstība ir būtiski augstāka nekā pilsētās, tomēr šis atšķirības salīdzinājumā ar pirmskara periodu ir sarukušas. 30. gadu vidū laukos bija divreiz augstāks speciālais dzimstības koeficients nekā pilsētās, 1969.-1970. gadā tas laukos pārsniedza pilsētu koeficientu tikai 1,3 reizes, 1986.-1987. gadā - 1,4 reizes, turpretim 90. gados šis atšķirības atkal pieaugušas līdz 1,6-1,7 reizēm. 1994. gadā summārais dzimstības koeficients laukos bija 1,86, bet pilsētās 1,19. Rīgā tas jau ir nokrities līdz vieniniekam jeb vairāk nekā divas reizes zemāk par vienkāršo paaudžu nomaiņas normu. Arī citās lielākajās pilsētās dzimstība ir zemāka nekā mazpilsētās un laukos.

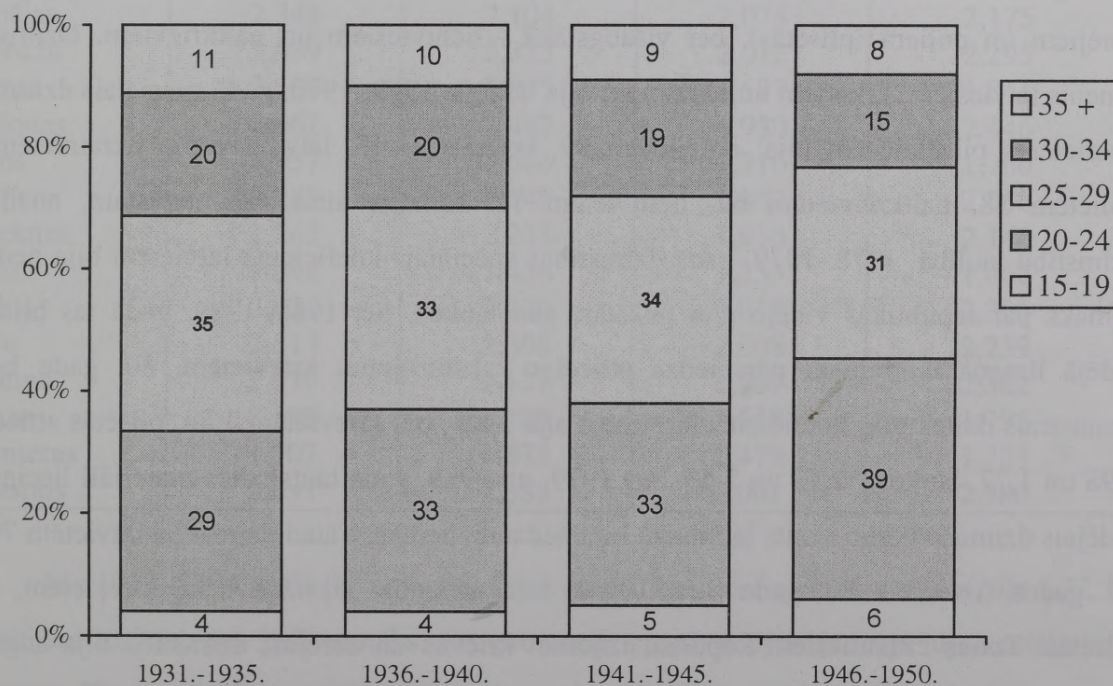
3.1. attēls

Dzimstības intensitātes salīdzinājums 1950. g., 1986. g. un 1994. g.

3.2. attēls

Dzimstības sadalījums reālās paaudzēs pa vecuma intervāliem
(procentos no paaudzes summārā koeficienta)

Pastāv zonālās un reģionālās atšķirības dzimstībā. Rūpīgāk šī diferenciācija ir izpētīta par 70. gadiem, noskaidrojot, ka visaugstākā dzimstības intensitāte bija Latvijas austrumdaļā, bet viszemākā - centrālajos rajonos. Tomēr pēc standartizācijas, novēršot urbanizācijas faktora ietekmi, šīs atšķirības kļūst visai nelielas.

Joprojām zemākā dzimstība 90. gados ir valsts centrālajā daļā, it īpaši Rīgā, Jūrmalā, Jelgavā, kā arī Rīgas un Ogres rajonā. Gandrīz tikpat zema tā ir Latgalē. Daugavpils pilsētā un rajonā summārais dzimstības koeficients nokrities attiecīgi zem 1,0 un 1,4 un līdz ar Rīgu un Rīgas rajonu šeit ir minimālā dzimstība valstī. Maksimālais dzimstības līmenis tagad ir valsts rietumdaļā, it īpaši Ventspils, Talsu, Liepājas un Saldus rajonā, kā arī Gulbenes reģionā, Madonas un Limbažu rajonā. No lielākajām pilsētām augstākā dzimstība ir Ventspilī. Šeit gan jāatzīmē, ka **nevienā republikas nozīmes pilsētā un rajonā dzimstības līmenis kopš 1994. gada vairs nav pietiekams kaut vai vienkāršai paaudžu nomaiņai, un visās teritoriāli administratīvajās vienībās iedzīvotāju dabiskais pieaugums ir negatīvs.**

Pirms kara veiktie pētījumi liecināja par izteiktām dzimstības etniskām atšķirībām. Viszemākā dzimstība bija vāciešiem, latviešiem un igauņiem, bet visaugstākā - ebrejiem un slāvu tautību pārstāvjiem.

Pētījumi par 60. un 70. gadiem liecināja par izmaiņām šajā diferenciācijā. 60. gadu vidū prāva dzimstības apsekojuma rezultātā tika konstatēts, ka viszemākā dzimstība ir ebrejiem un poļiem (pilsētās), bet visaugstākā - lietuviešiem un baltkrieviem. Dzimstības līmenis latviešiem, krieviem un ukraiņiem bija līdzīgs. 1969.-1970. gadā speciālais dzimstības koeficients pilsētniecēm bija: ebrejietēm 39, krievietēm 43, latvietēm 53, ukrainietēm 55, polietēm 58, baltkrievietēm 62, lietuvietēm 71. Līdzīgu ainu mēs iegūstam, analizējot dzimstību laulībā. 1978.-1979. gadā dzimstības speciālais koeficients latvietēm bija nedaudz zemāks par republikas vidējo gan pilsētās, gan laukos, bet 1988.-1989. gadā tas bija virs vidējā līmeņa un būtiski pārsniedza attiecīgo raksturojumu krievietēm. 80. gadu beigās summārais dzimstības koeficients latvietēm bija 2,25, bet krievietēm 1,86, pilsētās attiecīgi - 1,98 un 1,77, laukos - 2,73 un 2,63. Arī 1979. un 1989. gada tautskaites materiāli liecina, ka vidējais dzimušo bērnu skaits latvietēm bija nedaudz lielāks. Tātad dzimstība latvietēm 70. un 80. gados (izteiktāk 80. gadu otrajā pusē) bija nedaudz augstāka nekā krievietēm, īpaši pilsētās. Toties cittautiešiem kopumā, izņemot krievus un ebrejus, dzimstība bija augstāka nekā latviešiem. Acīmredzot dzimstības pieaugums latviešiem 80. gadu otrajā pusē bija būtiskāks nekā cittautiešiem, un tas saistās ar tautas atmodu un demogrāfisko propagandu latviešu presē, radio un televīzijā.

Summārais dzimstības koeficients pilsētās un rajonos 1992.-1994. g.

	1992	1993	1994	Vidēji 1992-1994
Latvija	1,728	1,508	1,389	1,538
Rīga	1,302	1,084	1,045	1,144
Daugavpils	1,482	1,208	0,984	1,225
Jelgava	1,434	1,268	1,178	1,293
Jūrmala	1,494	1,296	1,175	1,322
Liepāja	1,484	1,199	1,312	1,332
Rēzekne	1,479	1,151	1,105	1,245
Ventspils	1,500	1,346	1,297	1,381
Aizkraukles	2,353	1,948	1,656	1,986
Alūksnes	2,390	2,200	2,030	2,207
Balvu	2,301	2,041	1,748	2,030
Bauskas	2,305	1,915	1,666	1,962
Cēsu	2,441	2,046	2,083	2,190
Daugavpils	1,810	1,494	1,410	1,571
Dobeles	2,292	2,005	1,821	2,039
Gulbenes	2,349	2,054	2,050	2,151
Jelgavas	2,192	1,833	1,752	1,926
Jēkabpils	2,072	1,879	1,643	1,865
Krāslavas	2,045	1,843	1,558	1,815
Kuldīgas	2,245	2,008	1,582	1,945
Liepājas	2,348	2,104	2,074	2,175
Limbažu	2,539	2,333	2,012	2,295
Ludzas	2,100	1,845	1,577	1,841
Madonas	2,962	2,447	1,930	2,446
Ogres	1,957	1,606	1,716	1,760
Preiļu	2,289	2,047	1,862	2,066
Rēzeknes	2,265	2,233	1,936	2,145
Rīgas	1,598	1,436	1,353	1,462
Saldus	2,421	2,476	2,014	2,304
Talsu	2,313	2,395	2,008	2,239
Tukuma	2,979	2,137	1,969	2,362
Valkas	2,089	1,739	1,558	1,795
Valmieras	1,907	1,873	1,479	1,753
Ventspils	2,691	2,388	2,061	2,380

Pēc 1993.-1994. gada datiem summārais dzimstības koeficients latvietēm bija 1,72, bet krievietēm 1,07 jeb par 38% zemāks. Arī cittautiešu grupā vidējais rādītājs bija zemāks nekā latvietēm. Tomēr jāpasvītro, ka visi šie raksturojumi būtiski atpaliek no vienkāršās paaudžu nomaiņas normas (ap 2,15).

Detalizētāk dzimstības diferenciācija pēc etniskās pazīmes ir pēta, izmantojot 1995. gada ģimenes un dzimstības apsekojuma datus. Saskaņā ar tiem, vidējais bērnu skaits latviešiem bija lielāks nekā slāvu tautību pārstāvjiem. Tā, piemēram, 40-49 gadu vecumā vidējais bērnu skaits bija šāds : latviešiem - 1,91, krieviem - 1,61, baltkrieviem - 1,66, ukraiņiem - 1,65, lietuviešiem - 1,79, poļiem - 1,75, ebrejiem - 1,57. Daudz augstāki šie rādītāji bija aptaujāto vecākiem, tomēr minētās etniskās atšķirības ir līdzīgas. Visaugstākie tie bija lietuviešiem, viszemākie - ebrejiem, bet latviešiem tie ir nedaudz augstāki nekā krieviem. Neapšaubāmi šos lielumus ietekmē atšķirīgs atsevišķo tautību iedzīvotāju sadalījums pilsētās un laukos. Pēc strukturālā faktora ietekmes nivelēšanas šīs atšķirības dzimstības raksturojumos sarūk, tomēr kopumā atzīmētās likumsakarības saglabājas.

3.3. Dzimstības demogrāfiskie faktori

Viens no mūsu pētījuma uzdevumiem bija izdibināt demogrāfiskos faktoros, kuri noteica dzimstības līmeņa krišanos. Speciāli aprēķini parādīja, ka izšķirošā nozīme ir bijusi laulību auglības (dzimstībai laulībā) kritumam. Tā, laikposmā no 30. gadu vidus līdz 50. gadu beigām speciālais dzimstības koeficients faktiski samazinājās no 64,0 līdz 59,2 promilēm, t.i., par 4,8 promiļu punktiem, taču laulību auglības krituma dēļ tas varēja samazināties par 16,1 punktu. Tas nenotika tikai tādēļ, ka būtiski pieauga reproduktīvā vecuma laulībā sastāvošo sieviešu īpatsvars un arī ārļaulības dzimstība. Arī 60. un 70. gados laulību auglības samazināšanās bija visai būtiska, tās dēļ speciālais dzimstības koeficients varēja nokristies par 7,4 promiļu punktiem. Faktiski tas gan samazinājās par 6,0 punktiem, jo 60. gados būtiski pieauga reproduktīvā vecuma precēto sieviešu īpatsvars, bet 70. gados pozitīva loma bija sieviešu vecumsastāva atjaunināšanai. Straujāk pieauga sieviešu skaits tajos vecumos, kuros dzimstība bija augstāka.

80. gados dzimstības pieaugumu veicināja vairāki faktori, taču būtiskākā nozīme bija sieviešu vecumstrukturā un laulību auglības izmaiņām. Zināma loma bija ārpuslaulības dzimstības pieaugumam. 90. gados speciālais dzimstības koeficients samazinājies ļoti strauji. Laikposmā no 1988.-1989. gada līdz 1994. gadam tas ir samazinājies no 61,3 līdz 39,6 promilēm jeb par 35%. Nav šaubu, ka tas noticis galvenokārt sakarā ar laulību auglības un laulībā sastāvošo sieviešu īpatsvara kritumu, taču kvantitatīvu šo faktoru lomas izvērtējumu dot nav iespējams, jo periodā starp tautas skaitīšanām trūkst datu par laulībā sastāvošo

Speciālā dzimstības koeficienta dinamika Latvijā
1958. - 1995. g.

Gadi	Speciālais dzimstības koeficients	Pieaugums(+) vai samazinājums(-) sakarā ar izmaiņām				
		Visu demogrāfisko faktoru ietekmē	Tai skaitā			
			sieviešu vecumstrukturā	precēto sieviešu īpatsvaros	laulību auglībā	ārlaulības dzimstībā
1958-1959	59,2	-5,7	-5,8	+5,8	-3,4	-2,3
1969-1970	53,5	-0,3	+4,7	-1,2	-4,0	+0,2
1978-1979	53,2	+8,1	+3,4	+0,4	+2,8	+1,5
1988-1989	61,3	-25,5				
1995	35,8					

sieviešu īpatsvaru katrā vecumgrupā. Tātad praktiski mūsu rīcībā nav dzimstības koeficientu laulībā sastāvošām sievietēm. Kā tas jau bija atzīmēts 2. nodaļā, 90. gados būtiski samazinājās pirmo laulību noslēgšana, kas negatīvi ietekmēja dzimstību. Pēc pirmo laulību noslēgšanas biežuma krituma Latvija ieņem vienu no pirmajām vietām visā Eiropā.

Tika veikti arī citāda rakstura aprēķini par faktoru nozīmi speciālā dzimstības koeficienta izmaiņās kopš 1979. gada. Tie parādīja, ka dzimstības līmeņa pieaugumā 80. gados un tā samazinājumā 90. gados izšķirošā nozīme bija reproduktīvām pārmaiņām pilsētās. Lauku un pilsētu iedzīvotāju skaita proporciju izmaiņas, tāpat arī vecumstrukturā pārmaiņas nenozīmīgi ietekmēja vispārējo Latvijas dzimstības ainu. Laulību auglības kritums laukos pēdējos gados ir palielinājies un līdz ar to tas ietekmē arī visas valsts dzimstības līmeni, tā kraso lejupslīdi.

4. Iedzīvotāju veselības stāvoklis

4.1. Iedzīvotāju veselības stāvokļa vispārinošie rādītāji

Iedzīvotāju veselības stāvokli ietekmē gan sociāli ekonomiskie apstākļi (politiskā sistēma, tautsaimniecības stāvoklis, izglītības līmenis), gan apkārtējā vide (ūdens, gaisa un augsnes tīrība, pārtikas produktu kvalitāte), gan veselības aprūpes sistēmas efektivitāte. Turklāt izšķirošā nozīme ir sociāli ekonomiskajam stāvoklim un videi.

Iedzīvotāju veselības stāvokli vērtē pēc to saslimstības, mirstības, invaliditātes un organisma fiziskā stāvokļa. Datus, kas raksturo iedzīvotāju veselību, iegūst no valsts iestāžu (LR Valsts statistikas komitejas, LR Labklājības ministrijas Medicīnas statistikas biroja u.c.) publikācijām, kā arī speciāli organizējot vienreizējus apsekojumus. Iedzīvotāju veselības novērtējums var būt divējāds: pēc medicīnas iestāžu speciālistu atzinuma un pašu iedzīvotāju subjektīvais veselības stāvokļa pašnovērtējums.

Latvijā līdzīgi citām Baltijas un Austrumeiropas valstīm pēdējos gados novērota iedzīvotāju veselības stāvokļa pasliktināšanās. Tāda situācija raksturīga pārejas perioda valstīm kopumā.

Kaut arī mirstības līmenis pēdējos gados Latvijā paaugstinājies, tomēr iedzīvotāji pēc medicīniskās palīdzības griežas arvien retāk. Laikposmā no 1990. līdz 1995. gadam relatīvais ārstu apmeklējumu skaits ir samazinājes aptuveni par 40%. Tādu attieksmi pret savu veselību galvenokārt varētu skaidrot ar to, ka cilvēkiem gluži vienkārši trūkst līdzekļu izmantot medicīnas iestāžu pakalpojumus. Saskaņā ar VSK veiktās mājsaimniecību sabiedriskās domas aptaujas datiem par sociālās un ekonomiskās situācijas izmaiņām valstī redzams, ka 57,8% mājsaimniecību tik tikko spēja sabalansēt savu budžetu, 8,9% respondentu sākuši notērēt ietaupījumus, 22,4% nonākuši parādos, tikai 6,7% - atzina, ka dzīvojot bez rūpēm, naudas pietiekot un esot pat iekrājuši, 4,2% aptaujāto mājsaimniecību nespēja viennozīmīgi novērtēt savu materiālo stāvokli. Tomēr jāatzīmē, ka prāva daļa iedzīvotāju nevērīgi izturas pret savu veselību. Saskaņā ar neatkarīgās sociologu asociācijas "Prognoze" 1995. gada aprīlī veiktā apsekojuma datiem, Latvijas iedzīvotāji veselību pēc vērtību skalas ierindo tikai trešajā vietā (pirmajā ir nauda, bet otrajā karjera). Izņēmums ir cilvēki vecumā virs 60 gadiem, kuriem veselība ieņem otro vietu, pirmajā atstājot naudu. Pēc mājsaimniecību budžetu apsekojuma datiem 1994. gadā visu ģimeņu vidējais izdevumu īpatsvars medicīnas pakalpojumiem bija

3,2% no visiem izdevumiem, bet vienai desmitai daļai iedzīvotāju ar zemākajiem ienākumiem šis rādītājs bija tikai 1,9%.

1994. gada iedzīvotāju dzīves apstākļu apsekojuma rezultāti parādīja, ka tikai 25% no visiem apsekotajiem vecumā 18 un vairāk gadu savu veselību vērtēja kā labu un ļoti labu, bet 49% kā vidēju, un 25% - kā sliktu un ļoti sliktu. Sievietes savu veselības stāvokli vērtēja zemāk nekā vīrieši. Veselības pašnovērtējuma atšķirības vīriešiem un sievietēm samazinās, palielinoties aptaujāto vecumam. Sieviešu īpatsvars medicīnas iestāžu apmeklētāju kopskaitā bija divas reizes lielāks par vīriešu īpatsvaru, netieši norādot, ka sievietes par savu veselību rūpējas nopietnāk nekā vīrieši.

Lai arī 25% aptaujāto savu veselību uzskatīja par sliktu un ļoti sliktu, tomēr tikai 17% no visiem aptaujātajiem bija griezušies pēc palīdzības un izmantojuši medicīnas iestāžu pakalpojumus. Pēc palīdzības aptaujātie bija griezušies galvenokārt tikai slimības vai traumu gadījumā.

Fiziskā aktivitāte ir viens no veidiem, kā uzlabot vai saglabāt savu veselību. Bet apsekojuma rezultāti parādīja, ka tikai 11% aptaujāto sieviešu un 19% vīriešu regulāri piedalījās fiziskajās aktivitātēs. Tādējādi jāsecina, ka fiziskā aktivitāte kā veselības uzlabošanas un saglabāšanas veids Latvijā nav izplatīts.

Nozīmīgs veselības riska faktors ir smēķēšana. 1994. gada dzīves apstākļu apsekojuma dati parādīja, ka smēķē 56% no visiem aptaujātajiem vīriešiem un attiecīgi 17% sieviešu. Salīdzinot ar šos datus ar 1990. gadā veiktā epidemioloģiskā pētījuma rezultātiem, redzam, ka vīriešu smēķētāju īpatsvars ir samazinājies, bet sieviešu - palielinājies.

Arī alkoholisko dzērienu patēriņš tiek uzskatīts par svarīgu riska faktoru veselībai. Latvijā alkohola patēriņš pēdējos gados ir būtiski palielinājies. Pēc oficiāliem datiem Latvijā absolūtā alkohola patēriņš uz vienu iedzīvotāju palielinājās no 5,3 litriem 1990. gadā līdz 8,0 litriem 1995. gadā (4.1. tab.). Alkoholiskos dzērienus inflācija ir skārusi mazāk nekā citas preces (8. piel.). Alkoholisko dzērienu salīdzinoši zemās cenas daļēji izskaidro tā patēriņa palielināšanos. Reālais alkoholisko dzērienu patēriņa apjoms ir vēl lielāks, jo oficiālā statistika neuzskaita pašdarinātā un kontrabandas ceļā valstī ievestā alkohola patēriņu. Pēc iepriekš minētā dzīves apstākļu apsekojuma datiem 14% aptaujāto vīriešu divu nedēļu laikā alkoholu bija lietojuši vairāk nekā trīs dienas, 17% - divas dienas, 69% - vienu dienu, bet sieviešu attiecīgi 3, 8 un 89%.

Alkoholisko dzērienu patēriņš uz vienu iedzīvotāju
(gadā, absolūtā alkohola litros)

1990	1991	1992	1993	1994	1995
5,3	5,3	5,2	6,4	7,8	8,0

Fiziskās aktivitātes nodarbības neprasa daudz papildus izdevumu, bet smēķēšana un alkohols izraisa papildu izdevumus mājsaimniecību budžetā. Novērtējot iedzīvotāju attieksmi pret savu veselību, jāsecina, ka Latvijas iedzīvotāju vēlme saglabāt savu veselību ir uzskatāma par zemu. Viena no iespējām, kā to izmainīt, ir paaugstināt iedzīvotāju vispārējo un sanitāro izglītības līmeni.

4.2. Iedzīvotāju saslimstība

Pēc medicīnas statistikas datiem 90. gados ir palielinājusies saslimstība ar tādām slimībām kā difterija, kašķis, tuberkuloze, asinsrites, psihiskās slimības, alkoholisma psihozes, AIDS, venēriskās slimības. Turpmāk darbā saslimstība ar atsevišķām slimībām tiek analizēta atbilstoši medicīnas statistikā pieņemtai secībai. Pētījumā iekļautas tās slimības, kuru izplatība pēdējos gados Latvijā ir palielinājusies. Darbā analizēti galvenokārt vispārīgie saslimstības rādītāji.

Visstraujāk ir palielinājusies iedzīvotāju saslimstība ar difteriju. Ja 1990. gadā saslimšanas ar difteriju gadījumu skaits uz 100 000 iedzīvotājiem bija tikai 0,1, tad 1995. gadā tas palielinājās līdz 14,6 gadījumiem uz 100 000 iedzīvotājiem. Šai laikā palielinājās arī iedzīvotāju saslimstība ar kašķi, no 24 līdz 95 gadījumiem uz 100 000 iedzīvotāju, t.i., gandrīz četras reizes.

Pasliktinoties iedzīvotāju dzīves apstākļiem, **ievērojami pieaugusi iedzīvotāju saslimstība ar tuberkulozi**. Tuberkuloze galvenokārt ir nabadzīgo iedzīvotāju slimība. Salīdzinot iekšzemes kopprodukta (IKP) uz vienu iedzīvotāju dinamiku ar slimnieku skaitu un mirušo skaitu no tuberkulozes, redzam, ka saistība ir visai cieša (9. piel.). Laikposmā no 1990. līdz 1995. gadam reālais IKP ir samazinājies par 51%, bet tuberkulozes slimnieku skaits, kuriem diagnoze uzstādīta pirmoreiz, ir palielinājies par 74%, bet no tuberkulozes mirušo

skaits - par 122%. Bet vidēji uz 100 000 iedzīvotājiem minētie rādītāji bija pieauguši attiecīgi par 84% un 154%.

Pēdējos sešos gados samazinājies tuberkulozes slimnieku skaits, kuri atrodas ārstnieciski profilaktisko iestāžu uzskaitē. Tas ir skaidrojams ar slimnieku kontingentu uzskaites precizēšanu. 1990. gadā mirušo un pirmreizējo tuberkulozes slimnieku skaita attiecība bija 21 pret 100, bet 1995.gadā 26 pret 100. Tādējādi tuberkulozes slimnieku izdzīvošanas iespējas ir samazinājušās.

Kā nelabvēlīgs rādītājs jāatzīmē BK+ slimnieku (slimnieki, kuriem konstatēta tuberkulozes mikrobaktēriju izdalīšanās) skaita palielināšanās: no 28,7 uz 100 000 iedzīvotājiem 1991. gadā līdz 50,4 1995. gadā.

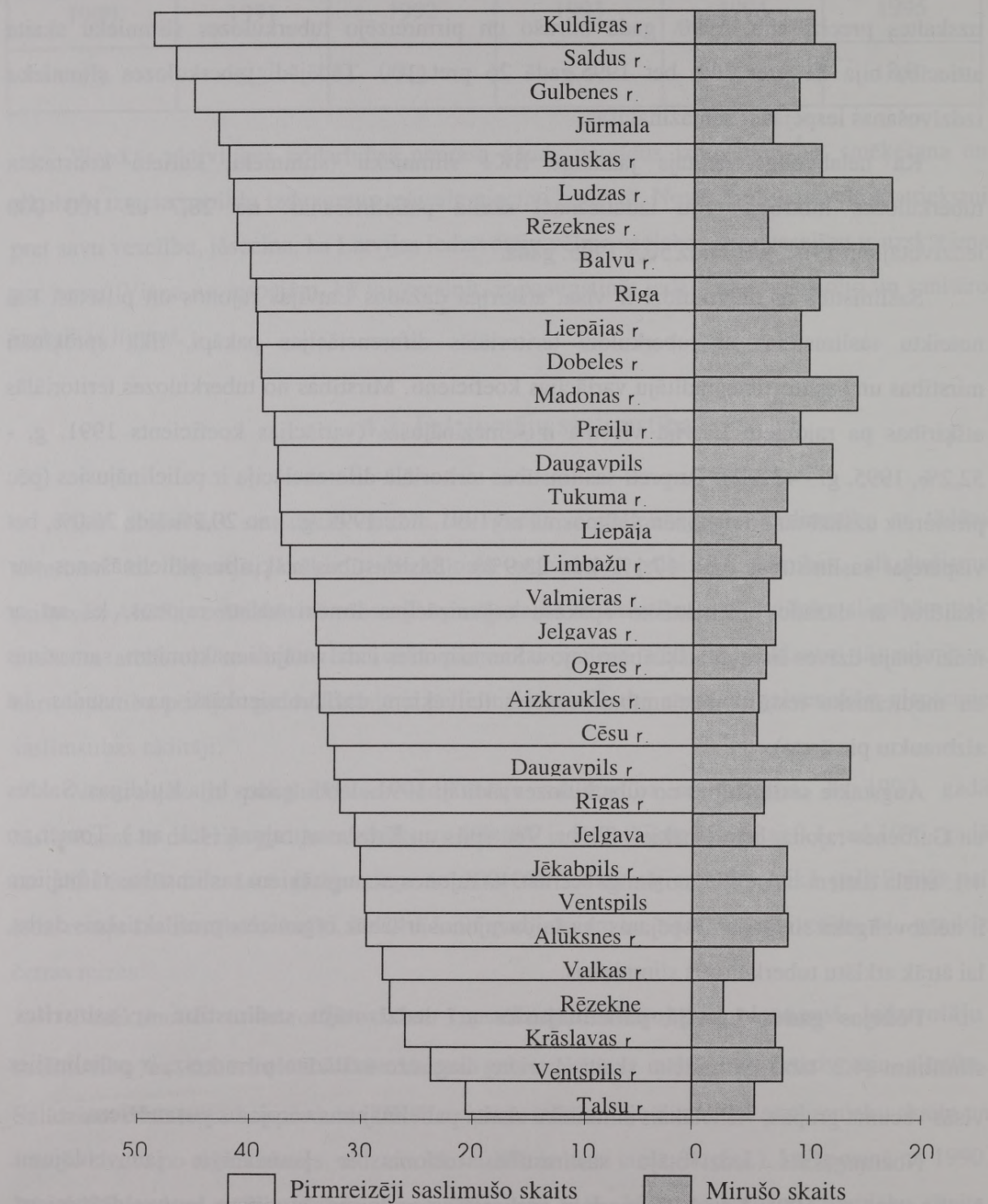
Saslimstība ar tuberkulozi ir visai atšķirīga dažādos Latvijas rajonos un pilsētās. Lai noteiktu saslimstības ar tuberkulozi teritoriālās diferenciācijas pakāpi, tika aprēķināti mirstības un saslimstības rādītāju variācijas koeficienti. Mirstības no tuberkulozes teritoriālās atšķirības pa rajoniem Latvijā visumā ir samazinājušās (variācijas koeficients 1991. g. - 52,2%, 1995. g. - 43,8%). Turpretī saslimstības teritoriālā diferenciācija ir palielinājusies (pēc pirmoreiz uzstādītām diagnozēm laikposmā no 1991. līdz 1995. g. - no 20,2% līdz 26,0%, bet vispārējai saslimstībai - no 17,1% līdz 23,9%). Saslimstības atšķirību palielināšanos var skaidrot ar dažādo profilaktisko apskašu organizācijas līmeni valsts rajonos, kā arī ar iedzīvotāju dzīves līmeņa atšķirībām tajos. Samazinoties iedzīvotāju ienākumiem, samazinās arī medicīnisko iestāžu pieejamības iespējas (cilvēkiem dažkārt vienkārši nav naudas, lai aizbrauktu pie ārsta).

Augstākie saslimstības no tuberkulozes rādītāji 1991.-1995. gados bija Kuldīgas, Saldus un Gulbenes rajonā, bet zemākie - Talsu, Ventspils un Krāslavas rajonā (4.1. att.). Tomēr no 4.1. attēla datiem nevar viennozīmīgi secināt, ka rajonos ar augstākiem saslimstības rādītājiem ir nelabvēlīgākā situācija. Iespējams, ka šajos rajonos ir labāk organizēts profilaktiskais darbs, lai ātrāk atklātu tuberkulozes slimniekus.

Pēdējos gados Latvijā palielinājusies arī iedzīvotāju saslimstība ar asinsrites slimībām (4.2. tab.). Slimnieku skaits, kuriem diagnoze uzstādīta pirmoreiz, ir palielinājies visās vecuma grupās, vislielākais slimnieku skaita palielinājums vērojams pusaudžiem.

Nozīmīgākais iedzīvotāju saslimstības cēlonis ir ļaundabīgie jaunveidojumi. **Laikposmā no 1991. līdz 1995. gadam saslimstība ar ļaundabīgajiem jaunveidojumiem ir palielinājusies** (4.2. att.). Onkoloģisko slimnieku skaits vidēji uz 100 000 iedzīvotājiem,

Pirmreizēji ar tuberkulozi saslimušo un mirušo skaits
 Latvijas rajonos un pilsētās vidēji gadā
 no 1991. līdz 1995. gadam (vidēji uz 100 000 iedzīvotājiem)

4.2. tabula

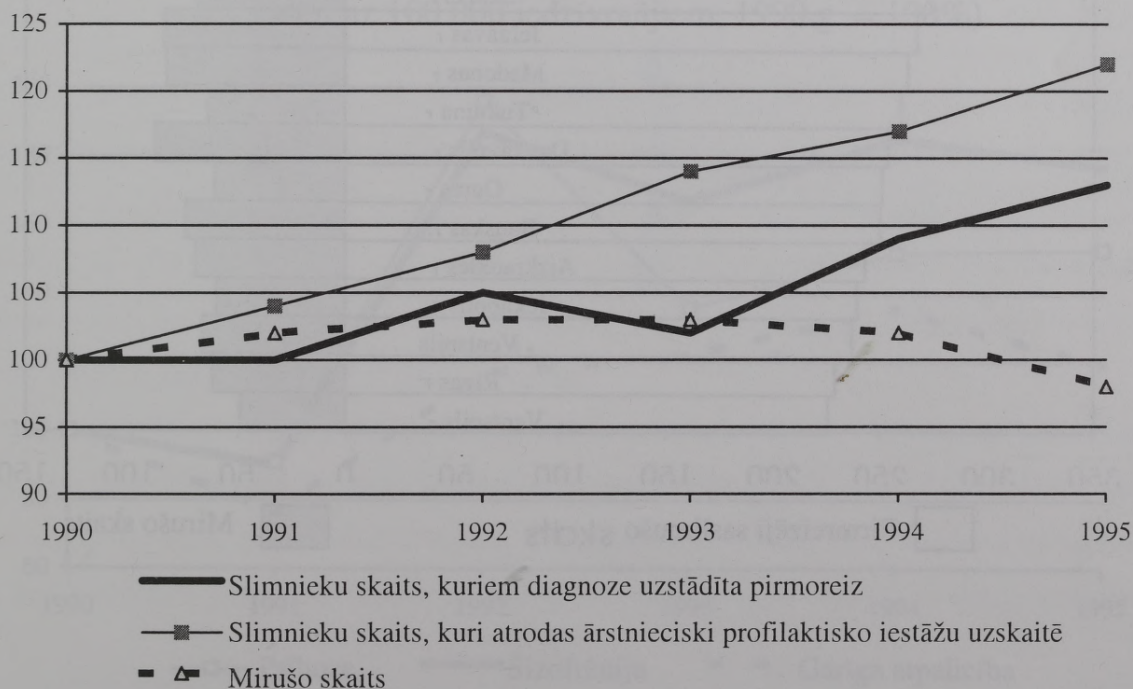
Saslimstība ar asinsrites sistēmas slimībām Latvijā
(uz 1000 attiecīgās vecuma grupas iedzīvotājiem)

	1991	1992	1993	1994	1995
Vispārējā saslimstība					
Pieaugušie	126,7	115,2	110,0	121,9	151,1
Pusaudži *			7,2	10,2	12,8
Bērni	7,1	7,4	7,1	8,0	9,8
Primārā saslimstība					
Pieaugušie	16,0	15,1	15,9	19,4	27,4
Pusaudži *			2,7	4,6	7,0
Bērni	2,3	2,7	3,0	3,7	6,4

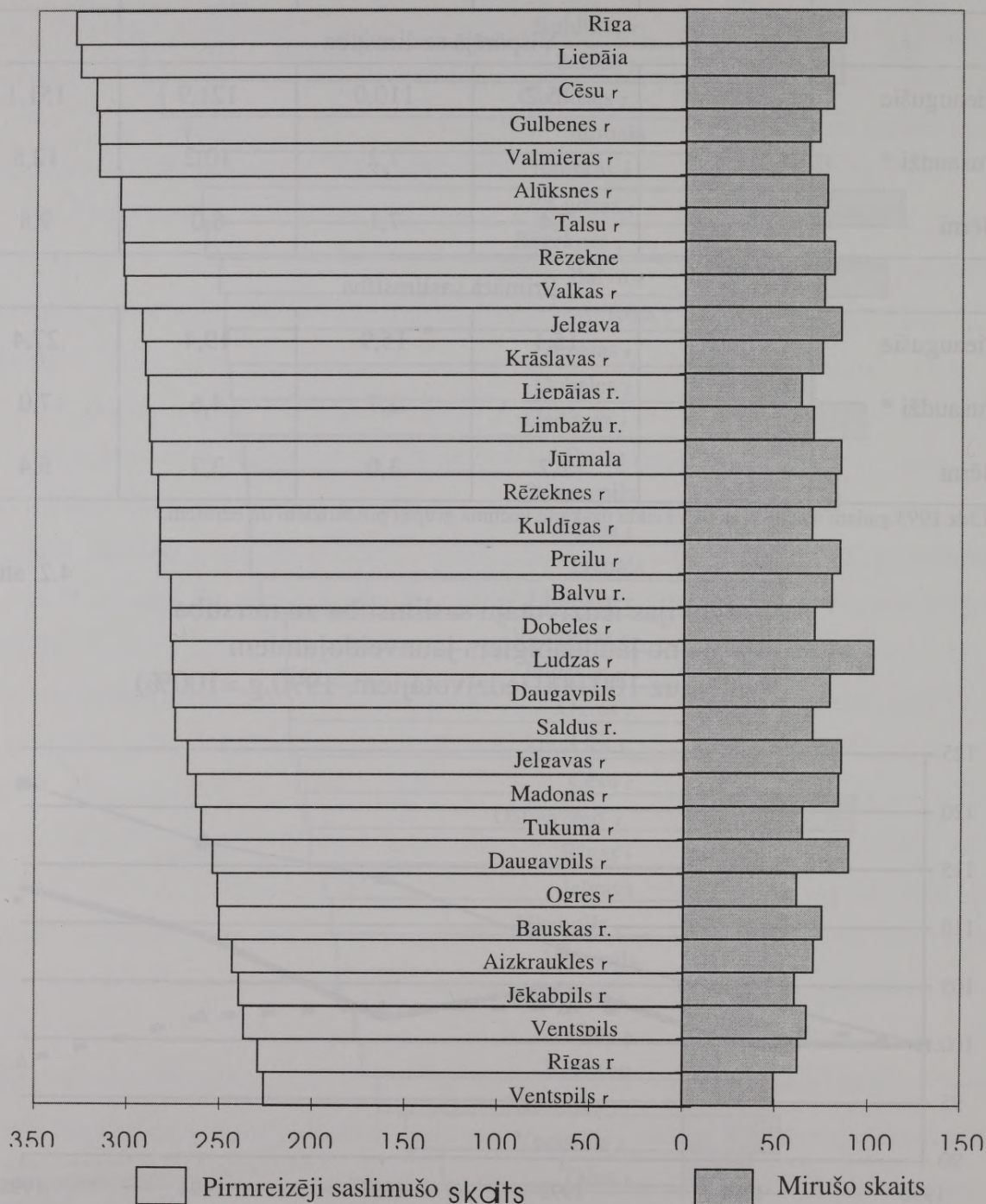
* Līdz 1993.gadam atsevišķi netika veikta uzskaitē vecuma grupās pusaudžiem un bērniem.

4.2. attēls

Latvijas iedzīvotāju saslimstība un mirstība
no ļaundabīgiem jaunveidojumiem
(vidēji uz 100 000 iedzīvotājiem, 1990.g.=100%)

Pirmreizēji ar ļaundabīgiem audzējiem saslimušo un mirušo skaits
 Latvijas pilsētās un rajonos vidēji gadā
 no 1991. līdz 1995. gadam (vidēji uz 100 000 iedzīvotājiem)

kuri atrodas ārstnieciski profilaktisko iestāžu uzskaitē, 1995. gadā salīdzinājumā ar 1990. gadu ir palielinājies par 305,7 cilvēkiem jeb par 21,6%, bet to, kuriem diagnoze uzstādīta pirmoreiz, par 37,5 cilvēkiem jeb par 13,3%. Mirušo skaits attiecīgi samazinājies par 6,6 cilvēkiem vidēji uz 100 000 iedzīvotājiem jeb par 11,1%.

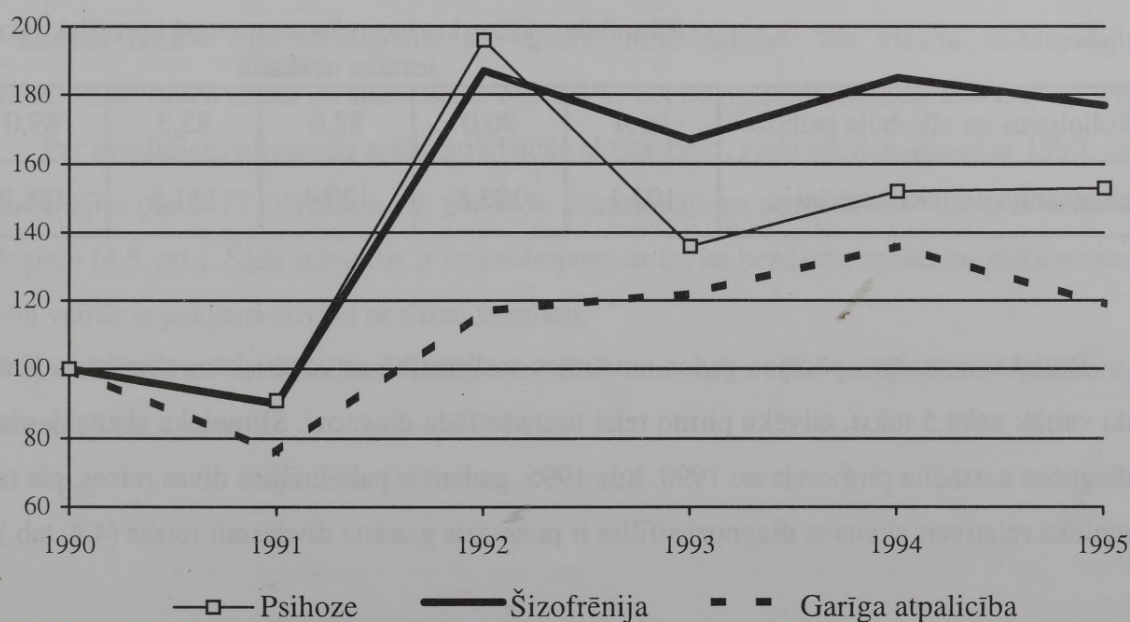
Pēdējos gados strauji ir palielinājies onkoloģisko slimnieku skaits, kuri atrodas ārstnieciski profilaktisko iestāžu uzraudzībā, bet mirušo relatīvais skaits praktiski nav izmainījies.

Teritoriālās atšķirības saslimstībā ar ļaundabīgiem audzējiem starp rajoniem ir mazākas nekā tuberkulozes gadījumā. Augstākie saslimstības rādītāji laikposmā no 1991. līdz 1995. gadam bija Rīgā, Liepājas un Cēsu rajonā, bet zemākie attiecīgi Ventspils un Rīgas rajonā un Ventspils pilsētā (4.3. att.).

1995. gadā Latvijas ārstnieciski profilaktiskajās iestādēs uzskaitē bija 48,9 tūkst. slimnieku ar diagnozi psihiskās slimības. Laikposmā no 1990. līdz 1995. gadam slimnieku skaits, kuri gada laikā ņemti uzskaitē, ir palielinājies par 18 vidēji uz 100 000 iedzīvotājiem jeb par 13,7%. (4.4. att.). Lielākais saslimstības no šizofrēnijas palielinājums bija 1992. gadā, kad pastāvēja arī augstākais inflācijas un emigrācijas līmenis valstī.

4.4. attēls

Latvijas iedzīvotāju saslimstība ar atsevišķām psihiskām slimībām
(vidēji uz 100 000 iedzīvotājiem, 1990.g. = 100%)

Laikposmā no 1990. līdz 1995.gadam slimnieku relatīvais skaits, kuriem pirmoreiz uzstādīta alkoholisma diagnoze, ir palielinājies par 34%, bet kuriem pirmo reizi uzstādīta narkomānijas un toksikomānijas diagnoze, palielinājies par 7% (sk. 4.3. tab.). Faktiskais jauno slimnieku skaits ir lielāks, jo iepriekš minētie dati par narkomānijas un toksikomānijas slimnieku skaitu neaptver slimniekus, kuri ārstējas anonīmajās ārstniecības iestādēs.

Pēdējos gados Latvijā ir reģistrēti pirmie mirušie no AIDS - viens 1991.gadā un divi 1994. gadā. Pavisam Latvijā 1994. gadā bija reģistrēti 25 inficējušies, no kuriem 8 slimo ar AIDS. Salīdzinājumā ar 1990. gadu to skaits ir attiecīgi palielinājies par 17 un 8 (1990. gadā nebija reģistrēts neviens AIDS slimnieks). Ar gandarījumu ir jāatzīmē, ka saslimstība ar AIDS vēl nav ieguvusi kaut cik nozīmīgus apmērus.

4.3. tabula

Iedzīvotāju saslimstība ar alkoholismu un narkomāniju
(uz 100 000 iedzīvotājiem, 1990.g. = 100%)

	1991	1992	1993	1994	1995
Slimnieku skaits, kuriem diagnoze uzstādīta pirmoreiz					
Alkoholisms un alkohola psihoze	85,0	69,0	107,0	139,0	134,3
Narkomānija un toksikomānija	84,2	81,6	126,3	73,7	106,7
Slimnieku skaits, kuri atrodas ārstnieciski profilaktisko iestāžu uzskaitē					
Alkoholisms un alkohola psihoze	96,4	90,0	87,6	85,3	89,0
Narkomānija un toksikomānija	102,1	103,8	120,4	131,5	136,0

Būtiskas izmaiņas pēdējos gados novērotas saslimstībā ar venēriskām slimībām. Katru gadu vairāk nekā 5 tūkst. cilvēku pirmo reizi uzstāda šādu diagnozi. Slimnieku skaits, kuriem šī diagnoze uzstādīta pirmoreiz no 1990. līdz 1995. gadam ir palielinājies divas reizes, pie tam slimnieku relatīvais skaits ar diagnozi sifiliss ir pieaudzis gandrīz divdesmit reizes (4.4. tab.).

Iedzīvotāju saslimstība ar venēriskajām slimībām (uz 100 000 iedzīvotājiem)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Slimnieku kopskaits	104	101	136	195	208	207
Tai skaitā ar diagnozi						
sifiliss	4,8	8,1	10,3	31,8	59,3	91,9
gonoreja	99,3	92,4	124,5	162,0	147,0	111,2

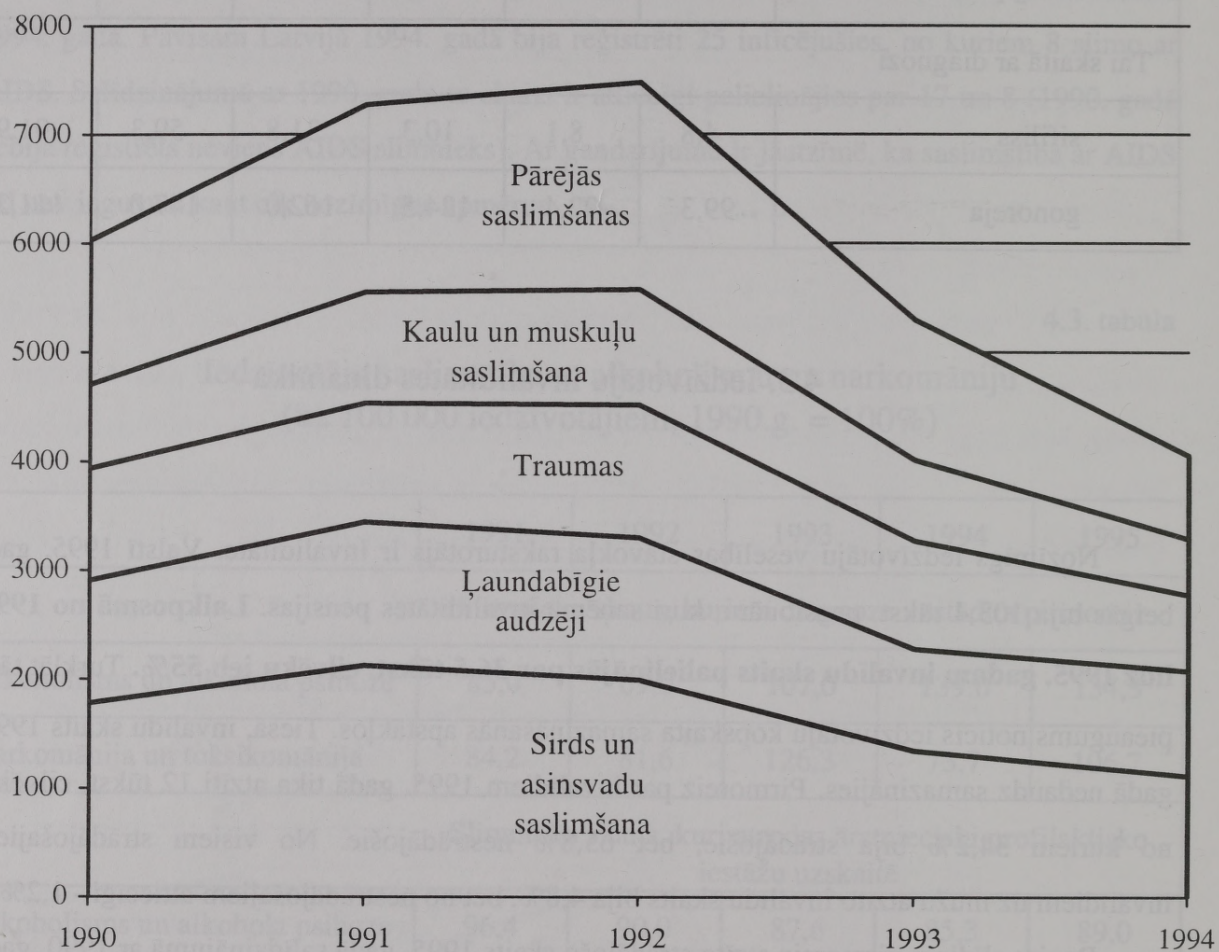
4.3. Iedzīvotāju invaliditātes dinamika

Nozīmīgs iedzīvotāju veselības stāvokļa raksturotājs ir invaliditāte. Valstī 1995. gada beigās bija 103,4 tūkst. pensionāru, kuri saņēma invaliditātes pensijas. **Laikposmā no 1990. līdz 1995. gadam invalīdu skaits palielinājās par 36,5 tūkst. cilvēku jeb 55%.** Turklāt tāds pieaugums noticis iedzīvotāju kopskaita samazināšanās apstākļos. Tiesa, invalīdu skaits 1995. gadā nedaudz samazinājies. Pirmoreiz par invalīdiem 1995. gadā tika atzīti 12 tūkst. cilvēku, no kuriem 34,2% bija strādājošie, bet 65,8% nestrādājošie. No visiem strādājošajiem invalīdiem uz mūžu atzīto invalīdu skaits bija 4,8%, bet no nestrādājošajiem attiecīgi - 1,2%.

Par invalīdiem pirmoreiz atzīto strādājošo skaits 1995. gadā salīdzinājumā ar 1990. gadu samazinājies par 2477 cilvēkiem jeb par 38%. Samazinājums atzīmēts no visiem invaliditātes cēloņiem (4.5. att.). Šāds stāvoklis ir izskaidrojams ar to, ka bezdarba apstākļos riskam zaudēt darbu vairāk ir pakļauti cilvēki ar sliktu veselību.

Nozīmīgākie invaliditātes cēloņi ir sirds un asinsvadu saslimšana, ļaundabīgie jaunveidojumi, traumas.

Pirmoreiz par invalīdiem atzīto strādājošo skaits
pa invaliditātes cēloņiem 1990.-1994. g.

5. Mirstība un mūža ilgums

5.1. Mirstības uzskaites pilnīgums un ticamība

Ir notikušas vairākas pārmaiņas mirušo uzskaitē un atsevišķu mirstības rādītāju aprēķināšanā 90. gados. Tas nedaudz ir ietekmējis mirstības analīzi. Tāpēc īsumā aplūkosim šīs izmaiņas.

Iedzīvotāju mirstības uzskaites ticamība Latvijā tradicionāli ir visai augsta, kaut gan šai ziņā pastāv arī zināmas problēmas. Pēdējos gados vairāk nekā 90% visu miršanas gadījumu tiek reģistrēti viena mēneša laikā kopš nāves iestāšanās. Aptuveni viena trešdaļa miršanas gadījumu Latvijā notiek veselības aizsardzības iestādēs, bet vairāk nekā puse gadījumu - mājās. Mājās notiek ap 60% miršanas gadījumu no asinsrites sistēmas slimībām, viena puse miršanas gadījumu no jaunveidojumiem, 1/3 - no elpošanas orgānu slimībām.

Pēdējos gados 95-99% miršanas apliecību izsniedz ārsti. 30-40% mirušo tiek izdarīta sekcija. Sakarā ar to, ka 1990. gadā tika atcelta prasība izdarīt sekciju slimnīcās mirušajiem no atsevišķiem nāves cēloņiem, kā arī vēlāk stājās spēkā jauni likumdošanas akti par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību, sekciju izdarīšanas īpatsvars slimnīcās mirušajiem pēdējā laikā ir ievērojami samazinājies. Ja 1985. gadā šis īpatsvars valstī bija 79% , tad 1990. gadā - 59%, bet 1994.gadā - vairs tikai 25%. Sekciju īpatsvara samazināšanās izraisījusi zināmu mirstības pieaugumu nāves cēloņu grupā "Simptomi un nenoskaidroti stāvokļi". Ja 1990. g. uz 100 tūkst. iedzīvotājiem no šī cēloņa bija reģistrēti 41,4 mirušie, tad 1995. g. - 65,2.

Ar 1991.g. Latvijā ieviesa jaunu dzīvi dzimuša bērna definīciju, kas atbilst starptautiskajiem standartiem. Šī akcija par aptuveni 1/4 palielināja zīdaiņu mirstības koeficientus un nedaudz ietekmēja arī vispārējo mirstības koeficientu un paredzamā mūža ilguma rādītāju.

5.2. Mirstības un mūža ilguma vispārējās tendences

Vidējais mūža ilgums ir viens no svarīgākajiem tautas veselības un dzīves līmeņa rādītājiem. Latvijā pirms Otrā pasaules kara tas bija augstāks nekā vairākās Austrumeiropas valstīs (Bulgārijā, Čehoslovākijā, Polijā, Ungārijā), Dienvideiropas valstīs un aptuveni atbilda tā līmenim Austrijā, Beļģijā, Francijā, Skotijā un Somijā.

Otrais pasaules karš, okupācija un inkorporācija PSRS atstāja negatīvu ietekmi uz tautas veselību un dzīvotspēju. Tomēr paredzamais mūža ilgums Latvijā līdz pat 60.gadu vidum turpināja palielināties, galvenokārt samazinoties bērnu mirstībai. Šai laikā paredzamais mūža ilgums Latvijā nedaudz atpalika no Ziemeļeiropas un Rietumeiropas valstu līmeņa un bija augstāks nekā Austrumeiropā un Dienvideiropā (5.1. tabula).

5.1. tabula

Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums Baltijas republikās un Eiropā
1955.-1995. g. (gadi)

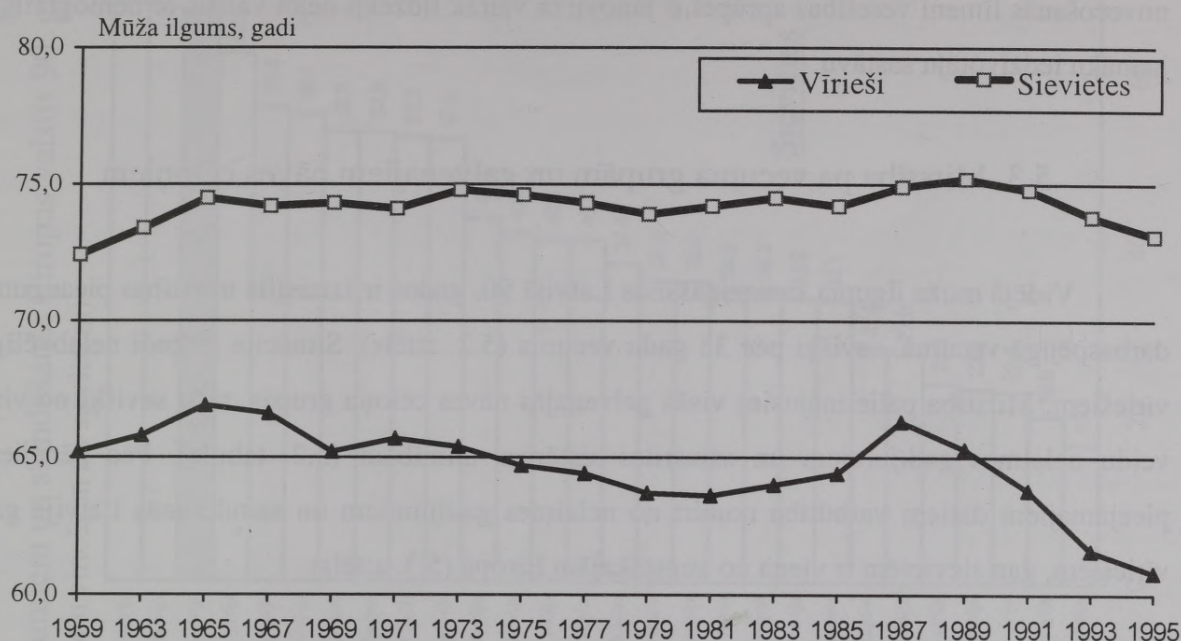
	1955.-1960. g.		1980.-1985. g.		1990.-1995. g.	
	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes
Baltijas republikas tai skaitā:	64,9*	71,8*	64,9	74,8	64,1	75,4
Latvija	65,2	72,4	64,4	74,2	63,3	74,9
Eiropa tai skaitā:	65,6	70,4	70,0	76,7	68,9	77,0
Austrumeiropa	64,3	68,9	67,3	74,3	63,8	74,1
Ziemeļeiropa	68,1	73,3	71,3	77,3	72,7	78,7
Dienvideiropa	64,1	68,3	70,8	76,9	73,0	79,3
Rietumeiropa	67,1	72,5	70,9	78,2	73,0	79,7

* Aprēķināts kā vidējais lielums no vīriešu un sieviešu mūža ilguma atsevišķās Baltijas republikās 1958.-1959.g., sverot to ar iedzīvotāju skaitu.

Mūža ilguma turpmākā samazināšanās Latvijā bija rezultāts padomju stagnācijas perioda galvenajām iezīmēm: sociālās infrastruktūras progresējošai atpalcībai, veselības aizsardzības finansēšanai pēc atlikuma principa, dzīvesveida regresam, kas izpaudās ieilgušā kvalitatīvu pārtikas produktu nodrošinājuma krīzē, sabiedrības alkoholizācijā u.tml. Minētās iezīmes izpaudās arī gandrīz visās pārējās bijušās PSRS republikās un Austrumeiropas valstīs.

Īslaicīgā pretalkoholisma kampaņa, pārbūves procesu aizsākums un tautas pašapziņas un nacionālās pašnoteikšanās kustības straujš pieaugums 1985.-1988. gados izraisīja mūža

Vīriešu un sieviešu paredzamā mūža ilguma dinamika Latvijā 1959.-1995. g.

ilguma pieaugumu Latvijā, galvenokārt, mirstības samazināšanās rezultātā no nedabiskās nāves cēloņiem. Sociālisma demontāža, PSRS sabrukums un tās komunistisko satelītvalstu pāreja uz tirgus saimniecību, arvien progresējošā ekonomiskā krīze un sociālās nestabilitātes pieaugums 90.gados izraisīja tajās ievērojamu sociāli ekonomiskās attīstības tempu kritumu. Tas izpaudās arī mūža ilguma vēl krasākā lejupslīdē, sevišķi vīriešiem (5.1.attēls).

Pašlaik pasaulē visaugstākie mūža ilguma rādītāji ir fiksēti Japānā: vīriešiem 76, sievietēm 82 gadi. Starp Eiropas valstīm visaugstākie rādītāji ir Islandē un Šveicē: attiecīgi 75 un 81 gads. Vīriešu vidējais mūža ilgums Latvijā - 60 gadi ir zemāks nekā pirms 30 gadiem un pēc tā lieluma Latvija ieņem vienu no pēdējām vietām Eiropā. Sievietēm Latvijā tas ir praktiski 50. gadu nogales līmenī. Vīriešu vidējā mūža ilguma ziņā Latviju apsteigušas virkne jaunattīstības valstu, piemēram, Tunisija, Ķīna, Malaizija, Libāna, Urugvaja, Čīle, Venecuēla u.c. Šai ziņā stāvoklis Latvijā jāvērtē kā krīzes situācija, kas raksturīgs arī pārējām Austrumeiropas valstīm.

Pašreizējā situācijā kā galvenais prioritārais virziens Latvijas Republikas sociālajā politikā ir uzskatāms iedzīvotāju mūža ilguma lejupslīdes apturēšana. Tikai pārvarot ekonomisko krīzi un novirzot sociālām vajadzībām un veselības aprūpei pietiekamu līdzekļu daudzumu (vismaz līdz līmenim, kādā šīm vajadzībām atvēl valstis ar augstākiem mūža ilguma rādītājiem), var sagaidīt stāvokļa uzlabošanos. Situāciju Latvijā šai ziņā ievērojami

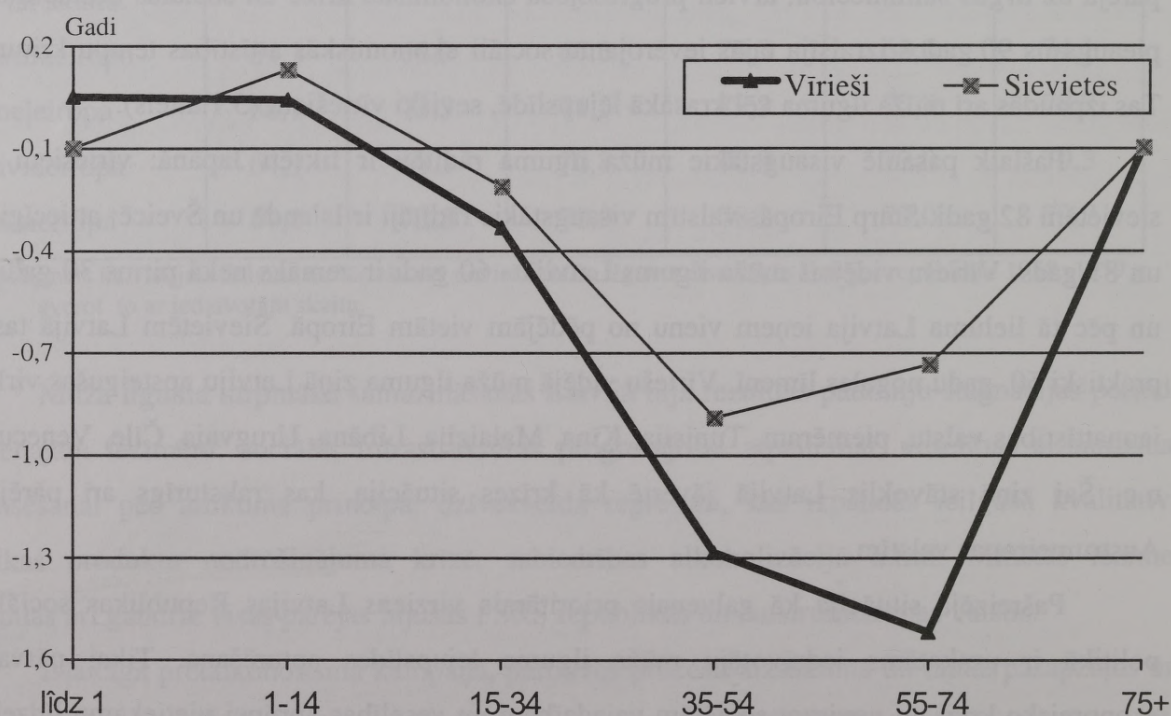
saasina augstā iedzīvotāju novecošanās pakāpe. Vecie cilvēki slimo biežāk un arī iedzīvotāju mirstība pieaug līdz ar vecuma palielināšanos. Tāpēc valstīs ar augstāku iedzīvotāju novecošanās līmeni veselības aprūpei ir jānovirza vairāk līdzekļi nekā valstīs ar demogrāfiski jaunāku iedzīvotāju sastāvu.

5.3. Mirstība pa vecuma grupām un galvenajiem nāves cēloņiem

Vidējā mūža ilguma samazināšanos Latvijā 90. gados ir izraisījis mirstības pieaugums darbaspējīgā vecumā, sevišķi pēc 35 gadu vecuma (5.2. attēls). Situācija ir īpaši nelabvēlīga vīriešiem. Mirstība palielinājusies visās galvenajās nāves cēloņu grupās, taču sevišķi no visu veidu nelaimes gadījumiem un asinsrites sistēmas slimībām (5.2. tabula). Pēc pēdējiem pieejamajiem datiem varbūtība nomirt no nelaimes gadījumiem un saindēšanās Latvijā gan vīriešiem, gan sievietēm ir viena no augstākajām Eiropā (5.3. attēls).

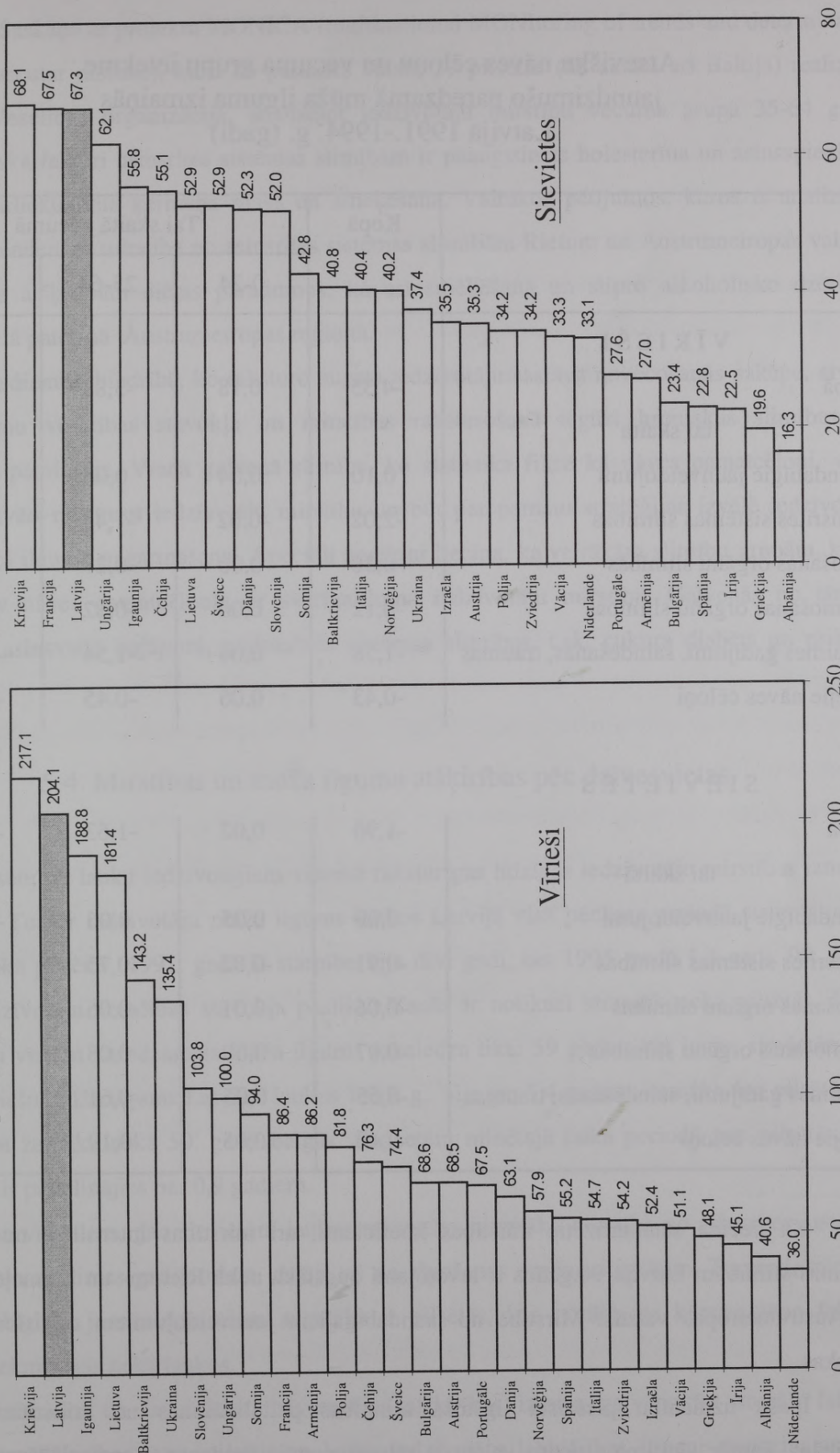
5.2. attēls

Vīriešu un sieviešu paredzamā mūža ilguma izmaiņas Latvijā
mirstības ietekmes rezultātā atsevišķās vecuma grupās
1991.-1994. g. (gadi)

5.3. attēls

Varbūtības nomirt visā paredzamā mūža laikā no nelaimes gadījumiem un saindēšanās Eiropas valstīs 90. gadu vidū
pēdējie publicētie dati (rēķinot uz 1000 dzimušajiem vīriešiem un sievietēm)

Atsevišķu nāves cēloņu un vecuma grupu ietekme
jaundzimušo paredzamā mūža ilguma izmaiņās
Latvijā 1991.-1994. g. (gadi)

	Kopā	Tai skaitā vecumā		
		0-24	25-64	65+
VĪRIEŠI				
Kopā	-4,35	0,18	-3,80	-0,73
tai skaitā				
Ļaundabīgie jaunveidojumi	0,10	0,04	0,06	0,00
Asinsrites sistēmas slimības	-2,02	-0,02	-1,48	-0,52
Elpošanas orgānu slimības	-0,30	0,00	-0,27	-0,03
Gremošanas orgānu slimības	-0,12	0,00	-0,12	0,00
Nelaiimes gadījumi, saindēšanās, traumas	-1,58	0,04	-1,54	-0,08
Pārējie nāves cēloņi	-0,43	0,06	-0,45	-0,04
SIEVIETES				
Kopā	-1,90	0,02	-1,63	-0,29
tai skaitā				
Ļaundabīgie jaunveidojumi	0,09	0,05	0,06	-0,02
Asinsrites sistēmas slimības	-0,91	-0,02	-0,75	-0,14
Elpošanas orgānu slimības	-0,06	-0,01	-0,06	0,01
Gremošanas orgānu slimības	-0,07	0,00	-0,08	0,01
Nelaiimes gadījumi, saindēšanās, traumas	-0,55	0,05	-0,61	0,01
Pārējie nāves cēloņi	-0,40	-0,05	-0,19	-0,16

Kā liecina standartizētie mirstības koeficienti, arī mirstības intensitāte no asinsrites sistēmas slimībām Latvijā 90.gados ir ievērojami augstāka nekā Rietum- un Ziemeļeiropas, kā arī Austrumeiropas valstīs. Mirstībā no ļaundabīgajiem jaunveidojumiem atšķirības nav tik būtiskas.

Īpašu uzmanību piesaista ilgstoša mirstības palielināšanās no asinsrites sistēmas slimībām, kamēr vairumā attīstīto valstu ir pilnīgi pretēja tendence - samazināšanās, sevišķi

sievietēm. Saskaņā ar projektu MONICA (multinational MONItoring of trends and determinants of cardiovascular disease), kuru 26 pasaules valstu 39 pilsētās (tai skaitā arī Baltijā) realizēja Pasaules Veselības organizācija, analizējot iedzīvotāju mirstību vecuma grupā 35-64 gadi, galvenie riska faktori asinsrites sistēmas slimībām ir paaugstināts holesterīna un asinsspiediena līmenis, pārlietu liela ķermeņa masa un smēķēšana. Vairākos pētījumos, kuros ir analizētas atšķirīgās tendences mirstībā no asinsrites sistēmas slimībām Rietum un Austrumeiropas valstīs, norādīts uz atšķirībām diētas paradumos, kā arī smēķēšanā un stipro alkoholisko dzērienu pārlietu lielā patēriņā Austrumeiropas reģionā.

Mūsdienu sabiedrībā, ko raksturo augsta iedzīvotāju sastāva novecošanās pakāpe, arvien lielāku lomu veselības stāvokļa un mirstības raksturošanā iegūst hroniskas slimības un kompleksa patoloģija. Viena galvenā slimība, ko statistika fiksē kā nāves pamatcēloni, vairs nevar adekvāti raksturot iedzīvotāju mirstību un būt par pamatu stratēģijas izvēlē iedzīvotāju vidējā mūža ilguma pagarināšanai. Speciāli aprēķini liecina, ka vairākām slimību grupām, kuras parasti nav nāves pamatcēlonis, ir svarīga loma iedzīvotāju mirstībā. Galvenās no tām ir smadzeņu asinsvadu bojājumi, endokrīnās sistēmas slimības, t.sk. cukura diabēts un psihiski traucējumi.

5.4. Mirstības un mūža ilguma atšķirības pēc dzīvesvietas

Pilsētu un lauku iedzīvotājiem visumā raksturīgas līdzīgas iedzīvotāju mirstības izmaiņu tendences. Tomēr iedzīvotāju mūža ilgums laukos Latvijā visā pēckara periodā sistemātiski ir zemāks nekā pilsētās. 1991. gadā šī starpība bija divi gadi, bet 1995. gadā 1,4 gadi. 90. gados laukos iedzīvotāju veselības stāvokļa pasliktināšanās ir notikusi straujāk nekā pilsētās. 1995. gadā lauku vīriešu paredzamais mūža ilgums sasniedza tikai 59 gadus, bet lauku sievietēm -73 gadus. Vīriešu mūža ilgums Latvijas laukos 1995. g. bija par 5,4 gadiem zemāks, bet pilsētās par 4,2 gadiem zemāks nekā 50. gadu beigās. Sievietēm minētajā laika periodā gan pilsētās, gan laukos tas ir palielinājies par 0,9 gadiem.

Gan vīriešiem, gan sievietēm laukos raksturīga augstāka mirstība no asinsrites sistēmas slimībām un nelaimes gadījumiem, daļēji arī no elpošanas orgānu slimībām. Turpretī, mirstība no ļaundabīgiem jaunveidojumiem augstāka ir pilsētās, kas norāda uz kancerogēno faktoru lielāku ietekmi tajās nekā laukos.

Pilsētnieku un laucinieku dzīvotspējas atšķirības izraisa galvenokārt sociāli faktori. Valstīs, kur atšķirības starp pilsētu un lauku iedzīvotāju labklājības līmeni samazinātas līdz

minimumam, piemēram, Somijā mirstība un paredzamais mūža ilgums pilsētās un laukos ir praktiski izlīdzinājušies.

Kā liecina oficiālie statistiskie dati, demogrāfu un epidemiologu veiktie salīdzinošie pētījumi, mūsdienās pat ekonomiski attīstītās valstīs pastāv ievērojamas teritoriālas atšķirības iedzīvotāju mirstībā un mūža ilgumā. Tāpēc Pasaules Veselības organizācijas Eiropas reģionālā biroja dokumentā "Uzdevumi - veselību visiem" kā svarīgs mērķis līdz 2000. gadam ir minēts mirstības un mūža ilguma rādītāju atšķirību samazināšana starp iedzīvotāju sociāli ekonomiskām grupām un valstu reģioniem vismaz par 25 procentiem.

Mūsu un citu autoru pētījumi rāda, ka mirstības teritoriālās atšķirības pastāvēja un vēl joprojām pastāv arī Latvijā, tomēr tās ir mazākas nekā agrāk. Zīdaiņu mirstības diferenciācijas analīze ir ļāvusi izdarīt secinājumu, ka tās augstāks līmenis valsts rietumu un centrālajos rajonos saistāms ar ekoloģiskās situācijas pasliktināšanos, kā arī ar mazāk attīstīto sociālo infrastruktūru.

Līdzīga aina teritoriālās diferenciācijas jomā paveras, ja analizējam visu iedzīvotāju mirstību. 80. gadu beigās zems paredzamais mūža ilgums bija Latvijas austrumu un daļēji arī rietumu daļā. Noturīgi labvēlīgāki mūža ilguma rādītāji ir lielākajās pilsētās. Visai lielas mūža ilguma atšķirības vērojamas starp lieliem republikas reģionu centriem un šo centru rajoniem. Piemēram, Daugavpils pilsētā un rajonā mūža ilguma starpība 1988.-1989. g. bija 2,3 gadi, Liepājas pilsētā un rajonā 2,4, Rēzeknes pilsētā un rajonā 2,7, Ventspils pilsētā un rajonā 3,2 gadi. Diemžēl, pietiekami detalizētu datu par iedzīvotāju mirstību teritoriālā aspektā mūsu rīcībā par 90. gadiem nav. Tomēr mirstības koeficientu netiešās standartizācijas rezultāti liecina, ka mirstības teritoriālā diferenciācija turpina pieaugt.

Mūža ilguma teritoriālās atšķirības Latvijā izraisa galvenokārt mirstība jaunākajās vecuma grupās un darbaspējīgā vecumā. Augsta mirstība darbaspējīgā vecumā ir visos valsts austrumu rajonos. Vislielākās atšķirības mirstībā teritoriālā aspektā pastāv eksogēnajiem (ārējās vides apstākļu noteiktiem) nāves cēloņiem - infekcijas un parazitārajām slimībām, elpošanas orgānu slimībām, nelaimes gadījumiem. No šiem nāves cēloņiem mirstība ir augstāka republikas austrumu daļā.

Mirstība no ļaundabīgiem jaunveidojumiem un infarkta augstāka ir lielākajās pilsētās. Turpretī mirstība no visu veidu nelaimes gadījumiem, arī no transporta nelaimes gadījumiem, pašnāvībām un slepkavībām, viszemākā ir tieši republikas nozīmes pilsētās.

Pēc vairākiem nāves cēloņiem (iedzimti attīstības traucējumi, infarkts, noslikšana u.c.) Rīgā 90. gados ir vieni no augstākiem mirstības rādītājiem Latvijā, kas neatbilst pilsētas veselības aprūpes potenciālam un sociālās infrastruktūras nodrošinājumam.

5.5. Mirstības un mūža ilguma sociāli ekonomiskās atšķirības

Mūsu pētījumi liecina, ka pārsvarā fiziskā darbā nodarbinātajiem iedzīvotājiem mirstība ir augstāka nekā garīgajā darbā nodarbinātajiem. Vīriešiem šīs atšķirības ir vairāk izteiktas nekā sievietēm un laukos vairāk izteiktas nekā pilsētās. Fiziskā darbā nodarbināto mirstības pārsvaram pār garīgā darbā nodarbināto mirstību ir izteikta likumsakarība saistībā ar vecumu. Jaunākajās darbaspējīgā vecuma grupās tas arvien palielinās, sasniedzot maksimumu vīriešiem 35-39, sievietēm 25-29 gadu vecumā, pēc tam atkal samazinās. Šāda atšķirību likumsakarība pa vecuma grupām galvenokārt ir izskaidrojama ar fiziskā darbā nodarbināto lielāku mirstības risku no visa veida nelaimes gadījumiem. Par 90. gadiem precīzu aprēķinu nav, jo mūsu rīcībā nav nepieciešamās statistiskās informācijas.

Dati par vairākām Eiropas valstīm liecina, ka līdz ar apmācības gadu skaita palielināšanos mirstības intensitāte kļūst par arvien zemāka. Mirstības diferenciācija atkarībā no izglītības līmeņa sievietēm parasti ir izteiktāka nekā vīriešiem. Arī Latvijā mirstības varbūtības visās vecuma grupās ir jo zemākas, jo augstāks ir izglītības līmenis. Sevišķi lielas atšķirības ir jaunākajās vecuma grupās, kad cilvēki iet bojā nelaimes gadījumos un mirst pārsvarā no eksogēniem nāves cēloņiem. Piemēram, 80. gadu beigās mirstība 30-39 gadu vecumā vīriešiem ar augstāko un nepabeigtu augstāko izglītību bija piecas reizes zemāka nekā mirstība vīriešiem ar nepabeigtu vidējo un zemāku izglītības līmeni. Sievietēm šajā vecumā šīs atšķirības bija vēl nedaudz lielākas.

Līdz ar izglītības līmeņa paaugstināšanos veselība cilvēku vērtību skalā iegūst lielāku nozīmi. Augstāks izglītības līmenis liecina arī par cilvēka lielāku sociālo aktivitāti. Pēc gerontologu uzskata, cilvēki, kas ir aktīvi līdz sirmam vecumam, dzīvo ilgāk.

Mūža ilgums latviešiem kopš 50. gadu beigām visu laiku ir bijis nedaudz augstāks nekā krievu tautības iedzīvotājiem (5.3. tabula). 1995. g. standartizētie koeficienti krievu tautības iedzīvotājiem vidēji par 1/7 pārsniedza standartizētos mirstības koeficientus latviešiem.

Latviešu un krievu tautības iedzīvotāju faktiskais un standartizētais
vidējais mūža ilgums Latvijā (gadi)

Gadi	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums			
	Faktiskais		Standartizētais (*)	
	Latvieši	Krievi	Latvieši	Krievi
1958-1959	69,5	69,8	69,5	69,4
1969-1970	70,3	70,3	70,3	69,8
1978-1979	69,3	68,6	69,6	67,9
1988-1989	71,0	70,2	71,4	69,7

(*) Par standartu izraudzīts visu Latvijas iedzīvotāju iedalījums pilsētu un lauku iedzīvotājos attiecīgajā laika periodā.

Liels iebraucēju īpatsvars no Krievijas, Baltkrievijas un citiem reģioniem (sevišķi to lauku rajoniem), kas epidemioloģiskās pārejas ziņā atpaliek no Latvijas, kā arī nepietiekamā šo iebraucēju adaptācija vietējiem apstākļiem, varētu būt par cēloni tam, ka krievu tautības iedzīvotāju mirstības modelis nosaka nedaudz zemāku mūža ilgumu Latvijā nekā pamattautības iedzīvotājiem.

6. Iedzīvotāju atražošanās un dabiskais pieaugums

Iepriekšējās nodaļās bija raksturots stāvoklis atsevišķu demogrāfisko procesu jomā. Šo procesu ievirze pamatos ir nelabvēlīga, ko spilgtāk redzam, aplūkojot iedzīvotāju atražošanās un dabiskā pieauguma raksturojumus.

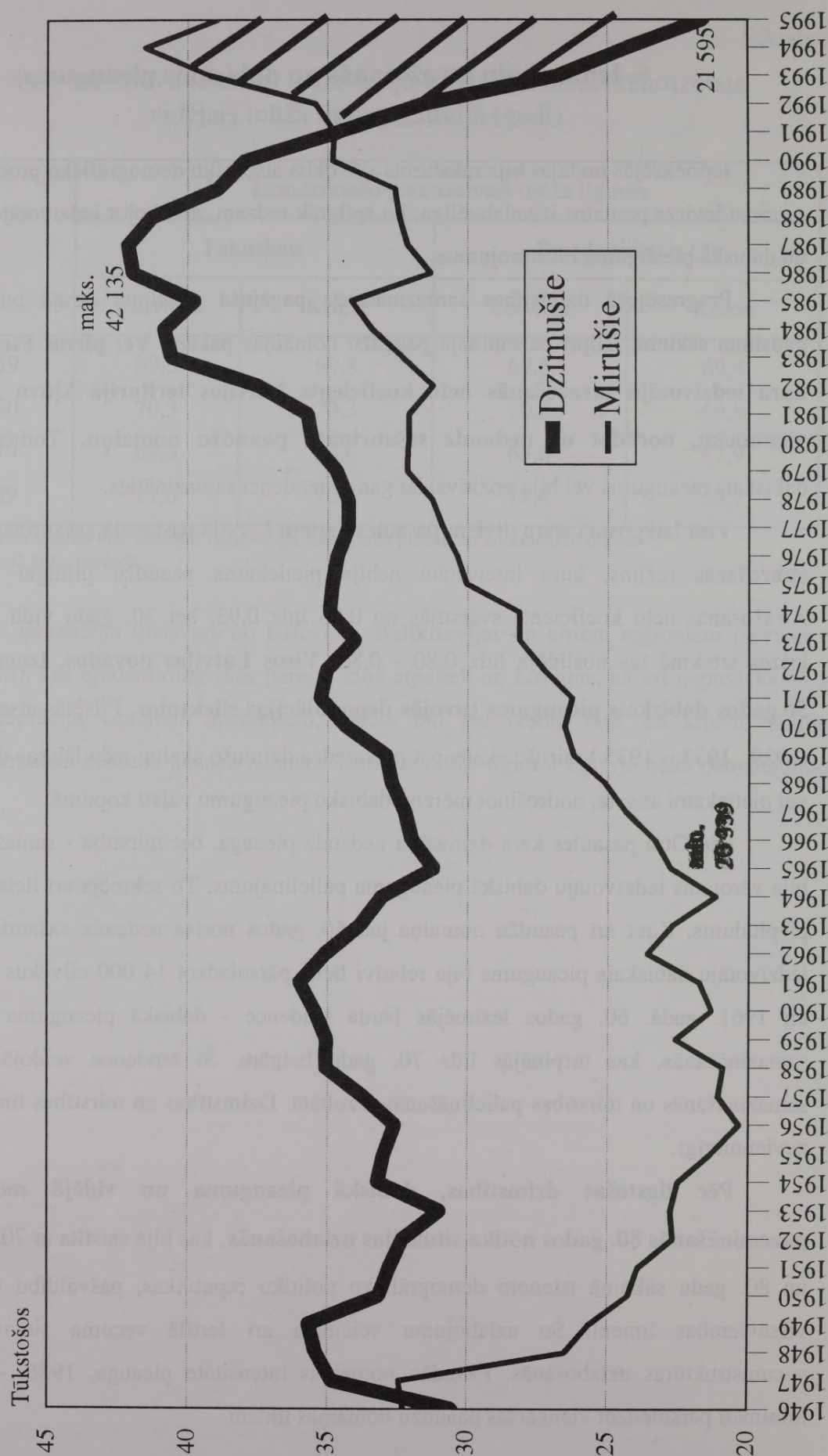
Progresējošā dzimstības samazināšanās pagājušā gadsimta otrajā pusē un mūsu gadsimta sākumā stipri pazemināja paaudžu nomaiņas pakāpi. **Vēl pirms Pirmā pasaules kara iedzīvotāju atražošanās neto koeficients Latvijas teritorijā kļuva zemāks par vieninieku, norādot uz nedaudz sašaurinātu paaudžu nomaiņu.** Tomēr iedzīvotāju dabiskais pieaugums vēl bija pozitīvs, lai gan ar tendenci samazināties.

Visā laikposmā starp diviem pasaules kariem Latvijā pastāvēja sašaurināts iedzīvotāju atražošanās režīms, kura intensitāte nebija pietiekama paaudžu pilnīgai atjaunošanai. Atražošanās neto koeficients svārstījās no 0,86 līdz 0,93, bet 30. gadu vidū ekonomiskās krīzes ietekmē tas noslīdēja līdz 0,80 - 0,86. **Visos Latvijas novados, izņemot Latgali, 30.gados dabiskais pieaugums tuvojās depopulācijas sliekšnim.** Pilsētās atsevišķos gados (1929., 1933. - 1935.) mirušo skaits pat pārsniedza dzimušo skaitu, taču laukos dzimstība bija vēl pietiekami augsta, nodrošinot mērenu dabisko pieaugumu valstī kopumā.

Pēc Otrā pasaules kara dzimstība nedaudz pieauga, bet mirstība - samazinājās, tāpēc bija vērojams iedzīvotāju dabiskā pieauguma palielinājums. To sekmēja arī lielais iebrucēju pieplūdums. Kaut arī paaudžu nomaiņa jau 50. gados norisa nedaudz sašaurinātā apmērā, iedzīvotāju dabiskais pieaugums bija relatīvi liels, pārsniedzot 14 000 cilvēkus 1958., 1960. un 1961. gadā. 60. gados iezīmējās jauna tendence - dabiskā pieauguma sistemātiska samazināšanās, kas turpinājās līdz 70. gadu beigām. Šī tendence veidojās dzimstības samazināšanās un mirstības palielināšanās rezultātā. Dzimstības un mirstības līmeņi mainījās nevienmērīgi.

Pēc ilgstošas dzimstības, dabiskā pieauguma un vidējā mūža ilguma pazemināšanās 80. gados notika situācijas uzlabošanās, kas bija saistīta ar 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā īstenoto demogrāfisko politiku republikas, pašvaldību un daļēji arī vissavienības līmenī. Šo uzlabojumu veicināja arī fertīlā vecuma sieviešu kopuma vecumstrukturā uzlabošanās. Paaudžu nomaiņas intensitāte pieauga, 1986. - 1988. gadā minimāli pārsniedzot vienkāršās paaudžu nomaiņas līmeni.

Iedzīvotāju dabiskais pieaugums Latvijā 1946.-1995. g.

Iedzīvotāju dabiskā pieauguma koeficients pieauga no 1,0 1979. gadā līdz 4,1 1986. gadā. Taču 80. gadu nogalē iedzīvotāju atražošanās intensitāte un dabiskais pieaugums sāka strauji sarukt, kas vēl izteiktāk noris Latvijas neatkarības gados.

Izmantojot amerikāņu demogrāfa S.Prestona izstrādāto metodiku, iedzīvotāju dabiskā pieauguma koeficientu sadala divās sastāvdaļās: pieaugumā (samazinājumā), kas veidojas konkrētās vecumstruktūras ietekmē, un pieaugumā (samazinājumā), ko nosaka iedzīvotāju atražošanās režīms. Kā izriet no 6.1. tabulas datiem, līdz pat 1993. gadam vecumsastāvs bija relatīvi labvēlīgs iedzīvotāju dabiskā pieauguma nodrošināšanai, taču atražošanās režīms visu laiku tam nav pietiekams, izņemot īslaicīgu periodu 80. gadu otrajā pusē. No tabulas redzams, cik strauji pazeminājies dabiskais pieaugums kopumā un atražošanās intensitātes krituma dēļ 90. gados.

6.1. tabula

Iedzīvotāju dabiskā pieauguma dinamika (promilēs)

Gadi	Dabiskais pieaugums	Tai skaitā	
		vecumstruktūras ietekmē	atražošanas intensitātes ietekmē
1934 -1935	3,3	5,9	-2,6
1958 -1959	6,3	8,3	-2,0
1965 -1966	3,8	6,8	-3,0
1969 -1970	3,0	4,3	-1,3
1973 -1974	2,5	3,5	-1,0
1986 -1987	4,0	3,6	0,4
1988	3,4	3,1	0,3
1989	2,4	2,8	-0,4
1990	1,2	1,7	-0,5
1991	-0,1	1,6	-1,7
1992	-1,5	1,2	-2,7
1993	-4,9	-0,8	-4,1
1994	-6,9	-1,8	-5,1
1995	-6,9	-0,8	-6,1

Ja 1986.-1987. gadā atražošanās neto koeficients bija 1,03 un 1989.-1990. gadā 0,96, tad 1994. gadā tas nokritās līdz 0,66 un kopš 1995. gada ir zemāks par 0,60. No Eiropas

Padomes publikācijām redzams, ka tikai pundurvalstiņā Sanmarīno un Austrumvācijā (bij. VDR) paaudžu nomaiņa noris vēl nelabvēlīgāk.

1993. gads bija pirmais gads, kad arī laukos dzīvojošie nespēja nodrošināt pilnīgu paaudžu nomaiņu. Pilsētās situācija ir pavisam satraucoša. Turklāt lielākajās pilsētās atražošanās neto koeficients ir pat zemāks par 0,50.

1990. gadā iedzīvotāju dabiskais pieaugums vēl pārsniedza trīs tūkstošus cilvēku (1986. gadā 10,6 tūkst.), bet 1991. gadā tas pirmo reizi kļuva negatīvs. **Depopulācijas apmēri strauji progresē. 1994. un 1995. gadā mirušo skaits jau gandrīz divkārt pārsniedza jaundzimušo skaitu**, un ikgadējā saldo balance izsakās ar lielumu, kas pārsniedz mīnus 17 000. Līdzīgs stāvoklis ir arī 1996. gadā.

Administratīvi teritoriālo vienību (rajonu, pilsētu) skaits pakāpeniski saruka 90. gados, kur tika nodrošināts iedzīvotāju pieaugums. Kā redzams no 6.2. tabulas, 1992. gadā valstī bija 14 rajoni, kuros dzimušo skaits pārsniedza mirušo skaitu, 1993. gadā bija tikai 3 (Talsu, Saldus un Ventspils rajons), bet **kopš 1994. gada Latvijā nav nevienas lielākas pilsētas un neviena rajona ar pozitīvu dabisko pieaugumu**. Visai ātri izmirst Latgales pagasti un pilsētas.

Ņemot vērā to, ka latviešiem dzimstība ir nedaudz augstāka nekā cittautiešiem, bet mirstība zemāka, **atražošanās neto koeficients latviešiem ir augstāks par valsts vidējo**. Tomēr tas ir par trešo daļu zemāks par nepieciešamo līmeni vienkāršai paaudžu nomaiņai. **Tagad nevienai skaitliski lielākai tautībai nav nodrošināta pilnīga paaudžu nomaiņa**. No tekošās iedzīvotāju dabiskās kustības datiem izriet, ka padomju periodā negatīvs dabiskais pieaugums latviešiem bija 1973. - 1981. un 1985. gadā. Tāds tas varēja būt arī tūlīt pēc kara, taču mūsu rīcībā nav ticamu datu.

Kā redzams no 6.3. tabulas, kopš 1992. gada latviešu atražošanās atkal ir nonākusi mīnusus, turklāt tā palielinās absolūti. Tagad praktiski visu tautību iedzīvotājiem mirstības līmenis ir augstāks par dzimstības līmeni. Kā izņēmums šeit ir vienīgi čigāni.

Prognozes liecina, ka iedzīvotāju atražošanās procesu raksturs tuvākajā laikā būtiski nemainīsies. **Depopulācijas situācija saglabāsies tuvākajā un vidēji tālā perspektīvā**. Pēc mūsu aprēķiniem Latvijas visu iedzīvotāju un arī latviešu skaits sistemātiski saruks. **Ja demogrāfisko procesu intensitāte saglabātos 1995. gada līmenī, tad Latvijas iedzīvotāju skaits no pašreizējiem 2,50 miljoniem būs nokrities līdz 2,06 miljoniem 2015. gadā**. Tikai uz dabiskās kustības rēķina iedzīvotāju skaits samazinātos par apmēram 300 000 cilvēku. Pat

pieņemot daudz optimistiskākas hipotēzes, nevar izvairīties no prāviem cilvēku skaita zaudējumiem laikposmā līdz gadsimtu mijai un tūlīt pēc tam. Neapšaubāms ir arī tas, ka pat

6.2. tabula

Dabiskais pieaugums pa rajoniem 1992.-1995. gadā

	1992	1993	1994	1995	vidēji 1992 -1995
Kopā	-3851	-12438	-17501	-17336	-12782
Pilsētas	-3309	-9282	-12685	-12151	-9357
Lauki	-542	-3156	-4816	-5185	-3425
Rīga	-3101	-6074	-7326	-6908	-5852
Daugavpils	-75	-475	-1017	-939	-626
Jelgava	-43	-281	-344	-406	-269
Jūrmala	-168	-343	-454	-437	-351
Liepāja	-103	-510	-633	-573	-455
Rēzekne	-104	-283	-350	-327	-266
Ventspils	-157	-258	-279	-248	-236
Aizkraukles	58	-150	-254	-275	-155
Alūksnes	0	-123	-155	-169	-112
Balvu	-154	-315	-404	-322	-299
Bauskas	161	-69	-205	-196	-77
Cēsu	39	-194	-223	-400	-195
Daugavpils	-262	-424	-508	-449	-411
Dobeles	154	-53	-101	-114	-29
Gulbenes	9	-122	-104	-204	-105
Jelgavas	-3	-142	-215	-228	-147
Jēkabpils	-95	-267	-365	-398	-281
Krāslavas	-204	-302	-483	-477	-366
Kuldīgas	38	-35	-180	-136	-78
Liepājas	35	-198	-253	-340	-189
Limbažu	63	-81	-160	-167	-86
Ludzas	-352	-495	-627	-619	-523
Madonas	84	-95	-244	-237	-123
Ogres	133	-106	-180	-236	-97
Preiļu	-60	-180	-279	-287	-202
Rēzeknes	-201	-352	-460	-531	-386
Rīgas	97	-380	-601	-662	-386
Saldus	91	101	-75	-79	10
Talsu	53	23	-149	-170	-61
Tukuma	101	-49	-177	-212	-84
Valkas	16	-183	-287	-228	-171
Valmieras	49	-33	-341	-300	-156
Ventspils	50	10	-68	-62	-18

Iedzīvotāju dabiskais pieaugums pa tautībām

Gads	Kopā	Tai skaitā							
		latvieši	krievi	baltkrievi	ukraiņi	poļi	lietuvieši	ebreji	citas tautības
1985	5585	-183	3817	916	962	-85	108	-255	305
1986	10632	2931	4977	1088	1157	-12	189	-200	502
1987	9985	2169	4999	1158	1157	14	215	-265	538
1988	8854	2392	3994	998	1142	-131	99	-198	558
1989	6338	2180	2459	612	919	-101	81	-322	510
1990	3106	1546	877	276	687	-284	14	-332	322
1991	-116	310	-545	-46	492	-235	16	-331	223
1992	-3851	-584	-2533	-323	274	-457	-48	-307	127
1993	-12438	-4429	-5399	-975	-220	-716	-234	-305	-160
1994	-17501	-6954	-6628	-1149	-313	-757	-351	-266	-1083
1995	-17336	-7730	-6441	-1191	-299	-820	-256	-260	-339

gadījumā, ja izmirstības procesu izdosies noslāpēt, latviešu tautas skaitliskais apmērs būs krietni vien sarucis.

Nobeigumā jāuzsver, ka pēdējo gadu valdības pasīvi vēroja demogrāfisko attīstību, praktiski pat nemēģinot ietekmēt iedzīvotāju atražošanās gaitu. Tikai vienu reizi, un tā bija 1995. gada valdība, kas 19. jūlijā izdeva rīkojumu "Par demogrāfiskās situācijas uzlabošanu", un arī tad tas palika gandrīz nepamanīts, jo paredzētie pasākumi tiešām nevar izmainīt demogrāfisko procesu raksturu.

Pēc mūsu ieskatiem valsts un valdības vadītāju nostājai šajos jautājumos, tāpat nevalstisko organizāciju rīcībai, var būt visai būtiska nozīme tālāko procesu norisē. Uz to, ka pašreizējā demogrāfiskā politika Latvijā neatbilst demogrāfiskajai situācijai un tautas vēlmēm, norāda arī ANO Vispasaules konferences par iedzīvotājiem un attīstību (Kaira, 1994. g. septembris) dokumenti. Demogrāfiskās politikas un demogrāfisko prognožu izstrāde ir īpašs uzdevums, kuru biļetena veidotāji nebija paredzējuši speciāli aplūkot.

1. pielikums. Laulātības un šķiršanās rādītāji lielākajās pilsētās un rajonos
vidēji 1992.-1995. gadā

	Laulātības vispārējie koeficienti, ‰	Šķiršanās vispārējie koeficienti, ‰	Šķiršanos skaits uz 100 noslēgtām laulībām
Latvija	5,46	3,99	73,1
Pilsētas			
Rīga	5,69	4,43	77,9
Daugavpils	6,95	4,97	71,6
Jelgava	6,24	4,69	75,3
Jūrmala	5,46	5,34	97,8
Liepāja	5,38	5,05	93,8
Rēzekne	6,01	4,62	76,9
Ventspils	6,42	5,77	89,9
Rajoni			
Aizkraukles	5,26	3,24	61,5
Alūksnes	4,55	3,74	82,1
Balvu	5,63	3,05	54,2
Bauskas	5,08	4,08	80,4
Cēsu	4,67	3,20	68,5
Daugavpils	5,07	2,63	51,9
Dobeles	5,02	3,73	74,3
Gulbenes	4,76	3,10	65,2
Jelgavas	5,60	3,59	64,1
Jēkabpils	5,24	3,73	71,2
Krāslavas	5,47	2,85	52,2
Kuldīgas	4,34	2,74	63,1
Liepājas	4,49	3,04	67,7
Limbažu	4,58	2,88	63,0
Ludzas	5,10	3,09	60,7
Madonas	4,84	3,20	66,1
Ogres	5,58	3,96	70,8
Preiļu	5,40	3,16	58,5
Rēzeknes	5,55	2,29	41,3
Rīgas	5,40	3,66	67,8
Saldus	5,05	3,49	69,1
Talsu	4,85	2,25	46,4
Tukuma	4,82	3,38	70,2
Valkas	4,45	3,50	78,7
Valmieras	4,92	3,99	81,2
Ventpils	5,56	3,34	60,1

2. pielikums. Šķīrušos skaits uz 1000 atbilstošā dzimuma un vecuma iedzīvotājiem

Dzimums un vecumgrupa	1990. gadā	1991. gadā	1992. gadā	1993. gadā	1994. gadā
<u>Sievietes</u>					
16-19	1,7	2,1	2,6	1,5	1,0
20-24	20,0	21,2	23,8	18,1	15,8
25-29	23,3	24,7	31,3	23,3	21,4
30-34	20,3	20,9	27,5	19,4	16,4
35-39	16,0	16,0	23,5	16,3	14,0
40-44	12,8	12,3	18,6	12,7	10,3
45-49	8,0	9,1	12,1	8,5	6,8
50-54	4,7	4,4	6,3	4,8	3,4
55-59	4,6	5,0	6,9	5,1	3,1
60-64	1,8	1,5	2,9	2,0	1,3
65-69	1,8	1,5	2,4	2,0	1,3
16-69	11,0	11,3	15,0	10,8	9,0
<u>Vīrieši</u>					
16-19	0,4	0,6	0,6	0,2	0,1
20-24	11,5	12,3	13,0	10,2	8,8
25-29	22,7	23,0	29,1	21,2	19,2
30-34	21,9	23,0	29,9	21,6	19,0
35-39	18,7	18,9	27,4	18,5	15,9
40-44	15,0	15,9	22,2	15,2	12,3
45-49	10,9	10,4	15,6	12,1	9,3
50-54	6,0	7,1	9,7	6,8	5,0
55-59	7,0	6,4	9,1	7,2	4,9
60-64	3,3	3,1	6,2	4,1	2,2
65-69	5,0	4,6	5,0	4,6	2,8
16-69	12,4	12,7	16,9	12,1	10,1

3. pielikums. Laulātības tabula Latvijas sievietēm 1990. gadā
(uz 10 000 attiecīgā vecuma sievietēm)

Vecums, gadi	Laulības, kas noslēgtas attiecīgajā vecumā			Laulības, kas noslēgtas līdz attiecīgajam vecumam		
	Visas laulības	Pirmās laulības	Atkārtotās laulības	Visas laulības	Pirmās laulības	Atkārtotās laulības
16	104	104	0	104	104	0
17	311	311	0	415	415	0
18	1343	1340	3	1758	1755	3
19	1426	1413	13	3184	3168	16
20	1436	1399	37	4620	4567	53
21	1227	1165	62	5847	5732	115
22	948	865	83	6795	6597	198
23	726	621	105	7521	7218	303
24	567	455	112	8088	7673	415
25	417	307	110	8505	7980	525
26	337	225	112	8842	8205	637
27	334	188	146	9176	8393	783
28	265	151	114	9441	8544	897
29	236	117	119	9677	8661	1016
30	214	95	119	9891	8756	1135
31	195	84	111	10086	8840	1246
32	166	58	108	10252	8898	1354
33	164	47	117	10416	8945	1471
34	152	39	113	10568	8984	1584
35	139	34	105	10707	9018	1689
36	141	35	106	10848	9053	1795
37	125	31	94	10973	9084	1889
38	105	26	79	11078	9110	1968
39	115	23	92	11193	9133	2060
40	94	17	77	11287	9150	2137
41	91	13	78	11378	9163	2215
42	105	15	90	11483	9178	2305
43	103	14	89	11586	9192	2394
44	76	11	65	11662	9203	2459
45	72	8	64	11734	9211	2523
46	76	10	66	11810	9221	2589
47	59	8	51	11869	9229	2640
48	69	12	57	11938	9241	2697
49	67	6	61	12005	9247	2758
50	80	6	74	12085	9253	2832

4. pielikums. Laulātības tabula Latvijas vīriešiem 1990. gadā
(uz 10 000 attiecīgā vecuma vīriešiem)

Vecums, gadi	Laulības, kas noslēgtas attiecīgajā vecumā			Laulības, kas noslēgtas līdz attiecīgajam vecumam		
	Visas laulības	Pirmās laulības	Atkārtotās laulības	Visas laulības	Pirmās laulības	Atkārtotās laulības
16	2	2	0	2	2	0
17	81	81	0	83	83	0
18	422	422	0	505	505	0
19	408	408	0	913	913	0
20	670	665	5	1583	1578	5
21	1412	1391	21	2995	2969	26
22	1463	1419	44	4458	4388	70
23	1162	1102	60	5620	5490	130
24	810	721	89	6430	6211	219
25	629	527	102	7059	6738	321
26	518	406	112	7577	7144	433
27	397	279	118	7974	7423	551
28	355	226	129	8329	7649	680
29	302	174	128	8631	7823	808
30	249	131	118	8880	7954	926
31	242	107	135	9122	8061	1061
32	217	83	134	9339	8144	1195
33	182	51	131	9521	8195	1326
34	186	57	129	9707	8252	1455
35	169	45	124	9876	8297	1579
36	149	35	114	10025	8332	1693
37	138	34	104	10163	8366	1797
38	135	28	107	10298	8394	1904
39	127	28	99	10425	8422	2003
40	122	24	98	10547	8446	2101
41	116	22	94	10663	8468	2195
42	109	24	85	10772	8492	2280
43	136	17	119	10908	8509	2399
44	100	20	80	11008	8529	2479
45	90	16	74	11098	8545	2553
46	84	14	70	11182	8559	2623
47	95	10	85	11277	8569	2708
48	99	14	85	11376	8583	2793
49	82	8	74	11458	8591	2867
50	75	10	65	11533	8601	2932

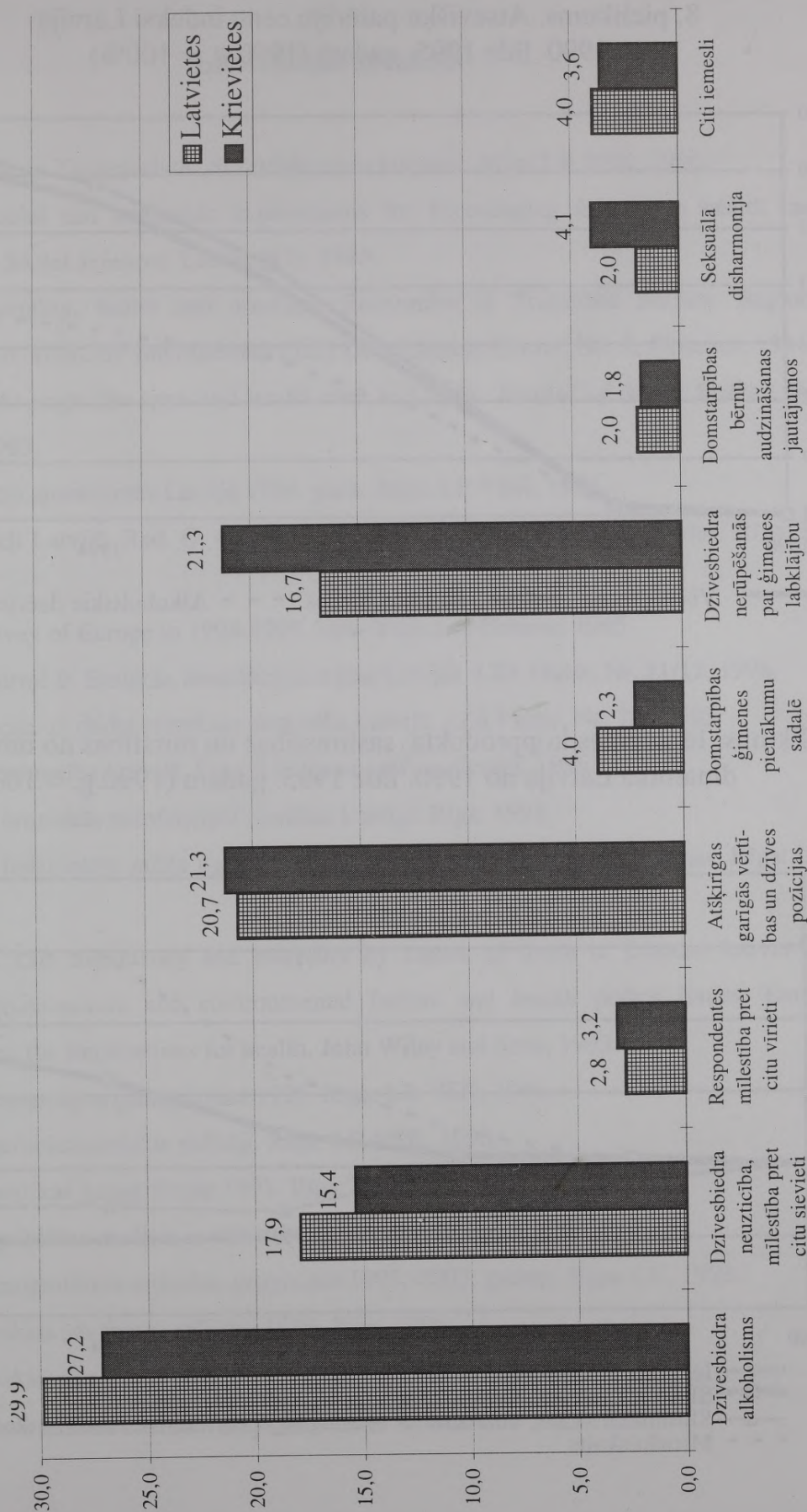
5. pielikums. Laulātības tabula Latvijas sievietēm 1995. gadā
(uz 10 000 attiecīgā vecuma sievietēm)

Vecums, gadi	Laulības, kas noslēgtas attiecīgajā vecumā			Laulības, kas noslēgtas līdz attiecīgajam vecumam		
	Visas laulības	Pirmās laulības	Atkārtotās laulības	Visas laulības	Pirmās laulības	Atkārtotās laulības
16	30	30	0	30	30	0
17	138	138	0	168	168	0
18	402	402	1	571	570	1
19	603	601	1	1173	1171	2
20	712	702	10	1885	1873	12
21	649	637	12	2534	2510	24
22	566	534	31	3100	3044	55
23	407	361	46	3507	3405	102
24	341	292	49	3848	3697	150
25	293	229	64	4141	3927	214
26	225	161	64	4366	4088	278
27	204	138	66	4570	4226	344
28	177	104	73	4747	4330	417
29	143	66	77	4890	4396	494
30	115	48	67	5005	4445	560
31	104	42	62	5109	4487	623
32	102	37	65	5211	4524	688
33	92	32	59	5303	4556	747
34	73	22	51	5376	4578	798
35	67	22	45	5443	4600	843
36	61	16	45	5503	4615	888
37	62	17	45	5565	4633	933
38	51	10	42	5616	4642	974
39	52	11	41	5668	4653	1015
40	49	6	43	5717	4659	1058
41	50	9	41	5767	4668	1099
42	39	5	34	5806	4673	1133
43	35	5	30	5842	4678	1164
44	34	7	27	5876	4685	1191
45	32	3	29	5908	4688	1220
46	45	4	41	5952	4692	1261
47	40	2	38	5993	4694	1299
48	44	7	37	6036	4701	1336
49	40	4	37	6077	4704	1372
50	49	3	46	6125	4707	1418

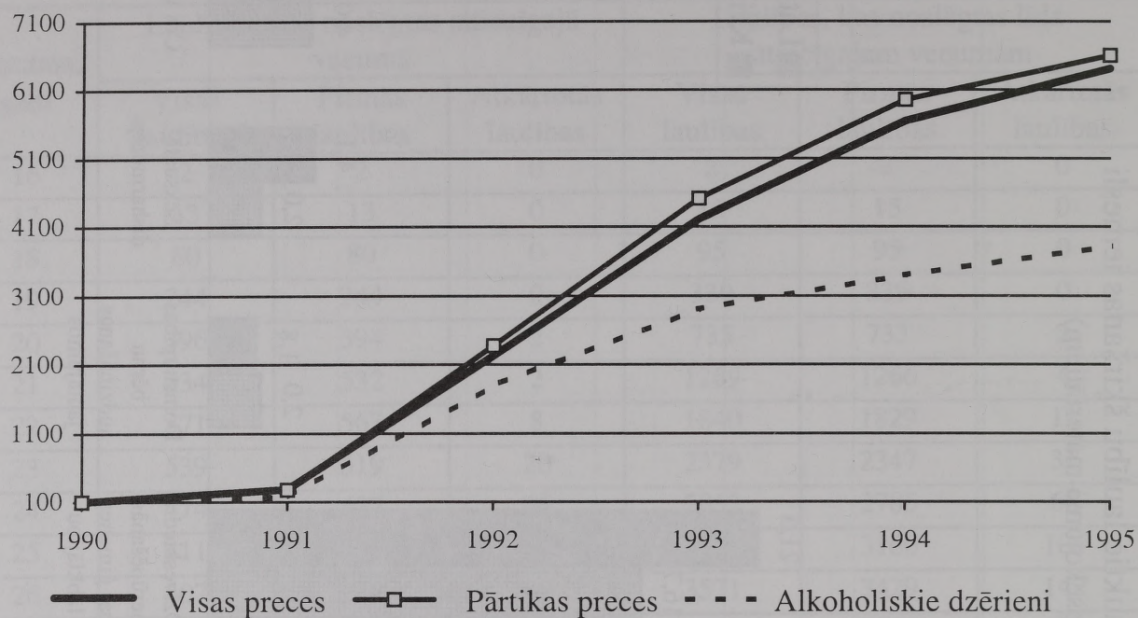
6. pielikums. Laulātības tabula Latvijas vīriešiem 1995. gadā
(uz 10 000 attiecīgā vecuma vīriešiem)

Vecums, gadi	Laulības, kas noslēgtas attiecīgajā vecumā			Laulības, kas noslēgtas līdz attiecīgajam vecumam		
	Visas laulības	Pirmās laulības	Atkārtotās laulības	Visas laulības	Pirmās laulības	Atkārtotās laulības
16	2	2	0	2	2	0
17	13	13	0	15	15	0
18	80	80	0	95	95	0
19	244	244	0	339	339	0
20	396	394	2	735	733	2
21	534	532	2	1269	1266	4
22	571	563	8	1840	1829	11
23	539	519	20	2379	2347	31
24	474	437	36	2853	2785	68
25	411	376	36	3264	3160	104
26	307	268	39	3571	3429	142
27	275	228	47	3847	3657	189
28	209	161	48	4056	3819	237
29	182	125	57	4238	3944	294
30	165	102	63	4403	4046	357
31	132	74	58	4535	4120	415
32	112	54	58	4647	4174	473
33	103	45	57	4749	4219	530
34	96	36	61	4846	4255	591
35	87	30	57	4933	4285	648
36	64	20	44	4997	4305	692
37	77	19	58	5074	4324	750
38	62	15	47	5136	4339	797
39	61	19	42	5197	4357	840
40	66	15	51	5263	4373	891
41	63	9	54	5327	4381	945
42	52	8	44	5378	4389	989
43	49	7	42	5427	4396	1031
44	59	13	47	5487	4409	1078
45	45	4	41	5532	4414	1118
46	44	7	37	5576	4421	1156
47	50	9	41	5626	4430	1197
48	49	4	45	5675	4433	1241
49	40	5	35	5714	4438	1276
50	52	7	45	5767	4445	1322

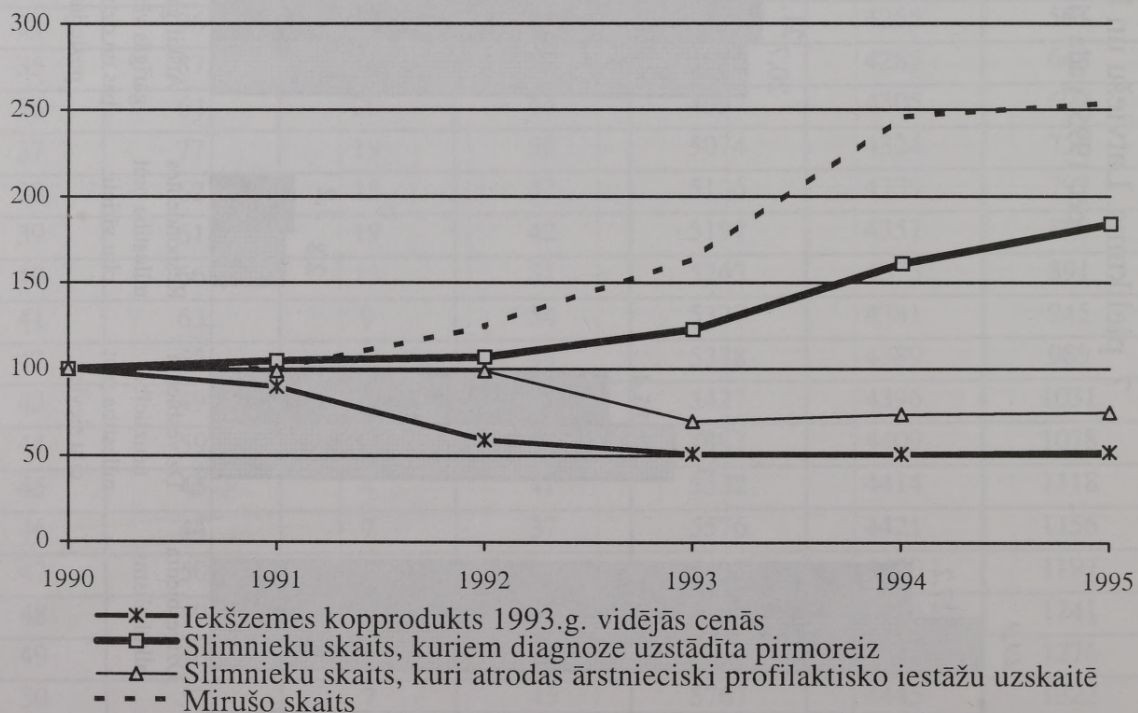
7. pielikums. Latviešu un krievu sieviešu nosauktie laulību šķiršanas iemesli
(pēc 1995. gada ģimenes un dzimstības apsekojuma materiāliem)

8. pielikums. Atsevišķu patēriņa cenu indeksi Latvijā
no 1990. līdz 1995. gadam (1990.g. = 100%)

9. pielikums. Iekšzemes kopprodukta, saslimstības un mirstības no tuberkulozes
dinamika Latvijā no 1990. līdz 1995. gadam (1990.g. = 100%)

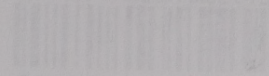

Literatūras saraksts

1. Baltijas valstis un Ziemeļvalstis. Statistisko datu krājums. Rīga: LR VSK, 1996.
2. Briģis Ģ. Social and economic requirements for encouraging interest in health care. *Humanities and Social Sciences*. Latvia, 2(7), 1995.
3. Crisis in mortality, health and nutrition. Economies in Transition Studies. Regional Monitoring report. UNICEF International Child Development Centre. No. 2, Florence, 1994.
4. Dreifelds J. Average life span and health care in Latvia. *Journal of Baltic Studies*. Vol. XXVI, No.3., 1995.
5. Dzīves apstākļu apsekojums Latvijā 1994. gadā. Rīga: LR VSK, 1995.
6. Dzīves apstākļi Latvijā. Red. O. Oslands. NORBALT dzīves apstākļu pētījums. Rīga: LR VSK, 1996.
7. Economic survey of Europe in 1994-1995. New York and Geneva, 1995.
8. Ezera L., Zvidriņš P. Etniskās asimilācijas izpēte Latvijā. *LZA Vēstis*, Nr. 11/12, 1994.
9. Goša Z. Inflācija un darba samaksas dinamika Latvijā. *LZA Vēstis*, Nr. 7/8, 1995.
10. Ģimene un dzimstība Latvijā. Rīga: LU Demogrāfijas Centrs, 1996.
11. Izplatītākās hroniskās neinfekcijas slimības Latvijā. Rīga, 1993.
12. Krūmiņš J. Iedzīvotāju mūža ilgums - tendences un palielināšanās problēmas. Rīga: LU, 1993.
13. Krumins J. Life expectancy and mortality by causes of death in Estonia, Latvia and Lithuania: socio-economic and environmental factors and health policy issues. Europe without frontiers: the implications for health. John Wiley and Sons, 1993.
14. Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 1995. Rīga: LR VSK, 1996.
15. Latvijas makroekonomiskie rādītāji. Rīga: LR VSK, 1996.
16. Latvijas statistikas gadagrāmata 1995. Rīga: LR VSK, 1996.
17. Latvijas Republikas medicīnas statistikas gadagrāmata. Rīga, 1996.
18. Latvijas demogrāfiskās attīstības prognozes 1993.-2003. gadam. Rīga: LU, 1993.
19. Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1995. Rīga, 1995.
20. Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1996. Rīga, 1996.
21. Mājsaimniecības budžets 1994. gadā. Rīga: LR VSK, 1996.

22. Nanda A., Nossikov A., Prokhorskas R., Abou Shabanah M.H. Health in the Central and Eastern countries of the WHO European region: an overview. *World Health Statistics Quarterly*, Vol. 46., No 3.
23. Population and Development. Program of Action (ICPD 1994). UN, New York, 1995.
24. Poverty, Children and Policy: Responses for a brighter future. Economies in Transition Studies. Regional Monitoring Report, N3, Florence, 1995.
25. Recent demographic developments in Europe. Strasbourg: Council of Europe, 1995.
26. Zaborskis A., Ranka I., Maser M. Infant and child mortality in Lithuania, Latvia and Estonia. *Journal of Baltic Studies*. Vol. XXVI, No. 3, 1995.
27. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Rīga: LR Ekonomikas ministrija, 1996.
28. Zvidriņš P., Pocius A. Fertility in the Baltic countries (level and trends, from the 1950's to the present). *LZA Vēstis*, Nr. 11/12, 1995.
29. Zvidriņš P., Vanovska I. Latvieši: Statistiski demogrāfisks portretējums. Rīga: Zinātne, 1992.
30. Zvidriņš P. The dynamics of fertility and demographic determinants. *Humanities and Social Sciences*. Latvia, 2(7), 1995.
31. World Population Prospects 1988. Population Studies. UN, New York, No. 106, 1989.
32. World Population Prospects. The 1994 Revision. UN, New York, 1995.
33. Народонаселение. Энциклопедический словарь. Москва. Большая Российская Энциклопедия, 1994.

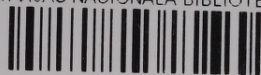
DATA BASE SYSTEMS, INC.

0308045808

22. Nanda A., Nandkov A., Prokhorova E., Abou S'Aboud M.H. Health in the Central and Eastern countries of the WHO European region: an overview. *World Health Statistics Quarterly*, Vol. 46, No. 3.
23. Population and Development Program of Action (HFD 1994). UN, New York, 1995.
24. Poverty, Children and Policy: Responses for a brighter future. Economics in Transition Studies, Regional Monitoring Report, N3, Florence, 1995.
25. Recent demographic developments in Europe. Strasbourg: Council of Europe, 1995.
26. Zaborskis A., Raska L., Macek M. Infant and child mortality in Lithuania, Latvia and Estonia. *Journal of Baltic Studies*, Vol. XXVI, No. 3, 1995.
27. Zinojams par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Rīga: LR Ekonomikas ministrija, 1996.
28. Zvidriņš P., Pocius A. Fertility in the Baltic countries (level and trends, from the 1950's to the present). *LZA Vēstis*, Nr. 11/12, 1995.
29. Zvidriņš P., Vairova I. Latvieski Statistiski demogrāfiski portretējums. Rīga: Zinātne, 1992.
30. Zvidriņš P. The dynamics of fertility and demographic determinants. *Humanities and Social Sciences*, Latvia, 2(7), 1995.
31. World Population Prospects 1988. Population Studies, UN, New York, No. 106, 1989.
32. World Population Prospects, The 1994 Revision. UN, New York, 1995.
33. Население, — энциклопедический словарь. Москва. Большая Российская Энциклопедия, 1994.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308045806

1.-

Kontroleksemplärs

96-6
L 119